

2021/5 • XXVIII. évf. 5. szám

Ára: 600 Ft

FOLKMAĞAZIN

Nagy Gábor és Pál István, a Népművészet Mestere (fotó: Révész Róbert)

A TARTALOMBÓL:

6. Pesovár Ernő, a koreográfus
Horváth János „Gedi”
10. MAGTÁR – SZÉKI SOÓS JÁNOS ROVATA
Lokodi Imre: Kolozsvári vadhere
12. Némafilmek utóhangosítása
Galát Péter
14. *Beszélgetés a Vasi Skanzenről*
Grozdits Károly
18. TALLÓZÓ – P. VAS JÁNOS ROVATA
Ortutay Gyula megnyitóbeszéde
21. Ördögmuzsika – Palóc pásztorzene
Nagy Gábor, Agócs Gergely
22. A MOLDAVI CSÁNGÓMAGYAROKRÓL
Savanyúlé, galuska, édeslaska... I.
HALÁSZ PÉTER SOROZATA
27. Novák Ferenc Kriterion Koszorú-díjas
Korniss Péter
28. A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN
Küldetésben – Fábíán Éva (II. rész)
KÓKA ROZÁLIA SOROZATA
32. „Jössz táncolni?” I. – *Redő Júlia*
35. Batyu–Borbély Duó – *Szávai József*
36. A teljesség körül
Szerényi Béla, Juhász Zoltán
37. A pálpataki mesemondó
Magyar Zoltán
40. Néphagyomány, az élhető
műveltség – *Csinta Samu*
44. Kása Béla fotográfus
Jávorszky Béla Szilárd
49. Szilágysági népzene (ismertető)
50. BUKOVINAI ÉLETKÉPEK
Lőrincz Gergely írásai és rajzai
KÓKA ROZÁLIA ROVATA
53. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
„...tejet, vaját, túrót, sajtot tegyetek
kosárba!” – *Juhász Katalin*
58. *Sue Foy angol nyelvű ismertetője*

Torz kép a magyarságról

Történelmi tragédiáink és jelen problémáink okairól – I.

(Andrásfalvy Bertalan előadása – Kalotaszentkirály, 2006. augusztus)

2021. november 17-én tölti be 90. életévét Andrásfalvy Bertalan Széchenyi-díjas néprajzkutató, egyetemi tanár, hajdani politikus. Martin György, Kallós Zoltán és mások társaságában részt vett számos népzenei és néptáncgyűjtésen, valamint kutatásokat végzett – egyebek mellett – a hagyományos parasztgazdálkodás, különösen a Duna menti népek ártéri gazdálkodása vonatkozásában. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő, 1990 és 1993 között művelődési és közoktatási miniszter volt. A Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékének alapító tanszékvezetője. Az alábbiakban a kalotaszentkirályi néptáncfőiskolában elhangzott előadása szerkesztett változatát közöljük, amellyel köszönteni szeretnénk kerek születésnapja alkalmából Andrásfalvy Bertalant, mindannyiunk szeretett és tisztelt Berci bácsiját.

Nomád vagy földművelő a magyarság? Később világszerte ismertté vált szövegekből tudjuk, hogy amikor II. János Pál pápa a szlávokat térítő Cirillt és Metódót védőszentté deklarálta, akkor egy cseh tudós ehhez az enciklikához írt egy kommentárt, egy ajánlást, amelyet minden püspök megkapott az egész világon. Ebben ezt olvassuk: „A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe véget vetett a felvirágzó szláv hittérítésnek. A magyarok ugyanis mindenkit elpusztítanak, akik csak az útjukba kerülnek, hogy a helyükre telepedhessenek. Ők valóságosan azok az apokaliptikus lovasok, akik a romlást hozzák.”.

Hát ez nem túl hízelgő. Hát valóban így volt ez? Csupán néhány dolgot hadd mondjak el! Amikor a magyarok a Kárpát-medencébe megérkeztek, a régészet tanúsága szerint nem irtottak ki itt senkit. Tudjuk azt, hogy amikor a magyarság megérkezett 895-896-ban a Kárpát-medencébe, akkor egy hosszú, nagy harc végét látták itt. Itt birkóztak egymással a morvák, a frankok és a bolgárok a kazárok maradékaival. A kazárokat a bolgárok győzték le Krum bolgár kán vezetésével, kazárokat vagy avarokat – ezek azonosítása körül még sok megoldatlan probléma akad. Érdekes, hogy az avar-kazár birodalomban találtak olyanokkal, akik magyarul beszéltek. Akik előbb jöttek be Magyarországra, mint a honfoglaló magyarok. Ezeket a krónikák, Anonymus is, s a Képes Krónika szerzője is székelyeknek nevezte. Elébe mentek a honfoglaló magyaroknak és együtt hódították meg az országot, az akkori Kárpát-medencét.

Krum avarok elleni háborújáról is megmaradt egy nagyon érdekes történet. A szláv, tehát az orosz, ukrán, ruszin mondakincsben – ami aztán bekerült a bizánci krónikákba is – találjuk, hogy mikor Krum bolgár kán legyőzi az utolsó avarokat, akik között bizonyosan ott lehetnek ezek a ma-

gyarul beszélők, a székelyek ősei, akkor maga elé vezette ezek vezéreit és megkérdezte tőlük: hogy lehet az, hogy ez a híres avar birodalom ilyen gyorsan összeomlott nyugatról Nagy Károly csapatai, délről a bolgárok hadserege előtt? És a Bizánci Krónika ezt mondja: az avar urak egy hangon azt vallották, ennek más oka nem volt, mint hogy legkiválóbb embereinket hamis vádakkal megvádolták, a bírónkat a gazemberek lefizették, a köznép pedig ivott, ivott és ivott. Nagyon hasonlít ez a történet a mai magyarországi fejleményekre, ugye? Mindenesetre a kép, amit kialakított rólunk ez a cseh történész, az nem csak az ő véleménye volt.

1996-ban, mikor a szlovákiai magyarok fel akarták állítani a honfoglalás 1100. évfordulójára az esemény emlékoszlopát, ott, a magyarlakta területen, akkor Ján Čarnogurský, az akkori szlovák kereszténydemokrata párt elnöke azt mondta: ezeknek a rabló nomádoknak? Nem! És nem adták meg az engedélyt.

„Rabló nomád”. A „nomád” szó tőlünk nyugatra, a szomszédoknál rablót jelent ténylegesen. Aki nem saját munkájával keresi meg a kenyerét, hanem fegyverei erejével rátör a békésen termelő földműves népekre, és elrabolja tőlük azt, amiből meg akar élni. Ezt nagyon sokszor hallottuk már, de hát itt, Magyarországon ugyanezt a szót dicséret, elismerő jelzőnek tartjuk. Tőlünk nyugatra pedig rablót, élősködőt jelent. Hogy alakult ez így ki? Hát, kérem szépen, nem akarok mutogatni a szomszédainkra, de nézzük meg, miképpen vagyunk mi hibásak ebben, mennyire a mi felelősségünk, hogy ilyen kép alakult ki rólunk, magyarokról a szomszédainkban! Hosszú lenne mindent elsorolni, de hadd említsek néhány adalékot! Megadok minden forrást, hogy hol lehet mindannak utánanézni, amit mondok. Mert egy kicsit mást fognak most hallani, mint ami a hivatalos magyar

Címlap: Andrásfalvy Bertalan hosszúhetényi otthonában (Fotó: Sóki Tamás, MTI)

tankönyvekben szerepel. Például, az Akadémia 1995-ben kiadott egy nagy kötetet, az a címe: *A magyarok krónikája*. Vaskos történelemkönyv, éppen a honfoglalás 1100. évfordulójára adták ki az MTA elnökének bevezetőjével. Sőt, legelőször Németországban jelent meg németül, s csak utána magyarul. Abban ezeket olvasom, a 8-9. oldalon, szinte szó szerint megtanultam, idézem: „*A magyarok számára a többi nomád népekhez hasonlóan minden, ami a letelepült életmóddal kapcsolatos, semmit nem ér. Asszonyokat és gyermekeket harcban megölni természetes dolog. Nemzedékek után tanult csak meg a köznép lovaglástól görbe lábával egyenesen járni az eke után.*”. Hol olvassuk ezt? Az MTA történelemkönyvében!

Aztán folytatódik – így tanulta mind-egyikünk az iskolában –, hogy pogányként, lovasként érkezünk ide, a Kárpát-medencébe, majd Szent István behívta a bajor papokat, hiszen a felesége, Gizella bajor volt, és azok segítségével karddal és kereszttel megkeresztelte a magyarokat, s a papok megtanították őket a földművelésre. Fölhagytak a rabló, nomád életmóddal, letelepültek, és lettek egy keresztény királyság alattvalói. Tehát Szent Istvánnak köszönhetjük a megkereszteltetésünket. De hadd tegyem még azt is hozzá, hogy Szent István házassága a bajor királynnyal nagy jelentőségű volt, legendák szólnak erről szerzte Európában. Mert Gizellát és testvérét, Friedrich császárt is boldoggá deklarálta a katolikus egyház.

Ezen legendák mindegyikében szerepel, hogy a pogány magyarokat István a keresztény hitre nevelte. Még a marxista történetírók is, az elmúlt negyven esztendőben azt írják, hogy zseniális király volt ez az István, akit szentnek is neveznek, mert felismerte, hogy a magyarok nem maradhatnak meg a Kárpát-medencében ilyen pogány módon, a keresztény Európa el fogja őket innen söpörni, s a hunok és avarok sorsára fognak jutni. Ezért „politikai belátásból” – így a marxista történészek –, tehát „politikai zsenialitásból” a keresztény hitre nevelte a magyarokat. Ugye nehéz megemészteni, hogy minket „politikai belátásból” térítettek meg és tettek kereszténnyé, karddal és kereszttel, vagyis erőszakkal. Sokat lehetne erről mondani, de mit mondanak a tények?

1995-ben megnyílt Budapesten, a Történeti Múzeumban egy kiállítás a honfoglaló magyarok sírleleteiről. Azokat a sírokat mutatták be, melyeket szerencsés módon az elmúlt évszázadokban megtaláltak, és pontosan azonosítani lehetett, hogy ezek egy-egy honfoglaló magyar vitéz sírjai voltak. A régészetnek óriási jelentősége van, mivel ha megtalál egy sírt, azt nem dűl-ja szét, nem keresi benne az aranyat, nem

hányja szét a csontokat, hanem egyszerre emeli ki az egész sír-leletanyagot a földdel együtt. Úgy hívják ezt szaknyelven, hogy *in situ*, tehát úgy, ahogy a földbe került annak idején, a melléje tett szerszámokkal együtt, a ruházatában az enyészetnek ellenállt díszekkel együtt mindent kiemel úgy, ahogy volt, nem mozdít el semmit sem. Én végignézttem ezt a kiállítást, és húsz-egynéhány sírból tizenkettőben kereszt volt! Bronz kereszt, mellkereszt, olyan kereszt, amelyet szét lehet nyitni, amibe ereklyét lehet elrejteni. Ugye, a régi szokás szerint – a katolikusoknál máig is megvan – minden oltárba valami ereklyét rejtjenek bele, s mikor a pap fölmege misézni, meghajol, megcsókolja az oltáron az elrejtett ereklyét. S ezeket ereklyetartókban vitték magukkal nyilván a magyarok, mikor vándorlásra kényszerültek, hiszen a népvándorlás során a magyarság elég hosszú utat járt be, míg elért ide, a Kárpát-medencébe. Más kérdés, hogy a még korábbi történetünk hogyan és miként zajlott le, de a lényeg, hogy a tizenkét kereszt között van olyan, melyre rá van vésve Krisztus teste, tehát nem egy más jelentésű kereszt, a kereszt nagyon egyszerű motívum. Több mint száz évvel az úgynevezett „térítés” előtről származó keresztet, rajtuk a kifejező testtel egyértelműen Krisztus keresztjét jelölik. Ha most fölásnánk egy sírt – mondjuk, egy kétszáz évvel ezelőtti temetőben –, hát nem biztos, hogy száz közül találásnánk három-négyben keresztet.

Ezek tények, ezeket nem lehet megmá-sítani. Ez a régész egyszerűen kiállította azt, amit a honfoglalás kori sírokban talált, száz évvel az úgynevezett megkereszteltetésünk kora előtti sírokban. De más érvek is vannak. Szent István nagyapja, az erdélyi (az erdélyi részek felett uralkodó) Gyula (róla neveztetett el Gyulafehérvár) már keresztény

volt, igaz, hogy Bizánc alá tartozott, de ekkor még nem következett be az egyházszakadás. Ismerjük püspökeit is. Történetírók feljegyzik, hogy a római pápa 960-ban, tehát fél évszázaddal a térítések előtt kinevezte a magyar püspököt Rómában. Zakeusnak hívták, de a német-római császár nem engedte be Magyarországra. A németek minden áron azt akarták, hogy ők adják a kereszténységet a magyarságnak, és nem engedtek másokat ide, csak a saját papjaikat. Tehát valószínűleg nem másról van szó, mint a keresztény egyház megszervezéséről. Ugyancsak feljegyzésekből tudjuk, hogy a hunoknak is voltak püspökeik. Azok a bizonyos székelyek, akik az onogur törzsszövetség idején jöttek az avar birodalomba – tehát már itt voltak, mikor a magyarok bejöttek –, adták a magyarságnak a nevet, amiért mi magyarnak nevezzük magunkat. Míg tőlünk keletre, madzsar, madzsarisztán elnevezéseket használnak, tőlünk nyugatra ungarus, honguros, hungoir, venger stb. Ezek az onogur szóból erednek. Ezeket az ungarokat, vengereket már a honfoglalás előtti időkben is megemlíti a Kárpát-medencében az a néhány avar törzs, akik itt voltak már a székelyek előtt is, ez kétségtelen. Tehát a nevünk is egy onogur birodalmi eredetet sejtet. Tudjuk, hogy más népek türkökként említenek bennünket, így szereplünk a bizánci krónikákban is, de kétségtelen, hogy ezek a magyarok. Nos, erről az onogur birodalomról írják bizánci krónikák, hogy ezek nagyon is keresztények voltak.

Létezik egy még megcáfolhatatlanabb tény. A keresztény vallás legfontosabb kifejezései, az isten, lélek, teremtet, üdvözül, üdvösség, üdvözít, bocsánat, bűn, gyón, menny nem latin, bajor vagy szláv eredetű szavak. Ha a keresztény hitvilágot a latin, bajor, szláv, olasz vagy egyéb nyelveket be-

szőlő papoktól vettük volna át, akkor ezek a szavaink az ő nyelvükből eredtek volna. De ezek a szavaink a honfoglalás előtti időkből részben ismeretlen eredetűek, illetve finnugor vagy török nyelvekből valók. Ha itt tanultuk volna meg a kereszténységet, akkor ezek a szavaink mind latin, szláv vagy német eredetűek lennének. Mint ahogy vannak ilyen szavaink is, sőt ezek kiszorítottak néhányat a régiek közül. Gondoljanak a Halotti Beszédre, az első összefüggő magyar nyelvemlékre, mely így kezdődik: „*Látjátok feleim...*”! A *felem* szót szorítja ki a *barát* szó, mely szláv eredetű (*brat*). Különösen a csángóknál – s ezt Kallós Zoltántól tanultam – a *felem* az, aki nélkül én nem vagyok egész, és a felek közül (mert mindig a másik fél egészít ki, magányos ember nincsen, az ember társadalomban tud csak igazán ember lenni), akivel én az emberségemet megélem, a legfontosabb a feleség, „*feleség*”. A csángóknál a férj a feleségét és a feleség a férjét is *feleség*-nek nevezi. A *felem* szó eredeti értelme tehát itt megmaradt. Vagy hasonlóan van az egyház szavunk, ami nem csak az egy hitet vallók gyülekezetét jelentette, hanem a templomot is. A templom ugye latin szó, lassan kiszorította az egyház szavunkat. A régi helynevekben, amikor a magyarok megtelepednek itt és létrejön a Magyar Királyság, még nem azt használják, hogy „Templomosfalu”, hanem Egyházaskér, Egyházasközség stb.

Találunk egy másik nagyon érdekes adalékot. Gellért püspök Szent István püspöke volt. Mikor Orseolo Péter és Aba Sámuel közt folyt a küzdelem, Péter rengeteg idegent hozott be, nagy idegengyűlölet támadt, állandó harcok folytak, s egy alkalomkor, egy ilyen idegengyűlölő felkelő csoport letaszította Gellértet a hegyről (1046), s azóta nevezik Gellért-hegynek a Kelen he-

gyét. Gellért, aki olasz származású volt, el akart jutni a Szentföldre, de Szent István megállította, mikor Magyarországon haladt keresztül. István nagyon művelt ember volt, levelezett a világ akkori legfontosabb, legkiválóbb embereivel, és megnyerte Gellértet, hogy maradjon itt, nevelje Imre herceget, legyen tanácsadója. Gellért csanádi püspökként könyvet írt (*Deliberatio*), *Szent Gellért elmékedései a három ifjú énekéről* címmel 1999-ben adták ki egy vaskos kötetként. Ebben a könyvben Gellért nem arról írt, hogy itt milyen pogányok vannak, hanem arról, hogy egyes keresztény emberek, köztük papok és püspökök, hogyan élnek vissza a kereszténységgel. A visszaélésekről, eretnekségekről és bűnökről beszél. A pogányság nála nem egy másik, nem keresztény hit híveit jelenti, hanem azt, aki bűnösen él. Hát, ha a pogányokkal dolga lett volna, akkor írt volna róluk. S van ezen írásnak egy nagyon érdekes része. Felsorol Gellért vagy harminc eretnekséget. Vannak, akik nem ismerik el Krisztus istenségét, vannak, akik nem borral és vízzel áldoznak, hanem, mint az első, régi pásztorok, sajttal, s vannak a novatianusok is, akik újrakeresztelik az embereket, úgy, mint ez nálunk is nagyon gyakori. Ebből és sok minden másból derül ki tulajdonképpen, hogy a magyarság még a honfoglalás előtt jóval, századokkal előbb megismerte a kereszténységet, annak szabályai és erkölce szerint élt, de nem szerveződött olyan szigorúan egyházba, mint azt a nyugati kereszténységben, a pápaság és később a pápaságból kiváló protestáns egyházak megszervezték. Nem vált itt annyira külön a papság a hívektől. S később, mikor megszervezte Szent István a keresztény egyházat, akkor voltak olyan „túlbugzók” – ezekre utal Gellért –, akik újra megkereszteltek azokat, akik egyszer már megkereszteltek a régi, keleten elsajátított kereszténységben, vagyis az ottani szokások szerint. Hiszen András apostol, Tamás apostol elmentek egész Indiáig, s ott hatalmas kereszténység volt; előbb volt keresztény a Kaukázus vidéke, a grúzok, az örmények előbb voltak keresztények, mint Európa! Ezzel a kereszténységgel volt szoros kapcsolatunk!

De ugorjunk tovább, hogy ne kelljen fontos részeket elhagynunk! Azt tanították, hogy a kereszténységgel együtt tanulták meg a magyarok a földművelést és a letelepült, békés életmódot. Hát ez még nagyobb hazugság! Ha itt tanultuk volna meg az olaszoktól, a franciáktól, a németektől, a szlávoktól a földművelést, akkor a földművelés szavai, a termények, az eszközök, a műveletek elnevezései abból a nyelvből jöttek volna, amelyet beszélők megismertették ezt velünk. De ezek a szavak, hogy búza, köles,

árpa, sarló, arat, szánt, eke, bizony nem a szomszéd népektől vannak, akik idejöttek – úgy mond – minket téríteni és tanítani. De ilyenek a szőlőművelés szavai is: szőlő, szűr, szüret, metsz, bor. Hát itt körülöttünk mindenki vin, vino, vine stb.-nek nevezi a bort. Csak a magyarok nevezik bor-nak. Továbbá, a Kaukázus vidékén és azon túl is, török és más kisebb népek. Márpedig milyen nomád nép ez: lóhátról metszi a szőlőt? Hát három-négy év kell ahhoz, hogy egy szőlőültetvényt gondozással meg lehessen szüretelni. A földművelés, a szőlőművelés is igazán letelepült életmódot kíván.

De más érvek is léteznek. A híres magyar borokat adó szőlőfajták közül nem egy kaukázusi eredetű. Eddig azt tanították, hogy a magyarok idejöttek, találtak itt szőlőket még a rómaiak idejéből. és azokat művelték tovább. Hát hogy kerül akkor ide a Kaukázus-vidéki szőlőfajta, a *Vitis vinifera*, kaukázusi *ponticus* alakváltozat? László Gyula, az egyik leghíresebb magyar régész – akivel egyszer együtt egy kiállítást készítettünk – hívta fel a figyelmemet arra, hogy régen az olvasókönyvekbe is bekerült az ún. *Szvatopluk-monda*, miszerint a magyarok küldenek egy főszerszámozott lovat Szvatopluknak, a Nagy-Morva Birodalom királyának, s kérnek cserébe egy vödör vizet, földet, és ezzel egyezséget kötnek. A monda magyar változata szerint a magyarok ezzel megvásárolták a földet, ami kiterjedt a Kárpát-medencére (mert ugye ott egy Nagy-Morva Birodalom létezett). Sőt, a már említett cseh történész tudós is azt írja, hogy a Nagy-Morva Birodalmat a magyarok verték szét. A régi cseh mondákban benne van az a mondat – László Gyula is hivatkozik rá –, melyet Szvatopluk mond, mikor megköti az egyezséget a magyarokkal: „*Végre, legalább most jó földműveseket hoztam az országba!*”

De még tovább mehetünk. Azok az arabok, akik még a honfoglalás előtt találkoztak a magyarokkal az Etelközben, Levédiában, tehát még a Kárpátoktól keletre levő területeken, nos, azok a magyarokról (ők türköknek nevezik a magyarokat akkor) feljegyzik, hogy a magyarok földje vizekben bővelkedik, és kiterjedt vetéseik vannak. Ugyanígy leírást adnak a kazárokról és az ún. mordatokról (ez a népcsoport a Volga mentén ma is megtalálható mordvin népnél az őse lehetett), hogy ezeknek is kiterjedt szántóik vannak, de érdekes módon – s erre figyeltem fel leginkább – ezeknek csatornáik nincsenek. *Csatornáink nincsenek!* Ezt csak úgy lehet értelmezni, hogy az előzőeknek, akikről beszéltek, azoknak pedig vannak.

Lejegyezte: Henics Tamás
(folytatása következik)

PESOVÁR ERNŐ, A KOREOGRÁFUS

Írásomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Pesovár Ernő koreográfusi munkásságát, kapcsolódva táncutatói, illetve szakírói tevékenységéhez. Munkásságában e területek intenzíven kapcsolódnak össze. Szakírói, kritikai cikkeiben megfogalmazódnak azok a célkitűzések, melyeket koreográfiáiban megpróbált megvalósítani, táncutatói tevékenységét, tánc történeti kutatásait pedig szorosan követték színpadi alkotásai. Koreográfusi munkássága az Ungaresca Táncegyütteshez kötődött 1959 és 1978 között. Rövid időszak ez egy alkotó életében, és nagyon hamar tett pontot táncalkotói tevékenységére. Nem célozom most azt vizsgálni, hogy ez miért történt, csak arra vállalkozom, hogy vázlatosan bemutassam a tizenkilenc év alatt született koreográfiákat.

Pesovár Ernő első alkotása, amelyet az Ungaresca Táncegyüttesnek készített, a *Lassú magyar és forgó*, közismert nevén az *Óratánc* című mű volt. A Kőszegi Múzeumban található egy zenélő óra [képünkön], amely két reformkori dallamot őriz. Ernő e két dallam felhasználásával készítette el a koreográfiát, Avasi Béla hangszerelésével. A mű egy reformkori bál hangulatát idézi. A koreográfia 1959-ben az újdonság erejével hatott az adott időszakban született történeti táncokkal szemben, amelyek elsősorban a XIX. századi táncmesterek által kialakított mütáncmotívumokat használták. Pesovár Ernő a szatmári gyűjtéshez nyúl, élő néptáncanyagból táplálkozik és alkotja meg művét, amely így sokkal hitelesebb. E koreográfiai indításban már fellelhetők későbbi alkotómunkájának színpadon megjelenő alapjai.

Ezt a későbbiekben így fogalmazta meg: „A formanyelv megalapozásában, kialakításában jelentős helyet szántunk tehát a néptánc mellett a magyar tánc történet ihlető erejének, az ebből áradó hangulat varázsának is. A néptánc formakincse jelenti természetesen a történeti témák megfogalmazásában is a kiindulást, a napjainkban is élő és megragadható múlt emlékeit. Ez alapján lehetséges csak a múltnak az az újraalkotása, ami az ilyen jellegű történeti témák esetében az egyedül járható út. Érthető ez, hiszen a múltat idéző emlékek csak olyan vázlatos és hézagos képet tárhatnak elénk, melynek megelevenítése egyenlő az újraalkotással. S ez olyan feladatot jelent, mely egyúttal kötelezővé teszi a múlt újraértékelését is, hogy ennek szellemében kerüljön sor az alapul szolgáló táncfolklor mozgáskincsének szelektálására, a mozgásstílus kialakítására. A formába öntés legfőbb ihletője ezután a zene, mely lelket lehel az újrafogalmazott múltba, mely szinte sugallja a komponálás törvényszerűségeit és arányait.”¹

Nem véletlen a koreográfiákban a történeti anyaghoz való kötődés. A negyvennyolc koreográfiájából tizennégy történeti, vagy részben történeti tánc. Pesovár Ernő, a tudós kutatási területe a tánc történet feltárására, valamint az új stílus kialakulásának problémakörére helyeződik. Ez alkotómunkájában is erőteljesen jelenik meg.

1960–61-ben részben folytatta a történeti jellegű táncalkotást. *Régi magyar táncok* címmel Béri Balogh Ádám halálának 250. évfordulója tiszteletére készített koreográfiát. Csoóri Sándor költő kérte fel, hogy versben fogalmazza meg azt a hangulatot, melyet a koreográfiához elképzelt. A háromtételű műben a harc, a siratás és az újrakezdés fogalmazódott meg. A harc-tételben a történet-

Pesovár Ernő: Csárdás obstiné

leírások és ábrázolások alapján idézte fel a hajdútánc sodrását, a siratóban a leánytáncok lírai hangulatvilágával fogalmazta meg a harc elvesztésének fájdalmát, míg a harmadik tételben a hajdútáncból eredeztethető kanásztáncokból táplálkozott táncalkotói munkája. A mű bemutatása politikai vihart kavart, az akkori hatalom azt bizonygatta, hogy az 1956-os forradalomnak állítottak emléket az alkotók. A bemutató 1961-ben, öt évvel a forradalom után volt. Az alkotók tiltakoztak és ragaszkodtak az eredeti gondolathoz. Zeneszerzőként e koreográfiában dolgozott Petró János, aki évekig alkotótársa és az együttes zenei vezetője volt. Ez évben kezdte meg Pesovár Ernő a *Leánytánc két szólamra* című mű koreografálását, mellyel előre vetítette a zenei invenciójú alkotások megszületését.

1962-ben két koreográfiában is Bartók zenéjét használta Pesovár Ernő. A *Leánytánc Bartók zenéjére* és a *Páros tánc Bartók zenéjére* című táncokban a bartóki alkotói koncepció koreográfiai átvételére tett kísérletet, egyben a zenei invenciójú művek alapjait rakta le. Erről így ír: „... a mai tematika megragadásának első kísérleteihez Bartók olyan miniatűrjeit választottuk, mint amilyenek a »Gyermekeknek« sorozat egyes darabjai. Nagy inspiráló erőt és próbatételt jelentett e kis remekből összeállított füzérek gondolatvilágának megragadása, formába öntése, hisz ezekben is ott izzik Bartók művészetének minden lényeges vonása és utolérhetetlen varázsa. Példát is jelentettek e zongoradarabok számunkra, például arra, hogy egy népdalból vagy gyermekjáték dallamából kikerekedő

kompozíció milyen hallatlan intenzitással tudja kibontani a bennük rejlő költői gondolatot.”² A két Bartók-mű mellett Petró János zenéjére a kanásztánc megfogalmazásában is új utakat keresett.

A Bartók-zenére készült koreográfiák később is visszatértek Pesovár Ernő alkotómunkájában. A darabok bemutatása után komoly vita bontakozott ki a koreográfusok között arról, szabad-e Bartók-művekre néptánc alapú koreográfiákat készíteni. 1962-ben ez még gondot jelentett a magyar néptánc alkotói számára, négy-öt év múlva azonban már sorozatban készítették táncalkotásaikat Bartók legkülönbözőbb műveire.

1963-ban komoly feladatot kapott az együttes. Olaszországban Riva del Garda fesztiválján Magyarország képviselőjét kellett ellátnia. Az együttesnek még nem volt két féldíny programja, ezért Pesovár Ernő a már említett koncepció alapján rövid idő alatt öt új koreográfiát készített. A *Három a tánc*, melynek első tételében a mars mozgásanyagából fogalmazódik meg az ugrós tánc, a második

Pesovár Ernő: Lakodalmas szvit

Pesovár Ernő: Portré

Pesovár Ernő: Legények, kik muzsika közt táncoltak

tételben a sétálós tánc emlékképe villan fel, míg a harmadik tétel a friss csárdás összegzésére vállalkozik. A *Körverbunk* rábaközi mozgásanyagból fogalmazta meg a férfi körtáncok jellegzetes világát. A már említett *Kanásztánc* erőteljesebb átdolgozásával, folklórközeli vé tételével vonzotta a közönséget. Molnár István *Huszárverbunkja* egy csárdással bővült. E művek zenéjét Petró János készítette. Az ötödik koreográfiát *Változó hangulatok* címmel Sárközi György *Virágok vetélkedése* című versének ihletésére alkotta Avasi Béla zenéjére. Ezzel kialakultak a koreografálásnak azon alapjai, amelyek a továbbiakban meghatározták Pesovár munkásságát, és útmutatást, biztatást nyújtottak a tanítványoknak is. Alkotó munkásságát alapvetően befolyásolta a verbunkról és a verbuválásról írott doktori disszertációja és táncutatói munkássága, mely elsősorban a tánc-történet területén teljesedett ki.

Az eddigiekben összegeztem a történeti táncok feldolgozásához való viszonyát az alkotói munkában, a zenei ihletésű koreográfiák alkotását, melyek jelentős helyet foglaltak el Pesovár Ernő táncműve között, a versek hangulati megjelenítésére való törekvését és a folklór művekhez való alkotói viszonyt, amely a későbbiekben keletkezett táncművekben öltött testet. Természetesen erről is írt tanulmányában, hisz művei nem szolgai másolatok, hanem újraértelmezett alkotások. Ezt a hitvallását a *Hagyomány és korszerűség* címmel írt értekezésében így fogalmazza meg: „A formanyelv korszerűségének, illetve a korszerűség lehetőségének másik forrása táncgyományunk szinte általános érvényű vonása, a rögtönzöttség. Megmerevedett formák helyett az állandó változás és újraalkotás néptáncaink lényege, s így szinte önmaga kínálja a korszerű újrafogalmazás lehetőségeit, de elveit is. A táncfolklórból sarjadó táncművészet új formanyelvet teremtő, új színpadi stílust létrehozó törekvéseiben joggal meríthet ebből a rugalmas, a felhasználás és újraalkotás kimeríthetetlen lehetőségeit biztosító hagyományból. A táncfolklór sokrétű mozgáskincse tehát éppen rögtönzöttsége miatt alkalmas arra, hogy új mozgásrendszer

alapja legyen, hogy napjaink érzés- és gondolatvilágának a megfogalmazására olyan formanyelvet adjon a koreográfus kezébe, mely nem megmerevedett sablonokból áll, melyhez nem asszociálódnak elkoptatott képzetek. S ez a formanyelv egyúttal alkalmas arra is, hogy tág lehetőséget biztosítson az alkotóművészeknek a közösségből sarjadó egyéni hangvétel kialakítására.”³

Ezen gondolatokra reflektálnak az 1964–65-ben született alkotások, a *Verbunk és csárdás*, a *Verbunk a Hány Intermezzóra*, mely a verbunk megfogalmazáson túl a zenei invenciójú koreografálást is bizonyította. Ide tartozik a Liszt zenéjére készült *Csárdás obstiné*, vagy a több évig vajúdó és 1965-ben Petró János zenéjére alkotott *Kontrasztok* koreográfia. Ez utóbbi alkotásban az eksztatikus és a lírai szerelem, az emberi kapcsolat két pólusa fogalmazódott meg. Ebben az időszakban rekonstruálta Rózsavölgyi–Szöllősy *Körmagyar* című alkotását, mely az első magyar társastánc, és ehhez kapcsolódóan Darvas Gábor zenéjére *Magyar nemzeti táncok* címmel készített koreográfiát.

Az 1966–67-es évadban két olyan koreográfia is született, melyek Pesovár Ernő életében kiemelkedő jelentőségűek voltak. A Liszt Ferenc *Ungarisch* című művére készült *Portré* című alkotás a Zalai Kamaratánc Fesztiválon első díjat nyert, és a már jelzett zenei fogantatású művek közé tartozik. A koreográfiáról így írt egyik tanulmányában Pesovár Ernő: „Az »Ungarisch« alapján élénk tárulkozó önarckép tehát Liszt életének és művészetének ezt a vázlatosan felidézett korszakát tükrözi, a vívódásaiban és alkotásaiban egyaránt lenyűgöző és tiszteletet ébresztő művész portréját. Önámítás lenne persze még a gondolata is annak, hogy egy háromperces koreográfiában minden összegezhető és elmondható. A cél nem lehetett és nem is volt több mint a zene sugallatában és a nagy alkotó árnyékában megismert élményvilág néhány összetevőjének sejtetése, az ezekből fakadó hangulat érzékeltetése. A tánc megformálásában pedig nemcsak kézenfekvő, de szinte kötelező volt a verbunk stílusjegyeinek, mozgáskincsének a felhasz-

PESOVÁR ERNŐ KOREOGRÁFIÁI

T: történeti táncok; Z: zenei ihletésű táncok; K: költészeti, versihletésű, egyéni intenciójú művek; F: folklór alapú koreográfiák

1. Avasi Béla: *Lassú magyar és forgó (Óratánc)* (1959) T
2. Petró János: *Régi magyar táncok (Béri Balogh Ádám emlékezete)* (1960) T
3. Petró János: *Leánytánc két szőlőmre* (1961) T
4. Petró János: *Szalafői sétálás* (1961) T
5. *Leánytánc Bartók zenéjére* (1962) Z
6. Petró János: *Kanásztánc* (1962) F
7. *Párostánc Bartók zenéjére* (1962) Z
8. Petró János: *Három a tánc* (1936) F
9. Petró János: *Körverbunk* (1963) T
10. Avasi Béla: *Változó hangulatok* (1963) K
11. Petró János: *Csárdás a Huszárverbunkhoz* (1963) F
12. Petró János: *Verbunk és friss* (1963) F
13. *Verbunk a Hány Intermezzora* (1964) T
14. Liszt Ferenc: *Csárdás obstiné* (I. változat) (1964) Z
15. Rózsvölgyi–Szöllősy–Szabó: *Körmagyar* (rekonstrukció) (1964) T
16. Petró János: *Leánytánc* (1964) F
17. Petró János: *Kontraszt* (1965) K
18. Darvas Gábor: *Magyar nemzeti táncok* (1965) T
19. *Porté Liszt Ferenc Ungarisch című művére* (1966) Z
20. Petró János: *Búcsúzó* (1966) F
21. Petró János: *Mars* (1966) F
22. Bihari János: *Verbunk a Magyar tánc című műre* (1966) T

23. Petró János: *Csalogató* (1967) F
24. Petró János: *Ünneprontók* (I. változat) (1967) K
25. Petró János: *Meditáció* (1968) K
26. Petró János: *Lakodalmás* (1968) F
27. Petró János: *Kuruc tábori képek* (1968) T
28. Bartók Béla: *Magyar parasztdalok* (1969) Z
29. Liszt Ferenc: *Csárdás obstiné* (II. változat) (1969) Z
30. Petró János: *Sárközi leánytánc* (1969) F
31. Petró János: *Legények, kik muzsika közt táncoltak* (1970) F
32. Petró János: *Morva verbunk* (1970) F
33. Bartók Béla: *Román táncok* (1970) Z
34. Petró János: *Ritka és sűrű forduló* (1970) F
35. Petró János: *Verbunk és csárdás* (1971) F
36. Petró János: *Lippentő és ugrós* (1971) F
37. Petró János: *Erdélyi szvit* (1971) F
38. Sárosi Bálint: *Táncok Szatmárból* (1972) F
39. Petró János: „...S lőn halálnak fésze...” (*Bene Vendel*) (1973) K
40. *Novus Annus* (1973) T
41. Kodály Zoltán: *Hány toborzó* (1973) T
42. Petró János: *Az erdélyi fejedelem tánca* (1973) T
43. Horváth Sándor: *Vasvári verbunk* (1974) F
44. Horváth Sándor: *Juhait kereső pástör* (1974) F
45. Horváth Sándor: *Búcsúzás Kemenesaljától* (1976) K
46. Bartók Béla: *Rondó bolgár ritmusban* (1976) Z
47. Petró János: *Ünneprontók* (II. változat) (1977) K
48. Lajtha László: *Soproni képek* (1979) Z

nálása, hiszen a zongoradarabból egyértelműen kitűnik, hogy Liszt a drámaian értelmezett verbunk muzsikából bontotta ki ezt a tördelten, zaklatottan elhangzó vallomást.”⁴

Az ebben az időszakban született *Búcsúzó* az alföldi páros táncok elemeinek felhasználásával az elválást fogalmazta meg, a *Csalogató* az erdélyi páros táncok motívumaiból, a csárdásokra jellemző csalogató játékokra épült, a *Mars* a Kalocsa-vidék ugrós táncának hangulatát hozza közel a nézőhöz. A *Verbunk*, mely Bihari János *Magyar tánc* című zenekari darabjára készült, a történeti táncok alkotói példája.

1967-ben *Ünneprontók* címmel újabb kiemelkedő alkotás született, mely napjainkban is példaként szolgálhat a táncalkotóknak. Erről így vallott Pesovár: „E valóban termékeny lehetőségeket rejtő problémakörnek, közelebből táncballadának, mégis egy másfajta vetülete izgatott bennünket, amikor magunk is vállalkoztunk Arany műve alapján az »Ünneprontók« megfogalmazására. Ez sem zenéjében, sem koreográfiai elképzelésében nem azonos a táncdráma műfajával. Nem drámai alakok és szituációk ábrázolására, megjelenítésére törekedtünk, hanem a balladában rejlő hangulati elemek kifejezésére, nem a balladai cselekmény elmondására, hanem az emögött rejlő és általánosítható eszmék megragadására. A szándék tehát egy elvontabb, szimfonikus jellegű értelmezése volt, amiben távoli és utolérhetetlen ideálként Chopin balladái lebegtek előttünk.”⁵

Az 1968-as év nagy ívű alkotása Pesovár Ernő *Meditáció* című műve is, melyet az alkotó összegzésnek szánt, és amelyről így írt: „A »Meditáció«-ban az alkotói erőfeszítés, a gondolat megragadásának érzelmi és indulati vetülete tükröződik. Zene és tánc egyaránt azt kívánja elmondani, hogy a zaklatottan és kialakulatlanul felvillanó gondolat ideges feszültségen, fájdalmas erőfeszítésen keresztül, vajúdvá jut el a kitejesedésig. A kibontakozott gondolat széles ívelése és áradása után játékos megkönnyebbülésben oldódik fel zene és tánc, de a feloldásban is ott rejlik az előzmény visszfénye.”⁶

Ugyanebben az évben az Ungaresca Táncegyüttes meghívást kapott a franciaországi Dijon versenyszínteréjére a katonai táncok versenyére és a folklórbemutatóra. A katonai táncok versenyére a *Kuruc tábori képek* című mű készült, míg a folklór versenyre a *Lakodalmás*. A *Kuruc tábori képek* a történeti táncok tanulságait felhasználva mutatta be a megidézett XVIII. század zenei és táncultúráját. A mű évekig az együttes repertoár reprezentatív része volt. A *Lakodalmás* szívszerűen idézi fel a hagyományos rítust. Ehhez a régebbi repertoárból felhasználta a *Körverbunkot*, a *Csalogatót*, a

Három a tánc friss tételét és a *Mars* című koreográfiát. A szvit főfélytáncval indult, majd a legénybúcsú, aztán a leánybúcsú következett. A fiatal pár táncával folytatta a koreográfia, melyet egy fergeteges csárdás zárt le. A Bene Vendel-játék beépítésével a *memento mori* hangulatát idézte meg, mely a felszabadult csárdással és a lakodalmat záró vonulós marssal teljesedett ki. A *Lakodalmás* szvit nem kötődött egy terület táncanyagához sem, arra vállalkozott, hogy a magyar nyelvterület tánckincséből gyúrjon egységes koreográfiát, melyben az ember életét meghatározó rítust mutatta be és hozta közel a közönséghez.

1969-ben, Bartók halálának 25-ik évfordulójára Pesovár Ernő a *Magyar parasztdalok* című Bartók-műre készített koreográfiát, az előző Bartók-darabok tanulságaira építve. Ehhez az évhez kötődött még a Liszt: *Csárdás obstiné* című mű újragondolása, és a *Sárközi leánytánc* színpadra állítása, mely a repertoár részeként a folklór estek sikerdarabjává vált. A *Csárdás obstiné*ről Körtvélyes Géza a Zalai Kamaratánc Fesztivál értékelésén a következőket mondta: „Itt viszont kétségtelenül elérkeztünk egy sajátos képlethez, ez pedig Pesovár személyes vonzódása és majdhogyan ragaszkodása Liszt Ferenc muzsikájához, amelyen láthatólag évek óta munkálkodik, és most is visszatért ehhez a világhoz, ha úgy tetszik koreográfiailag ugyanúgy, mint zenében. Erről a számról azt mondhatnám, hogy itt a szép mozgások és a sok apró finomság párosodott a zenei megmunkálással és egyfajta frissebb, lendületes kidolgozással, úgyhogy mindez mégis abban a stíluskörben maradt, amit »pesovárinak« lehet mondani. Színvonalas és végigvitt volt ez a koncepció. Úgy találtam, hogy kifejezi, amit a címben Liszt Ferenc nyomán vállalt.”⁷

Pesovár Ernő 1970-ben két különlegességgel jelentkezett. A morva területről való friss gyűjtéséből megalkotta a *Morva verbunk* című koreográfiát és az erdélyi ritka magyarból a *Legények, kik muzsika közt táncoltak* című művet. A ritka tánc típus elsőként történő színpadra vitele Pesovárhoz köthető. Nem véletlen, hogy jelentős táncalkotók azt kérdezték: „Te, Ernő, van ilyen tánc?”. A fesztivál értékelésén a két táncról az alábbiak hangzottak el a zsűri elnökétől, Körtvélyes Gézától: „És itt időszzerű lesz áttérnem Pesovár: »Legények, kik muzsika közt táncoltak« című számára, mely azt hiszem, megint csak nem közelíthető meg akár Simon, akár Györgyfalvai oldaláról, hanem csak Pesovár oldaláról. Ez a furcsa, zárt, befelé forduló világ, amelyből Pesovár már korábban is meglepő képeket és mozgásformákat hozott a színpadra, itt most egy sajátos, érdekes és számomra – a maga zárt formáján belül – rendkívül izgalmas hatásokkal lepett

Pesovár Ernő: Régi magyar táncok

meg. Ezekben nemcsak a táncosok öltözékében jelent meg a fehér-fekete végső poláris ellentételére való koncentráció, hanem az, hogy egy folyamatosan gördülő-hullámzó muzsika vissza-visszatérő szakaszain belül rendkívül zárt, szinte-szinte konokon-keményen kifaragott formákba, körbe, négyes alapállásra koncentrálván a táncosokat, viszi a kompozíciót a kifejtet felé, egyfajta – ha van ilyen, hogy pasztell, amelyen belül apró virtuóz mozgások jelennek meg – valami ilyen karakterrel, alapvetően zenei beállítottsággal, érdekes feszültséget érzékeltetve a szám egész menetében. Én ezt kaptam ebből a Petró-muzsikára lezajló Pesovár-kompozícióból, melyhez képest a másik, első napi kompozíció, a »Morva verbunk« viszont egyfajta felszabadultságot és néptáncközelséget mutatott, persze megint csak pesovári letétben, ti. bizonyos exponált, szertelen, felfelé ívelő és ott megmerevedő mozdulatokkal érzékeltette ennek a táncnak valószínűleg sajátos stílusát, amin túl aztán a szerkesztés hatásos adagolása is eredményezte, hogy valami új színnel gazdagodott a néző a szám megtekintése nyomán.”⁸

Az 1970-es év termése Pesovár Ernőtől a Bartók: *Román táncok* című művére komponált koreográfia, ami a már kialakult bartóki vonalat vitte tovább. Folytatva az erdélyi táncanyaghoz való közelséget fogott hozzá a *Ritka és sűrű forduló* című művéhez is. Az erdélyi páros táncok, a lassú és friss csárdás színpadi feldolgozási kísérlete is itt jelent meg.

1971-ben Ernő a Sárköz felé fordult, *Verbunk és csárdás* címmel készített koreográfiát. Ehhez köthető a *Lippentő és ugrós* című alkotás, melyben az ugrós és a lippentős tánc típusokat kötötte össze, elszakadva a típusok területi kötődésétől. Ezen túl az erdélyi táncanyagból készült alkotásait egy szvitszerű koreográfiába rendezte.

Az 1955-ös szatmári gyűjtése mostanra érett meg arra, hogy színpadon is megjelenítse, melynek zenei feldolgozásához a területet kiválóan ismerő Sárosi Bálintot kérte fel. A *Táncok Szatmárból* című koreográfia összefogta a terület legjelentősebb tánc típusait. Természetesen ebben sem ragaszkodott az adott tánc eredeti folyamatának színpadra állításához, inkább a különböző táncokból alkotott egyéni invenciójú folyamatokat. A koreográfiát bevezető csapásban a bundásbokri eredeti táncfolyamatból lehet nagyobb egységeket felfedezni. Az alkotás a következő tételekből áll: csapás, körscárdás, botoló, magyar verbunk, hármascárdás és friss.

Alkotói munkáját ez évben egyéb koreográfiák mellett két jelentős alkotás is jelezte. A *Lakodalmas* című művében felhasznált Bene Vendel-játéknak egy modern, a ma emberéhez szóló feldolgozása

Pesovár Ernő: Leánytánc Bartók zenéjére

sára vállalkozott. A műhöz a *Halotti beszédből* választott címet: „S lön halálnak fésze”. A modern világ zaklatott lüktetését idézte a koreográfia első és harmadik része. Közte történeti dallamokra a memento mori – a halálra, elmúlásra emlékezés – jelent meg. Az alkotásért Pesovár Ernő a Szolnoki Néptáncfesztiválon koreográfiai díjat, a mű zeneszerzője, Petró János zeneszerzői díjat kapott. Nem véletlen, hogy a koreográfia több évtizeden keresztül az együttes repertoárján szerepelt. A másik műben, *Az erdélyi fejedelem táncában* arra tett kísérletet, hogy a történeti leírásokban található, az *Erdélyi fejedelem magyar tánc*a címmel vázolt táncos képet megidézze. Ehhez az erdélyi táncanyagból válogatott eredeti folyamatokat, melyeket a szokásos pesovári letétben jelenített meg.

Az 1974-es Zalai Kamaratánc Fesztiválra négy új művel készült az együttes, melyből Pesovár Ernő két koreográfiát jegyzett: *Vasvári verbunk* címmel a keleti palóc vidék táncát, valamint a magyar néptáncanyag jellegzetes pantomimikus játékát, a juhait kereső pásztor történetét állította színpadra. A pantomimikus játék a magyar nyelvterületen szinte mindenhol megtalálható, így a műben a Vas megyei Oladon, a Fejér megyei Perkátán és az Erdélyben gyűjtött változat fogalmazódik egységes táncművé a *Juhait kereső pásztor* című alkotásban.

Pesovár Ernő – koreográfiai pályafutása befejezésére készülve – alkotta meg a *Búcsúzás Kemenesaljától* című művét. Berzsenyi fájdalmas verse a szeretett tájtól való búcsúzást fogalmazza meg. Pesovár Vas megyéhez, az együtteshez való kötődését koreografálta táncba. A zenéhez Lajtha László nyugat-magyarországi gyűjtéséből válogatott, a táncokat pedig a pesovári látásmód szerint alkotta, fogalmazta meg óriási táncanyagismeretéből. Nem véletlen az sem, hogy az 1961-ben alkotott sétáló tánc újra megjelent – álomszerűen idézve –, készítve elő az elválás hangulatát. Még ebben az évben készítette el Pesovár Ernő a *Rondó bolgár ritmusban* című koreográfiáját. Bartók Béla *Mikrokozmosz* című zongorasorozatából három kis darabot választott kísérő zenének. A táncsal a magyar és a szláv szembenállást és magyarsághitét fogalmazta meg.

Még 1977-ben Pesovár Ernő átdolgozta az *Ünnepontok* koreográfiáját. A zene átalakításával extatikusabb, sodróbb befejezést komponált a műhöz. Az alkotás ezzel nyerte el végső formáját, hogy több évtizeden keresztül az együttes repertoárján maradjon, és példát adjon a mozgalomnak a balladafeldolgozásra.

1979-ben Pesovár Ernő, aki mint az együttes művészeti vezetője már elbúcsúzott, elkészítette utolsó táncművét. Lajtha László zenéjét, a *Soproni képeket* fogalmazta táncba végső búcsúként. Ettől kezdve élete végéig szellemi mentorként segítette az Ungaresca Táncegyüttesben dolgozó utódok alkotómunkáját.

Horváth János „Gedi”

JEGYZETEK: 1) Pesovár Ernő: *A tánc költészete. I. kötet. Meditáció.* Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szombathely, 1982. 42-43. o. • 2) u. o. 43. o. • 3) u. o. 7. o. • 4) u. o. 52. o. • 5) u. o. 45-46. o. • 6) u. o. 47. o. • 7) Körtvélyes Géza – Maác László: *Párbeszéd a IV. Zalai Kamaratánc Fesztiválról.* Táncművészeti Értesítő, 1970. I. szám. 17. o. • 8) u. o. 14-15. o.

LOKODI IMRE

KOLOZSVÁRI VADHERE

(részlet)

Sárvári bácsi ott áll a macskakővel lerakott udvarán, jobban szemügyre véve bevillan, ilyen parasztembert sem láttam még, sötét vászonkötényt pláné nem férfiember elején. Vászonköténye négyzet alakú méretes zsebéből állandóan szedeget valamit, rakja egyik kezéből a másikba. Látom, szénamurvát szed, pontosabban csipeget, dörszöli, morzsolja, illatos törek. Otthon, mifelénk parasztfül mögött lapul a szénamurva észrevétlen, lehet, az első nagy esőig, vagy a kalap karimáján. Hull lefelé a murva, szédülten, spirálosan hull lefelé, mint bozótól tépett madártoll. Értem, a törek a kocka macskakövek közötti szűk résbe szépen elvetődik, így kap fel Sárvári bácsi udvarán a vadhere, lilán, fehéren. Sárvári bácsi szagatja le szálanként, állandóan a szájában forgatja, mondhatnám, feléli a vadherét. Bimbózik a szája, szokta mondogatni Rózsa néni.

Az öregasszony arca gyönyörűen meg tud sárgulni, ha akar. Akkor is megsárgul, amikor azt mondja, hogy Sárvári bácsi szája bimbózni szokott. Különös, sosem látott jelenség az öregasszony arcának színeváltozása, kifejezetten szép, amikor a halálközeli színéből hol enyhébb, hol erősebb sárgába vált. Most már tudom, haladna a skálán szegény, ha tehetné, legalább az élhető rózsaszínig, csakhogy Rózsa néninél a beteges sárga szín az elérhető maximum. A mája, kérdezem odafigyelő részvétellel Sárvári bácsitól, azt mondja, nem, hanem agyalágyult.

Rózsa nénit szép, kifejezetten szép asszonnak látom a berámázott képen, ami a zöld ház lezárt első szobájában függ. Albérletbe költözésem után első dolgom, hogy átlessek a fodrosan hímzett függönnyel takart ajtó üvegesén. Rózsa néni ott van keretezve Sárvári bácsival. Kerek szemekkel, bizalommal néznek a jövőbe, noha a fénykép fekete-fehér, a fényképész igyekszik rávinni némi pírt Rózsa néni arcára, vagy lehet, ilyen lesz az magától, akár a Sárvári bácsié. Pír tettenérés idején.

Sárvári bácsi szóról szóra elkiabálja Rózsa néninek, nem igaz, csak rémhír, hogy valamelyik Gálfi ment bele a Szamosba a Pata utcából, hátizsákkal a hátán kővel megrakva, mert nem, hála a jó istennek. Furcsa is lenne, hogy valaki csak úgy, teszem azt, a Rébák kertnél lemenjen az iszapon, mert a lómosónál enyhén lejt. Hajdanán oda jártak a györgyfalvi legények lovat fürösztetni. Oda

jártak szapulni a györgyfalvi menyecskék fehér pendelyben, kínálkoztak, ha nem is akartak kínálkozni, mutogatták a csábító farukat, ha nem is akarták mutogatni, miközben a keblük a víz fölött, mint kajántói református harangláb harangja nagy időkor bolondítón harangozott, meséli Sárvári bácsi a hajdani időket. Olyanok voltak azok a menyecskék, mint a tűz, lehet, hogy a szerelemtől égtek, de sokkal valószínűbb, hogy inkább a sok bezabált csípős hagymától lobogott az arcuk, mert vízre jövet előtt a györgyfalvi férfiak jól megetették asszonyaikat csípős hagymával. Számítóan ilyen alkalmakra tartogatott tordaszentlászlói hagymával, hogy inkább a szemük szökjön ki szegény menyecskéknek, mintsem pillantást is vessenek ránk, hóstáti legényekre, hogy csokolózásra büdös szájjal már ne is gondoljanak, meséli Sárvári bácsi, szájában természetesen lila vadherével. Rózsa néni csak nézi, mit beszél az ember, csak sejtései vannak arról, mit beszél, mert enyhén vált az arca, haladni kezd a pozitív színmező felé, aztán lestaggnál, lassan visszanyeri eredeti színét. Csak nézi az embert, mármint Sárvári bácsit, lesi a szájmozgását, abból olvassa ki, hogy régi bolondságokról beszél.

Akkor nem olvas Sárvári bácsi szájáról, amikor baj van, rögtön megérti, hogy nehéz idők előtt állunk, mert Opra János a Pata utcából felkötötte magát, amikor a kertje fejében cövekeket vertek le valami szótalan idegenek. Opra Jancsi vette az istrángot s elment a filagóriába. Opra János tragikus végzete után hangyaboly lett Hóstát, Sárvári Ilus azóta naponta többször is eljön nagyapjához. Átszaladtam, tata, mondja Sárvári Ilus, előbb kifordított fejével benéz a zöld házba, ha látja, hogy nyitva az ajtó, aztán néz be a filagóriába. Fel is néz, ha már ott van az odor.

Ilus fellépik a létra második fokára, Rózsa néni arca vált, azt mondanám, féltő izgalom színe felé vált, pedig Ilus csak a második létrafokon áll. Ahhoz nem elég egy stroke, nem elég az elmúlt fél évszázad, semmi se elég, hogy kimenjen Rózsa néni fejéből a maga leánykora, amikor ő is a létra második fokán állt, Sárvári bácsi viszont a létra legfelsőbb fokán, hónalja alatt ölnyi culával. Így mondja Sárvári bácsi, ölnyi culával, vagyis levetett prémes posztóujjassal, lópokróccal és likas zabostarisznyával, amikor arról beszélt nekem, hogyan mentek fel az odorba Rózsa nénival.

Ha Sárvári bácsi odafigyel, márpedig odafigyel, látja a létra második fokára lépő Ilus unokáját. Sárvári bácsi támasztja a szemével, taszítaná a leányt felfelé, a harmadik, negyedik létrafokra, vagy annál feljebb is, mert látja Sárvári bácsi, hogy ott vagyok, és nem csak ott vagyok, hanem jól vagyok ott, mert nézek felfelé az odorba, ahol a levetett culáknak kell lenniük. Rózsa néni nincs sehol, elsárgult a helyéről, készen van a leány, mondja Sárvári bácsi, kifejezetten nekem mondja, hogy készen van, s vág a szemével. Készen van, ismétlem meg az öreget, ami alatt jól értjük, hogy Iluska kész elindulni az odorba, nyakába teker piros gyöngysorral.

*

Rózsa néni ül a kispadon, verőfényben néz a semmibe, pedig a stroke-ra való tekintettel nem kellene sokat verőfényben ülnie, vagy nem tudom, mit mondjak. Azon kapom az öregasszonyt és azon kapom magam is, hogy nem is a semmibe néz, hanem engem néz, röstellem magam, hogy engem lát, úgy érzem, mintha átvilágítana a verőfény, pedig nem jó átlátszónak lenni egészen. Sárvári bácsi leszakít egy fehér vadherét, számba szúrja a virágot, azt mondja, szól Andris fiának, ha minden igaz, háznál, készen van a vej. Ért a lóhoz, beakasztja a kerülőt, felkantároz, és tudja mi az, ha azt mondják, hogy rókanca, tudja merre a csá, tudja, merre a hők, tudja, merre a Szénatér.

*

Ülök Sárvári bácsi nyári-téli filagóriájának eresze alatt, elöttem vízfüggöny, esik az eső, megszórja a kertet. Hüllámokban jönnek jó adag öntözők, mindegyre végigseper az utcánkban. Általában a Szentgyörgy-hegy felől közelít a nagy idő, továbbmenve megveri jól Tóközét, Györgyfalvát, mind megveri a hóstátokat, aztán a Borháncsnál feladja, látszik jól a Feleki-kaptató. Az eső itt hagyja nekünk az ázott falakat, a méregzöld korlátot, a zöld házat, mert amit megver, az mind méregzöld, aztán veri a nap tovább, szárad. Rózsa néni ül az almazöld kanapén, Sárvári bácsi pihen az almazöld heverőn, nyitva a zöld ajtó, szelőlőzik a szobám, benne a nagy méregzöld asztal, a kétszemélyes dívány, az almazöld ruhásszekrény, a Vesta-kályha, a zöld ivóvízes vödör, a zöld bádóg meregető, a nagy méregzöld zománcos lavór, a zöld keretű békebeli ovális tükör, kis szekrénykével, fiókja tele ósdi (szegfűszeg, fa-

héj) szaggal és régi-régi fényképekkel. Ott van a falon az aradi tizenhárom ugyancsak zöld rámban, a zöld tornáccon szellőzik a hófehér lepedőm, Rózsa néni a zöld tokú ablakon keresztül kiteríti tekintetét az én lepedőmre, látja, amit lát az ő gézfüggönyén keresztül. Mondjam úgy, ott van az is, amit belelát, amit Ilus a kúton kimos belőle, vagy kiveszi az Albalux mosógép, mikor Andris bácsiék a Rácz-kertben vannak, guggolnak a zöldségesben. Hozza Ilus a lepedőmet zöld kockás rafiában, terít, Rózsa néni látja az udvar közepén megálló vizet, amibe ő már alig húszévesen belelépik, mielőtt elindulna a létra második fokától felfelé, Sárvári bácsi után. Ilus nem az én egyszemélyes lepedőmet hozza el száradni, hanem hozza a hajdani kétszemélyes kendervászon lepedőt, hozza a zöld kockás rafiában teljesen szárazon.

*

Sárvári bácsi, hóstáti gazdám, azt mondja, ezután már ne csak öntözzek a kertben, hajtsam vissza a lovát a Széchenyi térről. Ha megteszem, nem számítja fel nekem a kvártélyt, meg aztán úgy látja, csakugyan értek a lóhoz.

*

Szúrja a szemem a szembejövő lószőr, mert hajtok, mint a szélvész. Lazára ereszttem a gyepelőt, a Sári vérszemre kap, szikrázik a patkó a Szénatér macskakövé, már ott vannak a kofák a Széchenyi téren, Sári lócitromoz a kolozsvári verebeknek. Visszafelé simán hajtok, szépen rakja lábát Sári, számban fehér vadherét forgatok, kisujjamba beszorul a korbács rézkarikája, nem akar kijönni, pedig meghagyja Sárvári bácsi, korbácsot Sárinak ne mutassak...

Kérdezi, mit nézek feszt rajta.

Az arcát, mondom, Sárvári bácsi arcát nézem.

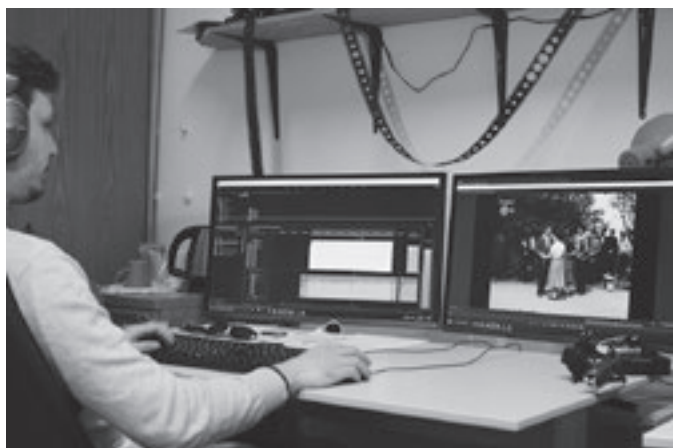
Hóstáti szállásadómnak tisztára nagyapám-arca van, bár, igaz, Sárvári bácsinak akkor kezd nagyapám-arca lenni, amikor utóbbinak már nincs arca, mert leverték a kommunisták a távoli Nyárad-mentén.

Ebből baj lesz, Sárvári bácsi, mondom.

Baj lesz, fiam, mondja, simít magán, és köp egyet a Tóközön ágaskodó toronydaru felé. Aztán két szál fonnyadt lóherét mutogat. Egyiket nekem, a másikat megtartja magának.

Némafilmek utóhangosítása

Az ELKH BTK Zenetudományi Intézet 8 és 16 mm-es filmjeinek hangosítási lehetőségei

Szeretném a fiatal táncosok, zenészek, pedagógusok, a néptánc- és népzene kedvelő közönség figyelmét felhívni a ZTI Néptánc Tudástár oldalán közölt némafilmek hangosított változataira. Arra, hogyan is áll össze ez a nem is oly' kis munka részünkről. A végeredmény persze közelít egy hangosfilm minőségéhez, de így sem sikerül mindig tūpontos szinkronfelvételeket kapni még a mai technikával sem.

Ezek a ma már jó, HD minőségű felvételek hangosított változataikban hatalmas, pozitív változást hoznak a néptánc- és népzene-tanuló közönségnek és adnak választ, tisztáznak kérdéseket akár motívumok értelmezése, akár vonókezelés szempontjából.

Az utóhangosításokat Antal Áron jó barátommal és Vavrinecz András kollégámmal – a Hagyományok Háza kereteiben – végezzük a Néptánc Tudástáron való közlés részére, amit a Martin György Néptáncszövetség támogat, a Csoóri Sándor Programból.

Az utóhangosítás előzményeként a BTK Zenetudományi Intézet az MTA támogatásával lehetőséget kapott egy professzionális filmszkenner megvásárlására 2013-ban, ami képkockánként, nagy felbontásban digitalizálja az archív táncfilmeket és egy szoftver segítségével restaurálja is azokat. Ez a fejlesztés mind a hang, mind a kép szempontjából lehetőséget teremtett számunkra, hogy a néma filmfelvételekkel párhuzamosan készült eredeti hangfelvételeket a filmkockákkal szinkronizáljuk.

Táncosként és tánctanárként már régóta foglalkoztatott az 1990-es években a Néptáncosok Szakmai Háza által közreadott 16 mm-es gyűjtések VHS formátumú videómásolatán található táncfilmek eltéréseinek megfejtése. Miért gyorsabbak az egyes filmfelvételek a tánc valódi tempójához képest? Miért nem tudom felismerni, értelmezni a tánc szerkezetét? Hol kezdődik a legényes egy-egy pontja, milyen a belső szerkezete?

A Bartók Együttes által szervezett Nemzetközi Legényesversenyen többször lehetőségem volt táncosként indulni, és belemélyedni a közölt táncfolyamatok megtanulásába. Ekkor még ezek a VHS-másolatok és a táncjelírással közölt táncfolyamatok adtak segítséget a versenyzőknek. Itt szembesültünk a szabadon választott táncfolyamatok (táncjelírással nem publikált) értelmezési problémáival.

Egy feketelaki film (Ft.508) táncfolyamatának tanulása közben beletört a bicskám Füstös János táncába. Akkor jött a segítség Vavrinecz András részéről (Néptáncosok Szakmai Háza), aki ideadta ennek a felvételnek a párhuzamos hangfelvételét. Akkor fejtettem meg Füstös táncát, és rájöttem, hogy a filmekről készült rossz minőségű videómásolatokat csak a zenével együtt van értelme elemezni. Persze a táncjelírás is megadja a fogódzópontot, de csak a leírt táncfolyamatokhoz. A táncleíró ott ül a montázsasztal előtt és ő képkockánként látja, hol van összeragasztva vagy elszakadva a film, hol van a táncfolyamat kezdete és a vége, hol látható a „beütés”, a dallam vagy féldallam elejét jelző kamera előtti karlendítés.

A mostani, nagy felbontású (2K minőségű) digitalizálással és egy megfelelő videovágó programmal már mi is láthatjuk képkockánként a filmet, és el tudjuk helyezni a táncfolyamatokat egy zenei folyamaton belül. Az utószinkronizálási munka során a következő problémák merülnek fel.

1. Nyersanyagok kutatása, párhuzamos felvételek keresése, olykor hiányos adatok felkutatása (néha sikertelenül).
2. A néha több helyről is származó zenei felvételek és hangok optimalizálása, összegyűjtése az adott filmhez.
3. Az előhívott filmek táncfolyamatokra vágása, olykor a filmszakadás képkockahiányának, sérülésének keresése.
4. A filmszalag sebességének módosítása, a helyrerakott (Á-síp-hoz kalibrált) párhuzamos zenei felvételhez igazítása. (Sajnos az '50-es években a gyűjtők által használt technikai eszközök nem tudtak olyan minőséget produkálni, mint a ma már mindenki számára természetes mobiltelefonok.) A képsebesség ingadozása adódhatott a hálózati feszültség ingadozásából, az akkumulátor lemerüléséből, de abból is, ha a kevés rendelkezésre álló nyersanyag miatt a kamerát kis képkockasebességre állították át, nem is beszélve a rugós kameráknál a rugó okozta filmszalagtovábbítási lassulásról.
5. Felvétel közben a nem megfelelő fényviszonyok.

A hangosítás nyomán kiderülhetnek, kiderülnek a filmfelvételek zenéhez való alkalmazkodásai az olykor egy táncszvitként (folyamatként) látott és értelmezett filmek újraértelmezése. Olykor még a táncjelírás is módosulhat, ahol új adatok kerültek, kerülhetnek

a felszínre (pl. párhuzamos hanganyag előkerülése miatt). A hangosított táncfilmeket a ZTI publikálja a Néptánc Tudástár oldalán (http://db.zti.hu/neptanc_tudastar/filmek.asp).

Az általunk elkészített (hangosított) filmeket a ZTI munkatársai (Fügedi János, Karácsony Zoltán, Varga Sándor) ellenőrzik és teszik elérhetővé folyamatosan az említett adatbázisukban. Itt még meg kell említenem a ZTI fiatal kutatóit-munkatársait (Kovács Márton, Szabó Bálint, Horváth May Dániel), akik sok háttér munkát végeznek a filmek szkennelése folyamán.

A szinkronizálás során számos információ tárul elénk és felhívja a figyelmet a hiányzó adatok pontosítására, kutatására is. A munka folyamán is szembesülnünk kellett a Martin György „Tinka” által készített felbecsülhetetlen precíz és alapos munka fontosságával. Az ő általa készített film- és hangjegyzőkönyvek pontossága nagyon megkönnyíti a munkánkat a keresés terén.

Mivel az interneten és a YouTube-csatornán már szinte minden elérhető és leszedhető, ezért már sokan próbálkoznak utóhangosításokkal, film-fotó színezésekkel. Sajnos, el kell keserítenem a próbálkozókat azzal, hogy nem jogtisztá dolgot csinálnak.

Nagyon sok háttérinformáció szükséges egy film hangosításához, ezért akadhatnak melléfogások, aszinkronok, elcsúszások, hangsúlyeltolódások. Mi sem tudunk minden filmet utóhangosítani, csak azt, amihez találunk párhuzamos hangfelvételt, ahol van fogódzópontunk (tánczöreje, a zenekar játéka látszik a filmen, vagy megjelenik a beütés). Ahol nem található párhuzamos magnófelvétel (és azon belül szinkronpont), azt nem tudjuk pontosan értelmezni, és ezért ezek a hangosítások legfeljebb becslések lehetnek.

Tudni kell, hogy ezek az archív felvételek a ZTI publikációs és ők teszik mindenki számára elérhetővé, közkinccsé. Mindenkit arra biztatnak, hogy böngésszék a Néptánc Tudástár oldalát, ahol folyamatosan megtalálják az általunk elkészített és a ZTI kutatói által (Fügedi János, Varga Sándor, Karácsony Zoltán) ellenőrzött hangosított „gyöngyszemeket”. Ezt a felvételt jobb felső sarkában a film-szám alatti kis hangszóró ikon és egy + jel jelzi, az adatbázisban pedig a filmjelzet melletti + jel (pl. Ft.3881a+).

Azért tartom fontosnak mindezt leírni, hogy ne csak a linkeket osztogassuk, mert a YouTube-linken csak a filmszám található, elentétben a főoldallal, ahol az összes háttérinformáció látható.

Az eddig elkészült utóhangosított filmek listája, amelyben a hangosítást Antal Áron (AÁ) és jómagam, Galát Péter (GP) végeztük: *Apátfalva Ft_277 (GP)*; *Bogártelke Ft_688 (AÁ)*; *Feketelak Ft_508 (GP)*; *Feketelak Ft_546 (AÁ)*; *Gyimesfelsőlok Ft_503, Ft_504 (GP)*; *Halászi Ft_254 (GP)*; *Kék Ft_326 (GP)*; *Kiskálló Ft_255 (AÁ)*; *Magyarnadás Ft_544 (GP)*; *Magyarpalatka Ft_686 (AÁ)*; *Ft_852 (GP)*; *Magyarszentbenedek Ft_1141 (GP)*; *Méhkerék Ft_388 (GP)*; *Méra Ft_496 (AÁ)*; *Ft_505 (GP)*; *Ördögösfüzes Ft_673 (AÁ)*; *Rozsály Ft_610 (GP)*; *Vajdakamarás Ft_685 (GP)*; *Válaszút Ft_495 (AÁ)*; *Ft_506 (GP)*; *Visa Ft_802 (GP)*; *Vitnyéd Ft_291 (AÁ)*.

Ezeknek a filmeknek jó része már elérhető a tudástáron és a többi film is folyamatosan felkerül a ZTI adatbázisába.

Mindenkinek jó filmnézést és háttér-tájékozódást kívánok a filmek értelmezéséhez!

Remélem, egy kicsit rá tudtam világítani a filmek hangosításának nehézségeire és mindenki láthatja, hogy ezek a + feliratos – valaha némafilmek – hogyan szolgálják és segítik (képpel és hanggal) a tanulni vágyók és a népzene, néptáncot szeretők igényeit.

Köszönjük az anyagi támogatást a Martin György Néptáncszövetségnek, a szakmai segítséget és a jó minőségű nyersanyagokat a ZTI munkatársainak, és persze a legnagyobb köszönetet a néptánc-, népzene- és folklórkutatóknak, akik ezt a hatalmas kincset ránk hagyták!

Galát Péter

Erdélyi Zsuzsanna-díjasok

A Magyar Művészeti Akadémia Népművészeti Tagozat Erdélyi Zsuzsanna-díjában részesült **Székely Orsolya** filmrendező, forgatókönyvíró és producer, Balázs Béla-díjas alkotó a magyar népművészet értékeit bemutató, népi kultúránkat dokumentáló számtalan alkotásáért, sok évtizedes értékmentő és értékőrző munkájáért; valamint **Barna Gábor** néprajzkutató, egyetemi tanár, kandidátus a magyar népi kultúra szellemi és közösségi értékeinek kimagasló feltárójaként, megismeretőjeként és elemzőjeként.

Junior Prima 2021

Tíz díjazott, köztük népzeneész, néprajzkutató, képfestő, néptáncos előadóművész, népdalénekes, valamint népi ékszer- és öltözetkészítő vehette át a Junior Prima díjat népművészet és közművelődés kategóriában 2021. október 8-án Budapesten.

Az elismeréseket Árendás Péter, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem docense, valamint Gattyán György, a Docler cégcsoport alapító-tulajdonosa képviselőként Nemes Tamás, a cégcsoport kommunikációs vezetője adta át.

A szakmai szervezetek jelöléseiből az öt tagból álló zsűri tíz, harminc év alatti díjazottat választott ki, akik saját területükön a legeredményesebbnek bizonyultak. Fontos szempont volt a döntés során, hogy az alkotótevékenységen kívül melyik jelölt fordít nagy hangsúlyt arra, hogy saját területén a fiatalokat is képezze, tudását átadva hozzájáruljon az adott hagyomány, mesterség fennmaradásához.

A kiemelkedő tehetségek egy díszes emléklapet kaptak, valamint 2 millió forintos pénzjutalomban részesültek, amelyből a tíz tehetség az eddigi szakmai munkáját, karrierjét tudja tovább építeni. A díjazottak:

Babcsán Bence népzeneész
Cseszák Zsombor népzeneész, zenetanár
Eitler Ágnes néprajzkutató
Gerencsér Enikő képfestő
ifj. Szerényi Béla népzeneész
Kacsó Hanga Borbála népdalénekes
Kovács Gábor Norbert néptáncos előadóművész
Rotaru-Gulyás Eszter népi ékszer- és öltözetkészítő
Sáfrán Balázs néptáncos előadóművész
Sőregi Anna népdalénekes

Árendás Péter elmondta, hogy évről évre egyre nehezebb feladata van a zsűrinek, hiszen egyre több kiváló fiatal, tehetséges művész szeretné elnyerni ezt a rangos elismerést. A zsűri a döntésekor figyelembe veszi, hogy olyanok kapják a díjat, akik nem csak aktívak és kiemelkedőek a népművészet valamelyik ágában, hanem a népi hagyományok ápolásával, esetleg annak továbbörökítésével, azaz például oktatásával is foglalkoznak.

A Docler cégcsoport már tizenegy éve társalapítója a Prima Primissima Alapítványnak és ezt a kategóriát gondozza. A cégcsoport két éve hosszú távú együttműködést kötött az alapítvánnyal, így az elkövetkező három évben is biztosan a Docler adja át ezt a díjat. (MTI)

„Ha a gazda nem megy fel a tetőre, akkor a tető jön le hozzá”

Beszélgetés Nagy Endrével a Vasi Skanzenben

A szombathelyi Savaria Múzeum részeként működő Vasi Skanzen – „leánykori nevén” Vasi Múzeumfalu – muzeológusa, Nagy Endre csoportvezető nagyjából három és fél évtizede része és részese az itt folyó munkának. Augusztusi látogatásom idején egy csoport mezítlábas fiatal éppen a sarat dagasztotta, a sárépítészeti kurzus keretei között. A népi építézet emlékeinek bemutatásán túl az építési technikák továbbadásának is helye a múzeumfalu. De kezdjük az elején.

– Tóth János építészmérnök már 1939-ben felvetette a Vasi Skanzen létrehozásának gondolatát, amit Pável Ágoston múzeumigazgató is támogatót. A tervből mégis csak évtizedekkel később lett valóság...

– A Skanzen 1968-ban kezdték építeni, 1973. augusztus 20-án nyitotta meg Ortutay Gyula. Magyarország első skanzenje 1968-ban, Zalaegerszegen nyílt. A miénk a második. Ez is regionális, mint a zalaegerszegi, de míg az kimondottan a Göcsej népi építészettét őrzi és mutatja be, addig a miénk az egész Vas megyére fókuszál: bemutatja az Őrséget, a Hegyhátot, a Völgyseget, a Rába völgyét, a Vendvidéket, a Kemeneshátot és Kemenesalját... elkalandozik a Kisalföld felé. Egy-egy portával felvillantja Vas megye nemzetiségeit is, hiszen éltek és élnek itt németek, horvátok és szlovének (vendek) is.

Amikor létrejött, elsősorban építészeti múzeumnak épült. A „népi műemlék” a második világháború után jelent meg a műemlékvédelmi szabályozásban. A műemléki munka az emléktárgy feltárásával indult, azt dokumentálták, ami akkoriban a legveszélyeztetettebbnek tűnt. Vas megye főként az őrségi faépítézet kapcsán került terítékre.

A felmérés több etapban történt, az első falukutatások egyszerű vázlatrajzokat és kitöltött kérdőíveket eredményeztek. Vas megyében ezt a munkát a megyei múzeum akkori néprajzosai – Bárdosi János, Nógrádi Géza – végezték, építész bevonásával. A felmérést követte az a felismerés, hogy az épületek jelentős részét – köztük fontos épületeket! – nem lehet az eredeti helyszínen megőrizni. Ezért éled fel a '960-as évek elején a skanzen gondolata, és az igény, hogy a veszélyeztetett, mentendő épületekből egy központi gyűjteményt hozzanak létre Szombathelyen.

– *A világ változása mennyire módosítja azt, hogy mi a megmentendő?*

– Ha az Őrséget nézzük, akkor azt látjuk, hogy Szalafő Pityerszere mára a Dunántúl egyik leglátogatottabb népi műemlékegyüttese. Egyedülálló épületeit – az emeletes káoszt és a kerített házat – az első skanzenépítési hullámban még veszélyeztetettnek ítélték, megmentése érdekében Szombathelyre telepítették volna. S akkor ez logikusnak is

tűnt, mert a helyszín a határ közelsége miatt (határsáv!) el volt zárva a külvilág elől. Ma turisztikailag kiemelt terület, műemlékeire is fokozottan figyelnek.

– *Ortutay már megnyitó beszédében is azt mondta, hogy az 1973. augusztus 20-án megnyitott múzeumfalu csak az első ütem...*

– '73-ban részlegesen nyílt meg a skanzen, aminek akkor már volt egy őrségi dombja, ami egy mesterséges domb, mutatja, már akkor is volt törekvés arra, hogy a környezet harmonizáljon a tájjal.

Az egésznek a lelke és motorja '84-ben bekövetkezett haláláig Bárdosi János volt. A kilencvenes évekig csak a terület fele volt a miénk, aztán az akkor megkapott szántóval – területi szempontból – lehetőségünk lett a bővítésre. A második ütem újabb épületek kiválasztásával indult... ami persze egészen más szempontokat hozott, mint a '60-as években az indulás. Akkor még szó nem volt arról, hogy téglá- és kőépületek vagy zsindelellyel fedett házak bekerülhetnek volna a gyűjteménybe. Egy-két építész már akkor is figyelt ezekre, mint védendő épületekre, de a hangsúly még a faépítézet és zsúpfedél megmentése volt.

– *Szóval, nagyjából a rendszerváltás idejére érkezett el a második ütem a megvalósítás határára. Mik voltak a szempontjaitok? Hiszen ebben már te is benne voltál.*

– Mi a második ütemben már arra gondoltunk, hogy attól, hogy valami zsúptetős vagy tömésfalú, nem lesz fontosabb vagy „mentendőbb”, mint a kő- és tégláépületek. Illetve az lett a távlati cél, hogy rakjunk össze egy „igazi falut”. A félkörös utcáson csak egy részlet, nem igazán jellemző a vasi falura. Bár a Rába kunkorában megbúvó Kiscsörötnék ilyen félkörös falucska a maga néhány házával, de az csak egy része Csörötnék falunak.

Azt szerettük volna, hogy legyen faluközpont, jegyzőséggel, bolttal, templommal. És olyan építési módok is megjelenjenek, amelyek a falu módosabb rétegére voltak jellemzőek.

– *Meddig jutottak a nagyívű tervek a valóságban?*

– Az épület-kiválasztásokon túl nagyon nagy előrelépés nem történt. A faluközpont

nem épült ki, de elkészült a falu temploma, egy 1800-ban épült barokk templomocska másolata. Szőlőhegyet is telepítettünk régi szőlőfajtákkal és a legarchaikusabb szőlőhegyi építményekkel – köztük egy 1755-ös datálású Csipkerekéről származó présházpince. No és megépítettük azt a felsőszőlőnői házat, amit eleink elbontottak a felsőszőlőnői János hegyen és idehoztak valamikor a '70-es évek végén.

– *Mitől érdekes ez a felsőszőlőnői ház?*

– Ez egy olyan épület, ami valaha egylakóterű füstösháznak épült. Tehát olyan háznak, aminek egyetlen fűtött lakótere volt, amihez persze kapcsolódhatnak más funkciójú épületrészek: istálló, pajta, szin... de a szoba és a konyha funkciója egyetlen térben helyezkedik el.

A szobanélküliség a középkorra jellemző, s megidézi talán még a jurtát is, ahol minden funkció egyetlen térben volt. A magyar ház – szemben az Alpok vidékének nagy, belül továbbosztódó csarnokházaival – hozzáépítéssel fejlődik, bővül. Egyik sejtéhez bigygyesztjük hozzá a másikat. Ettől lesz hosszú a ház, így lesz a füstös házból füstöskonyhás ház a későbbiekben...

– *Egy füstösházban nem fér el a tisztaszoba...*

– A füstösháznak szobája sincsen, de térségünkben a füstöskonyhás, de még a kéményes házaknál sem gyakori a tisztaszoba. A hon- és népismeretben tanítottakkal ellentétben ezen a vidéken nem nagyon létezett, mert itt a nagycsaládi rendszer működött sokáig. Akár három generáció is egy fedél alatt élt, így a háznak az egyetlen szobájában nem csak születtek vagy meghaltak az emberek. Ha húsz körüli tagból áll a háznép, akkor nyilván nem tartottak fenn egy külön szobát a vendég számára. Ez a megyében sokáig így volt, hiszen a gazdaságban minél több dolgos kézre volt szükség.

– *Mi az, ami kimondottan Vas megyére jellemző?*

– Talán a faépítkezés. Ezt hiába tiltotta Mária Terézia 1769-es Erdőrendtartása, sok helyen nem érvényesült a tilalom. Az Őrség szabadabb jogállású lakossága körében sem hatottak az intézkedések. A hajdan határvédő szolgálatukért kiváltságokat kapott örök leszármazottait a Batthyányiak több mint

százötven évi pereskedés után sem tudták maradéktalanul jobbágysorba kényszeríteni, a Helytartótanács rendeletének sem tudtak érvényt szerezni, a faépítkezés töretlenül fennmaradt. Fa volt bőven, sőt, az őrségieknek saját erdejük volt, ráadásul már az öregapja is fából épített... Miért építettek volna másból?

A népi építészeti használat, ami kéznél van. A hajdani erdők nem egykorú és nem egynemű, hanem egyes erdők voltak, amelyekben bőven akadt elágazó, girbe-gurba tölgyfa. Ez leginkább a sövényfalú, vízszerezetes házakhoz adott alapanyagot. Boronaházat ebből nehéz volt építeni, de ilyen is készült. Ilyenek a szőlőhegyi pincéink, és tölgyfa boronából épült az 1792-es datálású, Pornóapátiból áttelepített ház is. Amit mi most a boronaházakról tudunk és gondolunk, azt a tudást az őrségi rönkházakból szereztük, amiben tölgy a talpgerenda, de fenyő az épület.

Faipari mérnökként nekem jó iskola volt a faszerezetes épületek áttelepítése. A bontásnál és újjáépítésnél olyan dolgokat lehet tanulni, amire soha a bűdös életbe' rá nem jöhetnénk, ha az épületet csak nézegetnénk.

– *Eddig a tölgyről esett szó, pedig az Őrséget a fenyvesek hazájaként is emlegetik...*

– A szálegyenes fenyőket lehetett jól egymásra passzítani! De a régi erdőkben, az erdőirtások előtti erdőkben nem volt jellemző a szálegyenes fenyő. A mai, „gyantás országnak” hívott Őrség, ebben a formában csak a régi erdőtakaró felszámolása után jött létre. Az erdei fenyő a kiirtott tölgyesek helyén telepedett meg. A szalafői őserdő, ami ma természetvédelmi terület, számomra inkább kultúrtörténeti, mint természeti érték.

– *A mai turista azt gondolhatja, hogy a susogó fenyves valami igazán ősi dolog...*

– Az Őrség égetéses-irtásos váltógazdálkodása – éppen azért, mert égetéssel csak két-három évre tehető termővé az ottani talaj – a felégetett földet a művelés után legelőnek hagyta, majd engedte újra visszaerdősödni. Tizenöt-húsz év alatt ért vissza a gazdálkodó ugyanarra a területre, s addigra ott megint erdő volt.

Az Őrségben bakhátra szántottak a kötött talaj és a sok csapadék miatt. Mert így az el nem szívargó csapadékvíz nem képez összefüggő felületeket, a víz a barázdákban összefolyik, de a bakháton lehet termelni. A szalafői őserdő ezt őrzi, hiszen még ma is látszik, hogy a talaj meg volt szántva bakhátra, nyilván művelték, majd legeltettek rajta, végül beerdősült. Főleg az akkor pionír fafajként jelen lévő erdei fenyővel.

– *Látszólag elkanyarodtunk a skanzentől, s ha már így alakult, kanyarodjunk vissza általad. Te honnan kerültél ide?*

– Én eredetileg faipari mérnök vagyok Sopronból. A nagybátyám, Giczey János [1933–2016] festőművész volt, aki, leginkább a szülőfalut, a paraszti életet festette. A múlt iránti érdeklődést tőle örököltem. Ő volt, aki gyűjtögette a családban megmaradt tárgyi emlékeket. Az ő soproni műtermében koncentrálódott a családi múlt. Én soproni gimnazistaként megéreztem, hogy milyen fontos a múlttal való foglalkozás.

Én felsőszopori vagyok, mint Szily János [1735–1799], akinek a szülőháza a mi házunktól nem messze volt. Gyerekkoromban a múltját feledni akaró faluból vándoroltak a tárgyak a soproni műterembe, és most egy másik városba, hozzám Szombathelyre. Ezért ülhetek ma is a dédapám által készített széken, vagy az öregapám csinálta asztalnál.

– *Saját őseid tudásából mit hoztál magaddal?*

– Bámulom a régi mestereket, s bár sokat tanultam, több régi épületet áttelepítettem, felújítottam, de még paraszt ácsnak is csak nehezen nevezem magam. Az én nagyapám a fakanáltól a szekérig bármit meg tudott csinálni. Ennek az öröksége mocorog bennem. De régen ez minden parasztembernek aktív tudása volt. Persze, volt, aki ügyesebben csinálta, és volt, akinek kevésbé állt a kezére...

– *Akkor te vagy az, akiben összeér a teória és a praxis?*

– Valahol igen. Már soproni faipari mérnökként a népi építészeti érdekelt, ebben a témában írtam a diplomamunkámat is. Aztán kerestem a helyemet, és Bárdosi János halála után kellettem itt, Szombathelyen. Akkor kezdődött és azóta is tart egy intenzív tanulási folyamat... Én nem szeretnék másoktól olyat kérni, amit magam ne tudnék megcsinálni. Bárdolok gerendát, fölkötöm a zsúpot, és a sárhoz is hozzá merek nyúlni...

– *A házépítéshez kapcsolódó tevékenységek a paraszti világban nem jelentettek külön szakmákat...*

– Ebben a gyerekek belenőttek. Kisgyerekként lehet, hogy a vizet hordta, s csak később kapott komolyabb feladatokat, de biztos, hogy mire felnőtt, addigra eljutott odáig, hogy a saját házat meg tudta építeni. Erre írta a XIX. században Nemesnépi Zakál György, az Őrség utolsó őrnagya: „A Házat az Őrségi ember maga építi magának fából, szomszédjainak és jó Embereinek segítségével.” Én ennek a gyakorlatából valamit látam gyerekként... de azt is a kőműves mellett, hiszen Sopron környékén akkoriban legfeljebb a pajták készültek fából. Öregapámnál még megvolt a sövényfalú pajta, de a faluban másutt már deszkázott falú lábas pajták álltak. A házak közül a régiiek tömés-házak voltak, de az én gyerekkoromban már csak téglaházak épültek kalákában.

– *Ezek szerint a tudásod nagy részét már itt, a falumúzeum-múzeumfalú-skanzen keretei között szerezted?*

– Persze, nagyon jó mestereim voltak. Az őrségi Horváth Kálmán bácsi például rengeteg dologra tanított...

– *Vannak még, élnek még olyan emberek, akikről tanulhatsz?*

– Fogatkozunk. Épülethez nyúló emberek már nagyon kevesen vannak, s ha élnek is, már öregek. A mai mesterek meg már nem abból a világból származnak. Az első múzeumon kívüli épülethez nyúlásunknál én vittem az ácsot, szóban előtte mindent elmondtam, de aztán a helyszínen már óvatos lett: „Hohó, ezt inkább ne bántsuk!”. Egy pince volt, aminek elszakadt a talpgerendája, és ettől szétcsúszott az épület. Végül megcsináltuk, s a kereszt-talpgerendát nem is cseréltük, csak foltoztuk...

A kapcsolódó tevékenységek még jobb helyzetben vannak, rendezvényen voltak nálunk teknővájó cigányok, s tőlük nagyon sokat el kellene tanulni. Amíg lehet.

– *Hogyan működik a skanzen a XXI. században?*

– A fenntartás nem könnyű. Most egy tudás továbbörökítéséről szóló, EUREVITA elnevezésű Európai Unió pályázat keretében tüsténkedünk. Nem véletlenül EUREVITA a pályázat elnevezése, a revitalizációra utal. A térség elveszőben lévő építőtudását próbáljuk továbbadni. A gyakorlati oktatás elvégzését igazoló okiratot a BFI [Berufsförderungsinstitut Burgenland] állítja ki, az ingyenes tanfolyamok az Interreg V-A Ausztria-Magyarország Program, Eureka Pannonia című projektjének keretében valósul meg. A helyszín pedig – legalább részben – azért a Skanzen, mert így a tudásátadás közben bizonyos részek megújulhatnak. A most zajló képzésben felnőttek vesznek részt, s azt gondolom, hogy aki felnőttként belevág egy ilyen tanfolyamba, annál már megvan a szándék és részben a szemlélet. Amihez mi adjuk a tudást.

– *Kik jelentkeznek egy tanfolyamra, amin most például a fő téma a sárépítészeti?*

– Vannak köztük építészek, akik a saját szakmájukban dolgozva szeretnék használni az itt felszedett tudást. És vannak többen, akik – mert a mostani kurzus témája a sár és vályog – vagy már vettek, vagy szeretnének vályogházat venni. A vályog az elmúlt években itt, a mi vidékünkön is az érdeklődés középpontjába került.

– *Hogyan illeszkedik a skanzen a városhoz?*

– Régen, a tervezés időszakában a skanzen utcasora a Rigóvölgyi út harmonizáló látványában folytatódott. Azóta körülötte a város. Volt is egy olyan pályázatunk, hogy „falu a város közepén”. Ma az oladi lakóte-

lep panelházainak lábánál egészen különös helyen van ez a skanzen. Szerintem a létező szocializmus idején jól meglovagolták azt a gondolatot, hogy a „szép modern” panelek tövében kontrasztot képezzen a régiség, a múlt. Most is valami hívó szó kellene, csak más hangsúllyal. A szabadtéri bemutatóhelyek után – részben a pandémia miatt – most újra ébrednek az érdeklődés.

– *Folytatódhat a döcögve haladó második ütem?*

– A második ütem megkezdődött, de a nagy nekilendülés, „építsük meg azt a faluközpontot”, valahogy nem jön össze. Azt hiszem, itt már nagyságrendileg is nagyobb

penzokról beszélünk, mint amiről a mai világban egy fenntartó gondoskodni tud.

Ugyanakkor fontos és reális feladatunk, hogy a meglévő épületegyüttest fenntartsuk. Ehhez van – és remélem lesz is – szakértelem. A skanzen magját képező tizenegynéhány porta '68 és '73 között épült. Van nekünk fotóink arról, ahogy a gazdák szekereken hozzák be az általuk termelt zsúpot a skanzenbe... és gyakran ők maguk fel is költötték a tetőre.

A zsúptető kibír akár harminc évet is, de az egyidőben készült tetők egyszerre mennek tönkre. A tönkremenetel második körében vagyunk. De egyetlen év alatt nem lehet

az összes házat újrafedni. Ez sem anyagilag, sem fizikailag nem bírható. Szét kell húzni a folyamatot. Jó lenne, ha sikerülne tervszerűen haladni, s ha valami csak két év múlva megy teljesen tönkre, azt akkor is megcsinálni most, mert ha kivárjuk a két évet, addigra másik két-három ház is beavatkozást igényel.

Úgy tartja a mondás: „ha a gazda nem megy fel a tetőre, akkor a tető jön le hozzá.” A gazdának pedig ebből a szempontból könnyebb helyzete volt, hiszen neki csak egy tetővel kellett foglalkoznia: a sajátjával.

Grozits Károly
Fotó: Nagy Endre

TALLÓZÓ

P. VAS JÁNOS ROVATA

Dr. Ortutay Gyula akadémikus megnyitóbeszéde a Vasi Falumúzeum átadásán

(1973. augusztus 20., Szombathely)

In: Vasi Szemle 1974/1. (28. évfolyam, 1. szám); Bárdosi János: A Vasi Múzeumfalú megnyitása című írásában

Igen tisztelt ünneplő közönség, kedves barátaim!

E készülő, még épülőben levő szabadtéri falumúzeum vagy múzeumfalú – ha úgy tetszik – ünnepi megnyitása éppen augusztus 20-án, és a múzeum bejáratát ékítő szép szobor – Németh Mihály szobrának – avatásával együtt valósággal a bőség zavarát kelti az avató beszédet mondóban. A téma annyira szerteágazó, annyira gazdag, hogy bizony nehéz ellenállni annak – csak ez a szép napsütés akadályoz meg –, hogy hosszú beszédet ne mondjak. Nehéz fegyelmelni magát annak, aki pedagógus is, politikus is: mind a két szakma hosszú beszédre készíti az embert. Augusztus 20-a népünk történetében amúgy is gazdag jelentésű nap. Az államalapító István király ünnepe, aki a megült magyarságnak méltó helyet biztosított itt Európa szívében, korának előrelátó, hatalmas energiájú, szervező tehetségű politikusa, államférfija, aki a magyar nép stabilitását és fejlődését meghatározó országot, államot teremtett, véget vetett a kalandozásoknak, a vad, könnyelmű pazarlás időszakának, az egymás között dúló harcoknak. Nem valami jámbor, ájtatos férfiú volt ő. Egy kemény harcos, előrelátó, kemény államférfi, aki a szent címet is azért kapta akkor Európában, hogy ezt a politikát, a magyarságnak elhelyezkedését Európában mintegy szentesítse.

Őt a hazaépítő, az állandóságot, a fejlődést kereső nagy államférfiaink sorában mint az elsőt ünnepeljük ezen a napon. Ünnepli immár évszázadok óta az egész magyar nép.

Emlékezünk arra is, hogy hagyományos ünnepe volt augusztus 20-a a kenyér ünnepének, az új kenyérnek, az aratás utáni számvetés aggodó vagy örövendő pillanatainak. És mi büszkék lehetünk arra, hogy a felszabadulás óta, az 1956-as tragikus események óta, a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezése óta minden aratási számvetésünk, az új kenyérnek minden ünnepe évről évre egyre derűsebb, egyre bizakodóbb lehet, a magyar parasztság fejlődését, gazdagodását, az egész ország gazdasági életében való jó részvételét jelenti a kenyér ünnepe. Valamikor – ahogy erről épp a napokban a rádióban is szóltunk – a magyar ember számára a gabona az életet jelentette. Ma már tudjuk, hogy nemcsak a gabona jelenti az életet, ma már nemcsak kenyéret keresünk, ha pénzt akarunk keresni, mint ahogy a magyar szólás mondta, de mégis az ország tudatában benne él az új kenyér ünnepe, az első nagy szám-

vetés az év végéhez közeledőben, és büszkék lehetünk arra, hogy az idei évben mind a magyar nép, mind pedig Vas megye is jó aratásról számolhat be, a mezőgazdaság szép, tartós eredményeiről.

Ez a nap az alkotmányunk ünnepére is emlékeztet bennünket, igen tisztelt hallgatóság. Az alkotmányunk ünnepére, amelynek meghatározó és a jövő útját is kicövekelő jelentőségét mindnyájan ismerjük, azt az alkotmányt felszabadulásunk után, amely kimondotta azt a fundamentális mondatot, hogy hazánkban minden hatalom a dolgozó népé. Ez az alkotmány a szabadságunkat, hazánk fejlesztését, gazdasági, kulturális, politikai hatalmát egyaránt jelenti, a dolgozó nép hatalmát védi, a nép akaratának, a nép választott képviselőinek tervein, munkáján keresztül. Tudjuk, jól tudjuk, nem ritka tapasztalásunk, hogy még – Petőfivel szölvén – nincs itt a Kánaán, még folyóást küszködniünk kell, hogy ahhoz a bizonyos Kánaánhoz egyre közelebb kerüljünk. Van még gondunk bőven, van még feladatunk éppen elegendő, de aki világos tekintettel nézi a fejlődésünket, az látja, hogy a felszabadulás utáni gondjaink, ütközéseink, konfliktusaink, nem egy ponton a személyi kultusz idején elkövetett bűnök ellenére, a fejlődés össze nem mérhető az előző korszakok magyar történetével. Nincsen olyan összehasonlítható számadat, nincs olyan indexe a magyar társadalomnak, gazdaságnak, kultúrának, amiben összemérhetőenül fölényben ne lennénk minden előző magyar társadalmi rendszerrel szemben.

Büszkék lehetünk arra, amit a szocializmust megteremtő Magyarország eddig adott népünknek, és amit kapott munkában ettől a néptől. Ilyen összhangját népek és politikai vezetésnek nem ismerte a magyar politika eddig, és ezt éppen István király ünnepén is elmondhatjuk, egy új országban, amely ismét a stabilitás és a fejlődés egyensúlyát, dinamikus erőit egyesíti magában.

Ezt a hazát védi, ezt a hazát vezeti alkotmányunk, és ezen a napon erre az alkotmányra is emlékezünk. Megmondom őszintén, szívem szerint sokat szólnék magáról a megyéről és Szombathely városról is. Ha összehasonlítható a felszabadulás előtti Szombathelyt, a határszélre vetett, elsovadásra ítélt, megcsökött fejlődésű várost azzal a dinamikus épülő, fejlődő, erős, energikus várossal, amit a ma Szombathelye jelent, ha összevetnénk Vas megye felszabadulás előtti életét azzal az energi-

kus, jó fejlődéssel, amelyet a megye tanácsi és pártvezetése biztosít, azaz a harmóniával, amivel Vas megye népe, amivel Szombathely városának lakosai együtt élnek és dolgoznak ebben a megyében, és egyszerre akarják megőrizni azt a hagyományt, amelyet itt az európai latinitásnak egyik szép emléksora is őriz, azt a pannon kultúrát, amelyet büszkén szerettek hangsúlyozni régebben, anélkül, hogy elmélyítésén dolgoztak volna, és azt a modern várostervezést, amelynek tanúi lehetünk itt Szombathelyen, és amiben Szombathely és Vas megye példát adhat szinte az egész országnak, a modern urbanisztikai fejlődés harmonikus arányainak kialakításában, a város igényességének megmutatásában, az ipari fejlődést is megcélzó, a modern, jó mezőgazdaságot is szolgáló irányításában, akkor valóban örülhetünk annak, hogy éppen ebben a megyében, és egy épülő modern városrész szomszédságában telepítették, alapították meg az új falumúzeumot.

Őszintén örülünk, hogy a magyar nép nehéz századainak emlékét őrző, a magyar parasztság, a magyar jobbágyélet nehéz évszázadainak emlékét őrző múzeumi falut vagy falumúzeumot – mindegy az elnevezés – éppen a modern, fejlődő városrész mellett valósíthatja meg a megye. Csak hadd hívjam fel mindjárt előljáróban itt a figyelmet arra – talán szükségtelen is ez a figyelmeztető szó, de hadd mondjam el –, őrizze a város a múltnak ezt a kis darabját, és valósítsa meg a fejlesztési tervnek mind a két szakaszát. Ne elégedjen meg azzal, hogy most egy része a tervezett falumúzeumnak megszületett, hanem óvja a területét, és majd a második szakaszban, ahogy a fejlődés menete lehetővé teszi, valósuljon meg. Nemegyszer megtörténik nálunk, hogy valamit fundálunk, megindítunk, aztán megelégszünk azzal a ténnyel magával, hogy elkezdődött, és utána akár a városfejlesztés iránya, dinamikája, akár más igények szerint már nem folytatják azt a megkezdett munkát. Több helyen éppen kulturális téren tapasztaltuk ezt, és ismerve Szombathely városának vezetését, a megye vezetését, tudom, hogy itt ez nem történik meg, de az avatásnál világosan kell tudnunk, hogy most az első rész megvalósításánál tartunk, az első rész megszervezését ünnepeljük.

Értékes terv már ez az első rész is, értékes terv, amelynek első állomásánál vagyunk. Jól ismerjük mindazokat a nehézségeket és azokat a gondokat, amelyekkel küzdött és még ma is küzd a Szabadtéri Néprajzi Múzeum – a Szentendrén megvalósuló országos nagy szabadtéri néprajzi múzeumunk –, amely annyi késlekedés után, végre most már ezekben az években mutatja a céltudatos irányítást, vezetés erényeit, és mutatja azt a lehetőséget, hogy végre felépül majd Szentendrén is, Pest megyében az országos múzeumunk. Éppen azoknak a gondoknak és nehézségeknek az ismeretében, amelyek az országos szabadtéri múzeumot fenyegették és akadályozták, nem becsülhetjük meg eléggé a zalai és a Vas megyei példát.

Öt évvel ezelőtt, augusztus 20-án nyílt meg az első szabadtéri falumúzeum Zalaegerszegen. Hadd mondok el itt Önök előtt, hogy mind a zalaegerszegi, mind a vasi múzeum tervezésében része volt a megye fiának, Tóth Jánosnak, aki a maga jeles, tudományos rangját éppen a népi építészeti műemlékek védelme, elemzése terén érdemelte ki. A zalai példa nyomát követő vasi szabadtéri múzeum 5 évvel ezelőtt még csak ott tartott, hogy az első házának a gerendaóvázat építette fel. És íme, most már 5 év alatt fölépült 28 építmény, 28 egység, amely ehhez a falumúzeumhoz tartozik, és megnyithatjuk magát a falumúzeumot.

Amíg Zala megyében azonban egy sokkal szűkebb terv alapján, egyetlenegy tájegység épületeit őrizték meg, a Vas megyei terv messzebbre látó, nagyobb igényű, többet akar megvalósítani. Hiszen ez a szombathelyi múzeumfalut őrzi a megye valamennyi etnikai csoportjának építkezésben, tárgyi kultúrában megmutatkozó anyagait. Itt találjuk meg az Őrségnek, Hegyhátnak, Völgységnek, Kemenesaljának, Rábavölgyének, Kőszeghegységnek, egyáltalán a Kisalföldnek és a Vendvidéknek a tárgyi építészeti emlékeit. A szlovén, illetve Vendvidék nemzetiségi anyaga mellett helyet kapnak itt a horvát és a német falvak építészeti emlékei is, őrzi egy-egy porta az ő életük emlékét is.

El kell mondanom őszinte hálával, hogy ennek a készülő falumúzeumnak a tervét igen gondosan állították össze, három néprajzi tervező, Barabás Jenő, az ELTE docense, aki szögről-végről, anyai ágon idetartozik a megyéhez, Bárdosi János, aki a megyében évek óta jó gazdája a néprajz ügyének, és hadd mondok el itt is, hogy éppen ma adta át neki Gonda elvtárs az Elnöki Tanács kitüntetését jó munkájáért. Hadd mondok el azt is, mindig örömmel gondolok rá mint régi, kedves tanítványomra,

bár nem lett folklorista, igaz, ha folklorista lett volna, talán ez a múzeum nem épül meg, hanem csak meséket gyűjtött volna.

Végül ott volt harmadiknak a tervezők közül Tóth János barátom, akit említettem, aki 1939-ben vetette fel először a Vasi Falumúzeum gondolatát, akkoriban egyetlen támogatója Pável Ágoston volt, a megye jelentős fia, de terveiket elvitte a háború, és Pável Ágoston sincs már velünk. Tóth János szívósan ragaszkodott terveikhez, álmiaihoz, a felszabadulás után is hirdette azokat, és részese lett ennek a tervnek a jó megvalósításában. Most ünnepelhetjük ennek a jól előkészített, gondos tervnek a megvalósulását, a megvalósulás első szakaszát, megköszönhetjük nemcsak ennek a három néprajz szakos tervezőnek, hanem annak a kitűnő műszaki gárdának, szakmunkásoknak, akik segítettek nekik tervező munkájuk realizálásában.

Engedjék meg, hogy Bárdosi János barátomnak egy följegyzését fölhasználjam, és abból olvassam föl – az ő följegyzéséből, aki a legjobban tudhatta, hogy kik segítettek – mindazoknak a nevét és munkáját, személyeknek és társulatoknak, akik segítséget adtak. Így mindenekelőtt köszönetet mondunk a Vízügyi Igazgatóságnak a belső tó és malom-csatorna kiépítéséért, a Talajjavító Vállalatnak a mesterséges dombért, a tereprendezési munkáért, a Hegyfalui Községi Tanácsnak az ingyen felajánlott malomberendezésért, a Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalatnak, továbbá a Lakástextil Ingatlankezelő Vállalatnak, a Cipőgyárnak, a REMIX-nek, a XII. Autójavító Vállalatnak az ingyenes szállításokért, valamint a Kertészeti és Parképítő Vállalatnak, a MÁV szocialista brigádjainak, a Tanítóképző Intézetnek a társadalmi munkáért. A középiskolák közül a Nagy Lajos Gimnázium, a Kanizsai Dorottya Gimnázium, a 405. Szakmunkásképző Intézet diákjainak a jól végzett társadalmi munkájukért.

Már maga ez a felsorolás is mutatja, hogy ebben a megyében mennyi társadalmi erő fogott össze a múzeum létesítéséért. Hadd mondjam meg, hogy Bárdosi János felsorolásában itt vannak a közreműködő mérnökök, köztük elsősorban Rónai Károly, a beépítési és rendezési terv készítője, ifj. Bárány Ákos, Ditz Nándor, Pászthory Antalné, Varga Sándor és Czeiner Gábor mérnökök, valamint Bíró Friderika, aki a Néprajzi Múzeum munkatársaként a néprajzi kérdések, részletek megoldásában segített. De köszönetet kell mondanunk elsősorban néhai Kopcsándi Gyula ácsmesternek, aki 1968 óta folytonosan dolgozott itt, sajnos nem lehet itt közöttünk 1973 májusában bekövetkezett halála miatt.

Köszönetet mondunk Szitár József, Hetyei Lajos és Franciscs József ácsoknak, Kenesei János kőművesnek, Németh Ferenc, Horváth Pál, Paucker Mihály, Németh István, Kóbor János, Horváth János, Kleinhapper Antal, Koroknai Ferenc segédmunkásoknak, Lasics Sándorné gondnoknak és Kovács Pál ügyintézőnek. Íme, ilyen hosszú névsort kellett fölolvassom, és jó hogy ilyen hosszú névsort kellett fölolvassom, ennyi mindenkinek köszönhetjük, és még sorolhatnák neveket, intézményeket a Budapesti Néprajzi Múzeumtól kezdve, akik segítettek és örültek annak, hogy ez a múzeum megszületett Szombathely földjén.

Igen tisztelt ünneplő közönség, kedves barátaim! Az Iseum mellett, a római légiók útjának maradványai mellett, a történelmi évezredeinek emlékei mellett, a múzeumban őrzött több évezredes múlt emlékei mellett, a modern városrész mellett, az épülő új Szombathely szívéhez közel, születőben van nemcsak egy modern európai város, hanem a feudális magyar múlt emlékeit őrző, tárgyaikban, építményekben megmutató régi magyar falunak, a megye egész múltjának emlékeit őrző falunak a képe. Gonda elvtárs, akkor, amikor Bárdosi Jánosnak átadta a kitüntetését, említette volt néhány nagyon szép érzekletes mondattal, hogy milyen gazdag erő van abban, hogy a múltnak ez a kis szigete éppen a modern városrész mellett van. Azt mondhatnánk, Szombathely oly szerencsésen egyesíti a múlt évszázadait és a legmodernebb törekvéseinket, a szocialista város törekvéseit, hogy így együtt, ebben az együttesben valóban augusztus 20-án, az újjászületett, megváltozott, szocializmust építő magyarságot ünnepeljük ennek a kis falumúzeumnak az avatásán. Jelentős politikai, művelődéspolitikai funkciót, egyben nevelő funkciót is hordoz tehát ez a múzeum. Méltó arra, hogy a régi parasztságunk jelképét emlékünkből idéző szobor avatásával együtt avatjuk. Figyelmeztessenek múltunkra bennünket, őrizzük büszkén a jövőendő nemzedékek számára!

A múzeumot ezennel rendeltetésének átadom.

Kiss Ferenc: Kötelékek

A Vízöntő és a Kolinda története, meg egyéb történetek – Etnofon Kiadó, Budapest, 2021

EXORDIUM

*Mi mindig mindenről elkészünk,
Késő az élmünk, a sikerünk,
Révünk, nyugalomunk, ölelésünk.
Mi mindig mindenről elkészünk.
(Ady Endre: Akik mindig elkésznek)*

AKIK TÚL KORÁN ÉRKEZNEK

Bizony, Ady megírhatta volna az *Akik mindig elkésznek* versének a párját is, *Akik túl korán érkeznek* címmel. Azokról szólhatna, akik legalább húsz-harminc évvel megelőzik korukat. Szerencse, vagy szerencsétlenség? – kérdi a kínai mondás. Ez is, az is, vallom én.

Ez a könyv a korán érkezőkről, a rendszerint takarásban élő muzsikustársaimról és rólam szól.

Nem üzlet a mi történetünkről, a hol rejtőzködő, hol kapukat döngető, lázadó kísérletezőkről könyvet írni, nem is vállalkozott rá eddig senki. Ezért döntöttem úgy, hogy belevágok. Hőseim túl korán jelentek meg az alternatív és underground szcéna, avagy a folk-világzene porondján, és az a húsz év, amennyivel korábban érkeztek, éppen elég volt ahhoz, hogy aztán gyorsan a feledés homályába vesszenek, s a mai fiatalok ne tudjanak róluk.

Mi tagadás, ösztönzött e könyv megírására az is, hogy idén vagyok hatvanhét éves, és ugyan az égieknek köszönhetően egyszer már megmenekültem a haláltól, de hát ki tudja? Csak a Jóisten, hogy mi a terve még velem.

Mint zeneszerző muzsikusként, majd fél évszázadot töltöttem el népzenezők között. Már a hetvenes évek elején figyeltem arra, hogy milyen elevenen él még köztünk a mesélés, anekdotázás hagyománya. Hosszú utazások során, előadások utáni felszabadult együttlételem idején vagy a próbák szüneteiben, társaim vég nélkül tudják mesélni a történeteiket. Olykor döbbenetet, máskor hatalmas derűtséget keltve. Tele humorral, nyelvi ízzel, iróniával és szeretettel. Ezek az idők során szinte folklorizálódó elbeszélések megérnének egy átfogó néprajzi tanulmányt is, nem mellesleg ennek a kultúrkörnek a speciális szlengszótárát is érdemes lenne valakinek összeállítani! Fontosak ezek a történetek, mert hűen tükrözik a kort, amelyben születtek. Megismerhetjük belőlük a népzenezők mentalitását, életmódját, betekintést nyújtanak az őket körülvevők világába, a kikerülhetetlen hivatali bürokráciába, dokumentálják a műfaj külföldi sikereit, és – bizonyos időkben – hazai elhallgatottságát is. Fényt vetnek az elmúlt század sok magyar problémájára, és magyarázatot adhatnak a mai fiatalság számára sok érthetetlen, felfoghatatlan kérdésre. Igazságalapjuk miatt jóval értékesebbek a hétköznapi pletykáknál, de abban hasonlítanak rájuk, hogy a történetek tovább élnek, továbbmesélik őket, variálódnak.

Íme egy gyönyörű példa a fentiekre.

Mikor Sebő Feri és Halmos Béla néhány társukkal hosszabb időre vendéglátózást vállaltak egy tokiói magyar étteremben, még 1973-ban, akkor egy rosszmájú megjegyzés kezdett keringeni népzenező-körökben. Szép dolog Feriéék küldetésstudata – ismerték el sokan –, de azért azt se feledjük, hogy „a muzsikusként dalból van a telke”. Szegény megboldogult Pallagi Pali primás barátom mesélte ezt nekem, még valamikor a kilencvenes évek elején. A mondás egyébként szellemes kiforgatása a múlt század első felében élt – azóta is töretlenül népszerű nótaszerzők – Kola József és Fonó Frigyes híres dalcímének: „A muzsikusként dalból van a lelke”. Jót

A klasszikus Vízöntő – fotó: Baricz Katalin

derültem akkor ezen, de csak nemrég jutott újból eszembe, amikor ezt a könyvet elkezdtem írni. Jól kifejezi azt a gondolkodásmódot és derűt, ami a „népi agyak” egymásnak mesélt történeteit jellemzik.

Saját kútforra hagyatkozva ebben a könyvben arra vállalkozom, hogy megélt élményeim, emlékeim közreadjam. Magam sem tudom, mi ez az írás. Esszé, napló, memoár? Önleletrajz vagy inkább vallomás, nyomtatott blog, netán zenetörténet? Maradjunk annyiban, hogy leginkább kordokumentum. Elvégre a „nagy öregek” közé tartozom, az úgynevezett „nomád nemzedék” még élő tagja vagyok, s ami velünk történt, arra én így emlékezem.

Akik a story-magazinok pletykaözönét, a népzenező társadalom bulvárhíreit remélik ezektől a bejegyzésektől, azok már most becsukhatják a könyvet. Viszont akik tovább olvassák, azok számára egy rendkívül izgalmas és szép világ tárulhat fel. Egy különös, átmeneti korszak hangulata, atmoszférája érintheti meg őket, remélhetően vidámságot lopva a hétköznapijukba.

Ne feledjétek! Nemzeti fohászukban is csak másodikként kérjük Isten áldását a bőségért. Első abban is a jókedv!

Kiss Ferenc

*

AZ EMLÉKEZET ANATÓMIÁJA

Hiánypótló – ezzel a klisével illik hatást kelteni egy monográfia kapcsán, de hát mi más lenne a múlt, mint a felejtés tárháza? Pótolható-e a pótolhatatlan?

Kicsi Ferkó keservese – hogy a szerzőt egyik, azonos című dal-költeményével iniciáljam – életrajzi naplótöredékek, sztorik gyűjteménye, s a hangvétel korántsem gyászos, sőt!

Mire föl hát a könyvajánló tanítvány drámai felütése? Többféle veszteség érheti ám az emberfiát, így a kézben tartott kiadvány sem a múltba vesző játszó társak, kalandok számbavétele okán oly megrendítő; akarva akaratlanul valami másnak is emléket állít, derekán a legújabb nemzedékek evolúciós átalakulásának.

A *Kötelékekben* nem egyszer felidézett kilencvenes apám, Novák Tata szerint egy olyan jelenben élünk, amilyenre még ő sem emlékszik, s tagadhatatlan, hogy a lét sarokpontjainak tekintetében lényegesen közelebb állok hozzá, mint a fiaimhoz. Mégis, néhány év, és az ő kezükbe kell nyomnom Feri írását; nemcsak, mint kordokumentumot, de mint a szuverenitás túlélő kézikönyvét. És ezért érdemes boncolgatni a múltat!

Novák Péter

Nagy Gábor – Pál István: ÖRDÖGMUZSIKA – Palóc pásztorzene

CSISZOLT FÜLEKNEK VALÓ – NAGY GÁBOR
LEMEZE ELÉ

Ez a lemez egyedi vállalkozás, nem mindennapi tartalommal. Ritkán fordul elő ugyanis, hogy egy előadó mesterével együtt tolmácsolhatja a mondanivalóját. Pál István, sokunk példaképe, atyamestere itt ugyanis egyik hűség követőjével, Nagy Gáborral együtt szerepel, s a tanítvány hallhatóan bizonyítja, hogy a „kiképzés” sikeres volt. Hiszen amivel Nagy Gábor hangszerjátékában szembesülhetünk, az merőben más, mint mondjuk egy fuvolaművész kiváló színvonalú Vivaldi-repertoárja. Más értékeket tolmácsol, más szinteken. Itt a duda, a flóta, a furulya és az énekhang a dallamív és a díszítések finom rezdüléseinek esztétikáján, vagy a szöveg üzenetein túl azt is közvetíti felénk, hogy a tájban élő ember a műveltségével is alakította egy-egy régió arculatát. Aki „élesre csiszolt” fülekkel hallgatja e kiadvány egyes tételeit, felfedezheti annak az egyedi, sokszínű hangzásvilágnak az értékeit, melyeket csakis a nógrádi magyar pásztorok zenefolklorja érlelt ki az elmúlt évszázadok alatt. A lemez egyben azt is bizonyítja, hogy a hagyományos kultúra értékeinek eltanulásához, majd hiteles tolmácsolásához nem kötelező „fogni az eke szarvát”. Hányszor, de hányszor hallhattuk már azt az elcsépett, légből kapott véleményt, mely szerint a népzene azáltal, hogy városi, értelmiségi előadók kezébe kerül, törvényszerűen veszíti a hitelességéből... Azt is állapítsuk meg, hogy a népzenei előadásmód itt tapasztalható színvonalához olyan kivételes készségre, olyan kifinomult stílusérzék-re van szükség, amely csak keveseknek adatik meg. Tegyük hozzá, hogy a magyar népzenei mozgalom „táncházas” új hullámának képviselői (e lemez létrehozója már a harmadik-gyenedik generációt képviseli) olyan szerencsés helyzetben vannak, hogy nem csak a zenefolklorisztikai terepkutatás felvételei révén, hanem – mint az Nagy Gábor esetében is megtörtént – személyesen is kapcsolatba kerülhetnek mesterségük nagy mestereivel. (Hej, mit nem adna egyik-másik zongoravirtuózunk, ha csak egy órácskát beszélgethetne a jó öreg Johann Sebastiannal, vagy Bartókkal!) Ahhoz viszont, hogy ez a zene így megszólaljon, hogy egy ilyen lemezen egységes képet mutasson mester és tanítvány produkciója, nos, ahhoz ez a személyes kapcsolat elengedhetetlen.

De miért is szükséges mindez? Miért nem elég megtanulni a dallam főhangjait, aztán utat engedni saját művészi invenciónk kibontakozásának? Ami a kotta, a mégoly alapos népzenei lejegyzés segítségével elsajátítható, azok a

Pál István
Fotó: Nagy Gábor

dallam főhangjai, esetleg egyes díszítményei és a szöveg, vagyis az a szubsztancia, melyet kiváló népzene kutatónk, Lajtha László „ami”-ként aposztrofált. A felvételek segítségével már az „ahogyan”, vagyis a stílusjegyek, a díszítések, a hangvétel, az artikuláció apróbb rezdülései is tanulmányozhatóakká válnak. Az igazán hiteles, bensőséges előadásmód kialakításához viszont megkerülhetetlen a „miért”-ek felismerése is. Jelen lemezen egy ilyen ismeret, egy ilyen személyes tapasztalat hirdeti annak a letűnt világnak az értékeit, melyben a magyar tájnak nemcsak a természeti, vagy épített öröksége, hanem a benne tevékenykedő ember hagyományos szellemi műveltsége is jellegformáló erőt képvisel.

Hallgassátok szeretettel!

Agócs Gergely

*

ÖRDÖGMUZSIKA – PALÓC PÁSZTORZENE

1995-ben hallottam iff. Csoóri Sándort dudálni Szegeden a Muzsikás együttes koncertjén. Olyan gyönyörűen szólott a kezében a hangszer, hogy elhatároztam, megtanulok dudálni. Vrábel János csókai dudakészítőtől vettem egy hangszer, amelyen elkezdtem tanulni, majd Karácsony István dudakészítőtől vettem egy új dudát. Első mesterem Szurdi Zsolt népzeneész, aki a Gözerő szegedi folkrock együttes és a Szegedi Rockklub vezetője volt. Még ebben az évben láttam Pál Istvánt egy televízióadásban, ahol az egri dudástalálkozóról tudósítottak és Pál István is megszólalt a műsorban, ahol bemutatatta a duda részzeit. Ekkor határoztam el, hogy szeretnék tőle tanulni. 1996-ban a Táncháztalálkozón kaptam egy szórólapot, melyből kiderült, hogy az Egyszólam együttes táborában fog dudát, furulyát és éneket tanítani Sikfőkúton. Ebben a táborban találkoztunk elő-

ször Pál Istvánnal személyesen, majd a tanulás otthonában, a Nógrád megyei Tereskén folytatódott egészen 2015-ig, Pál István haláláig. Néprajz szakos egyetemistaként sokszor indultam Szegedről Tereskére, hogy minél többet tudjak átvenni Pál István mérhetetlen nagy tudásából és szellemiségéből. Sokszor több napot, néha egy egész hetet töltöttem Pál István házában. Az első ilyen alkalom próbatétel volt: kérdezte Pista bácsi, hogy mit szeretnék. Meg szeretném tanulni dudálni az összes dallamot, amit ismer! Kihozta a kis vonalas füzetét, amelybe az általa ismert dallamok első sorát írta és azt mondta, hogy akkor az első húszat vegyük fel a kazettás diktafonnal, majd otthon tanuljam meg és látjuk, hogy merre tovább. Az élményekkel gazdagodva mentem vissza Szegedre, kezdtem el hallgatni a felvételeket és próbáltam megtanulni és eljátszani az anyagot. Pár héttel később újra Tereskére érkeztem vonattal, busszal és a tereskei útelágazástól gyalog, hogy megmutassam Pista bácsinak, amiket tanultam. Amíg a hatkilométeres távot megtettem, volt időm gondolkodni, fényképezni és felkészülni a találkozásra. Meghallgatott, majd azt mondta, hogy rendben, akkor kezddetjük a tanulást. Az együtt töltött idő alatt volt idő elmélyülni a palóc pásztorok zenei és kulturális tudásában. Több alkalommal mentünk sétálni a Tereske körüli erdős-mezős területre, ahol többször fényképeztem is Pista bácsit, ezek a felvételek és Révész Róbert fényképész fotói adják a lemez képanyagát. Nagy élmény volt, mikor a balassagyarmati Palóc Múzeumban jártunk együtt, ahol Lengyel Ágnes „Pásztorélet és -művészet a Palócföldön” című kiállítását néztük meg. A tárlatvezetést Pál István adta, a kiállított tárgyak és a mögöttük álló alkotó pásztoremberek meglevenedtek az emlékei által, a pásztoregényiségek nagyrésze a család ismerőse volt, sőt saját faragásai is helyet kaptak a tárlaton. Ennél szakszerűbb és mélyebb tárlatismertetést nem kaphattam volna mástól.

Szegeden több alkalommal tartottunk beszélgetéssel összekapcsolt koncerteket közösen, ahol Pista bácsi mesélt az életéről. 1998-ban készítettünk egy lemezfelvételt Bajnóczi Sándor stúdiójában, amely a most kiadott lemez törzsanyagát adta. Az albumra Csizmadia Anna kupuszinai származású népdalénekes barátommal összeállítottunk két számot Pál István és más palóc dudások repertoárjából. Szeretettel ajánljuk minden népzene szerető embernek a Pál István szellemiségét hordozó lemezt!

Nagy Gábor

Savanyúlé, galuska, édeslaska...

Fejezetek a moldvai magyarok étkezési szokásaiból – I. rész

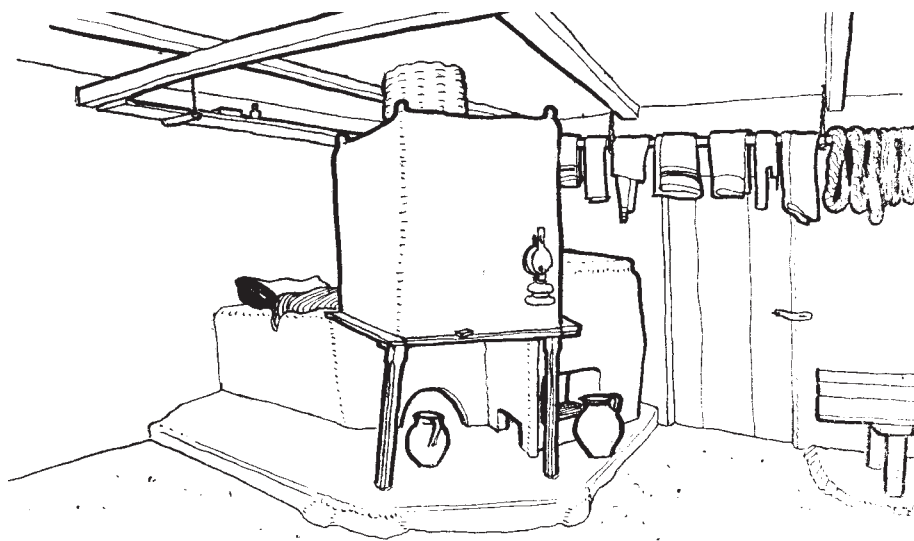
Még soha semmilyen moldvai témáról írva nem éreztem ennyi bizonytalanságot: szinte szétválaszthatatlanul összekeveredtek az információk *térben* és *időben*, hogy mik a *lokális* eltérések és mik az *idő* múlásával bekövetkező változások, továbbá – hiszen étellekről van szó – a kérdéseimre adott válaszokban az *izlésbeli különbségek* is megmutatkoztak, amikről pedig tudjuk, hogy – akárcsak a pofonok – korántsem egyformák. Moldvában ugyanis, mint általában a hagyományos közösségekben az étel elsősorban a test táplálását szolgálta és nem a látvány és az izlelés gyönyörűségét. Ünnepekkor is inkább a közös táplálkozás élményén és az ételke örvendetes mennyiségén volt a hangsúly, csak újabban, városi, meg külföldi hatásokra kezdtek divatba jönni újabb, figurásabb ételek. Sosem felejttem el, talán negyven esztendeje Bákóban beszéltem a buszpályudvaron egy Lészpedre való WC-s bácsival, aki nagy komótosan szilvát evett egy-egy harapás kenyérral. – Ez az ebédje? – kérdeztem. – Ez – mondta. – Nagyon szeretem – tette hozzá.

*

AZ ÉTELKÉSZÍTÉS ESZKÖZEI, HELYEI ÉS ALAPANYAGAI

A moldvai magyarok hagyományos táplálkozási szokásai jelentős hasonlóságot mutatnak a székelyföldi, XX. század eleji állapotokkal, amikor ott is mindennapos eledel volt a *puliszka*, ami a középkorban általános köleskása helyét vette át. A néprajzkutató Kós Károly is megírta, hogy a moldvai csángómagyarok legfontosabb eledele a *málé* vagyis a *puliszka*, amit kenyér helyett naponta fogyasztottak. Talán helyesebb is úgy fogalmaznunk, hogy a csángók és általában a moldvaiak a puliszkát nem kenyér helyett, hanem *kenyérként* ették. Manapság a puliszkát és a kenyéret már inkább felváltva használják, de a kenyérfogyasztást visszafogottsága, a főtt részták viszonylagos hiánya, a *borccsal*¹ savanyított ételek, főleg levesek elterjedt használata arra enged következtetni, hogy a moldvaiak táplálkozása archaikusabb, de mindenképpen hagyományosabb, mint a Kárpátokon belüli magyaroké.²

*

A lakóhelyiség sutu része előtt emelt széles, alacsony tüszej, rajta főző plita, ennek kürtőjéből alakított melegítő szoba, előttük a góclábra épített kürtő, erre támasztott rúd a szoknya (szokmány) s egyéb ruhák szárítására; mögöttük a sutuban kecskékre rakott ágy (deszkák).³

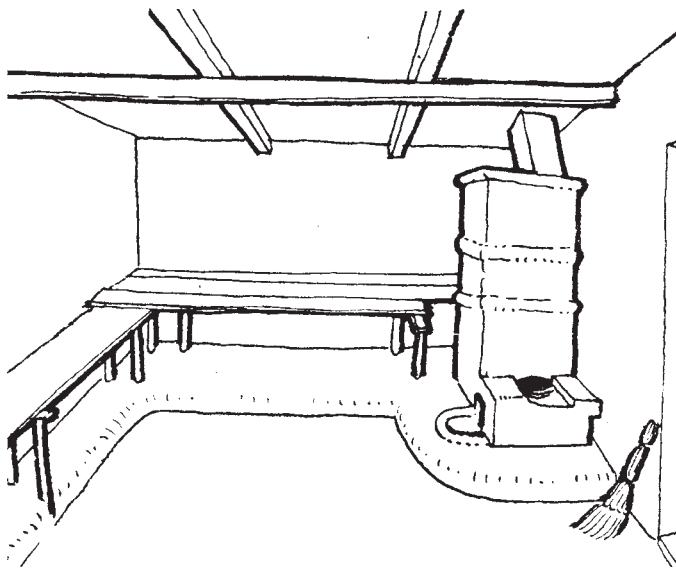
A SÜTÉS-FŐZÉS HELYE A LAKÓHÁZBAN

A „csángó lakóház” méretbeli és szerkezeti változásairól írva Kós Károly megemlíti: ezek a XIX. század közepén „már oly téresek voltak, hogy *meg lehetett benne szűrűlni egy szekér szénával*”. Az ilyen, átlagosan 5–6 m széles ház belső feléből könnyen leválasztottak egy hosszú, 1–1,5 m széles részt *kamrának*. A keskenyebb házakban pedig a kamrát a ház mögé ragasztott ereszalj – *kilér* – kialakításával oldották meg, Kós szerint valószínűleg román hatásra. Építésük a Szerettől keletre eső falvakban már az 1880-as években megkezdődött, s onnan terjedt nyugat felé, Somoskán például 1915–1920, Bogdánfalván 1920–1925 táján „jött divatba”. Ezek először inkább csak „nyári főzőhelyek”-ként használt, oldalt toldott „kilérek” voltak, amik az egyre szűkülő telkeken a hellyel való takarékoskodást is szolgálták. Az ilyen „főzőhelyeket” nevezték aztán tüzelőnek, vagy román kölcsönszóval *bukatériának*.³

Ha valaki járt Pusztinában dr. Nyisztor Tinka házánál, annak nem is kell különösebben magyarul az elsősorban főzőhelyként használt *kilér* helyét és szerepét. A *bukaterija* azonban nem csupán *főzőhely*, hanem többnyire a család *étkezőhelye*, továbbá – különösen télen, tüzelőkímélés céljából – a különféle házimunkák helyszíne is.⁴

Ez a lakóház egyik oldalán, ritkábban mögötte húzódó, keskeny, hosszú helyiség, benne a tűzhely. Télen többnyire ide húzódik az egész család, hogy ne kelljen több helyen tüzelni. A leleményesebbek úgy oldották meg, hogy a régebben padolatlan, mennyezet nélküli színből fűthették. Nyáron aztán az udvaron építettek jóval kezdetlegesebb nyári tűzhelyet négy lábbon álló tetővel, ott csak egy vasláb volt, amire ráhelyezték az *üstöt* vagy a *fazakat*, s alatta szabadon égett a tűz.⁵ Ez az udvarbeli, sütésre-főzésre szolgáló alkalmatosság tulajdonképpen két részből állt: az egyik az üreges, de legtöbbször egynyílású, tehát kémény nélküli kemence, a másik pedig az előtte lévő tüzelőpadka, a *tüszej*. A kemencerész annyira egyszerű, sőt primitív, hogy gyakorlatilag még sütni sem lehet benne – legalább-

is mai fogalmaink szerint. De nem is volt rá különösebb szükség, hiszen kenyéret a csángómagyarok korábban csak nagyobb ünnepeken, tulajdonképpen süteményként használtak, s újabban is inkább üzletben vásárolják. Kemencében nem is igen tudnak jóféle kenyéret sütni, semmi estre sem olyat, mint a nagy alföldi, vagy akár a székelyföldi kemencékben. Honnan is tudnának, mikor kenyér helyett hagyományosan úgyszólván kizárólag kukoricalisztból készült *puliszkát*, vagy mint inkább mondják, *málét* ettek mindenféle ételhez, ami kevés kenyérgabonát termeltek, azt inkább pénzzé tették. A csángó leány vagy menyecske kiválóságát tehát nem azon mérik, hogy milyen kenyéret dagaszt, hanem hogy milyen málét kavart. Ma is emlékszem: mikor először láttam vendégül néhány moldvai ismerősömet, az ilyen alkalmakkor szokásos kenyérmennyiség már a leves közben elfogyott. Barátaim annyira

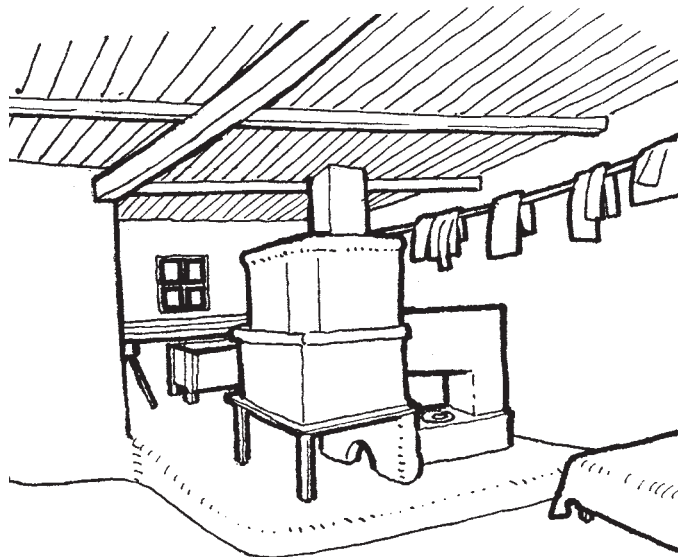

A hegybősső ház, körben tőtéssel, fölötte cöveklábú pad, ágy és (a szűn ajtó mögötti sarkában) fűtő és szoba, előtte cirokseprő.³

„ráharaptak”, hogy ebéd végéig kétszer is ki kellett ugranom újabb és újabb veknikért a sarki üzletbe. Persze a *málé* egyáltalában nem rossz eledel, ha lett volna, az is elfogy, *rántott pityókával*,⁶ vagy éppenséggel *pecsenyével*⁷ kiváló étel, s Belső-Magyarország sok helyén sem azért fitymálják, gondolom, mintha rossz lenne, hanem mert a maiak már nem ismerik, s idővel a szegényes táplálkozás jelképévé vált. A moldvai magyarok nagy része azonban mit sem tud erről, s jóízűen eszik a málét, csak legyen belőle elég. Nem baj tehát, ha kenyérsütésre nem a legalkalmasabb a kemence, az a néhány téztaféle, amit ünnepi alkalmakkor *teválban*⁸ megsütnek benne, így is jóízű lesz. A *szóbának* nevezett kemence használata egyébként akkor volt általános, amikor még a legtöbb levesétel cserépfazékban főtt. A kemencéről érdemes elmondani, hogy sokféleképpen építik, de talán az a legérdekesebb módja, amikor az ügyesen elfektetett, morzsolt kukoricával töltött zsákok körülrakják sárral, s amikor megkeményedett, megoldják a száját, kiszedik belőle a szemet, majd az üres zsákok is, s ottmarad a sárból rakott kemence.

A kemence előtt lévő tűzhelyet már szinte naponta használják. Rendszerint kovácsolt *vaslábra* tett *üstben* fő itt minden: a *málé*, a *csorba*,⁹ vagy a *galuska*.¹⁰ Erre a háromlábra teszik a pecsenyesütő serpenyőt is. Alatta szabadon ég a tűz, s az ezzel való teendők a sütés-főzés fontos részét alkotják, mert a jól vagy rosszul elkészített ételek között a szerint is különbség van, hogy miként rakták alájuk a tüzet. Az ilyen szabadon lobogó tűz rendkívül hangulatos jelenség, a gáz- vagy villanyfűtésű tűzhelyekhez szokott ember szinte már el sem tudja képzelni ezt az élvezetet. Nagyszerűen lehet az üst oldalát körüljáró lángokba bámulni, s az ilyen apránként etett, fel-fellobbanó, vacsorát rotogató tűz, a hozzávaló illatokkal együtt, nemcsak nyálunkat csordítja, de a gondolatokat is serkenti, s a körülötte beszélgetőket melegíti és világítja is.

A *míves helyiség* legimpozánsabb sarka is kétségtelenül a tűzhely, vagy ahogyan ők nevezik, a *szóba*.¹¹ Ennek kétféle formája ismeretes. A régebbi – mondhatnánk ősi –, a másik újabb, mai formájában talán a XIX. század végén, vagy a XX. század elején alakult ki. A régebbi változattal ma már csak elvétve találkozhatunk. Ez alul nyitott kocka alakú építmény volt, egyik felével a kemencére támaszkodott, két első sarkát pedig fából készült *góclábak* támasztották alá. Az öblös füstfogóból pedig vesszőből fonott vagy deszkából készült kürtő vezette a füstöt a padlásra, úgy is nevezték ezt a régebbi változatot: *kürtösszóba*. Ebből a főzésre, sütésre, melegítésre szolgáló, ülő- és fekvőhelyként is használatos tüzelőberendezésből született a mai, „fejlettebb” ház többféle speciális tüzelője, mint a *plítás* tűz-

Füstfogós tüzelő a lakóházban. Fakorlátos alacsony tűzhely, kertelt góg és kürtő, a kemence lapos teteje a gyermekek alvóhelye.³

hely és a vele összeépített, bonyolult tűz- és füstjáratú, melegítő *szóba*, a nyáron kint használatos cöveklábú *plita*, és az újabbban „*platen*” nélküli, magában álló *szóba*.¹²

Az *odáj*¹³ fűtésének fejlettebb eszköze a *lábás szóba*, amiben a kanyargó füst melege jó hatásfokkal fűti a lakóteret. Attól függően, hogy hányszor kanyarodik a füst, amíg egy kéményszerű csomkon, a *hornyán* át a padlásra kerül, van kétlábú és háromlábú szóba. A láb kialakítása sokféle formai változatra ad módot, s a *szóbát* építők rendszerint élnek is ezzel a lehetőséggel, úgyhogy szinte nincs két egyforma tüzelőhely. A *szóbákat* ma már kisméretű téglából (*keramida*) rakják, de néhány emberöltővel ezelőtt még vesszőből font és sárral tapasztott tűzhelyek voltak az általánosak.

Úgy illett, hogy kissé hosszasan időzzünk *szóbáknál*, a ház tűzhelyénél, hiszen ez a lakás és a benne folyó funkciók legfontosabb helye. Nemcsak meleget és világosságot ad a hosszú téli esteken, hanem itt fő a *savanyúlé*, a *galuska*, az *édeslaska*, itt pergelődik a hús és a szalonna meg minden más étel, továbbá ide húzódik téli időben a család, a tűz köré rendeződik a házon belüli élet. Petrás Incze János, a Szeret-menti Klézse tragikus körülmények között elhunyt plébánosa 1842-ben így írt a csángómagyarok tűzhelyéről: „...a ház földinél egy tenyérrel magasabb alapja, mely a kemence két oldalán elnyúlik, és az ifjak' s kisdetek' szállásául szolgál, a' lyányok oda húzódnak, mikor idegen jö a' házhoz...”¹⁴

AZ ÉTELKÉSZÍTÉS ESZKÖZEI

A hagyományos csángó házak tűzhelyei köré aggatva találjuk a főzéshez és az étkezéshez szükséges eszközöket, sőtartót, puliszkakeverőt, lapockát, lapítókat, tányért, kanalat, a mázas vagy bádogg csészéket, serpenyőket, a *puliszkafőző* üstöt. Ezek közül leginkább használatos az *üst* és a *serpenyő*, míg *lábás* és *fazék* alig van, porcelán vagy üveg poharakat pedig csak ünnepekkor vesznek elő. Ezeknek az eszközöknek a sora jóval szegényesebb, mint a székelyföldi háztartásban,¹⁵ de azért itt is találhatunk számos, főként a tűzhely környékén használatos, ételkészítésre, sütésre és főzésre szolgáló eszközt, tárgyat. Ezek – ha nem is teljes – listája a következő.

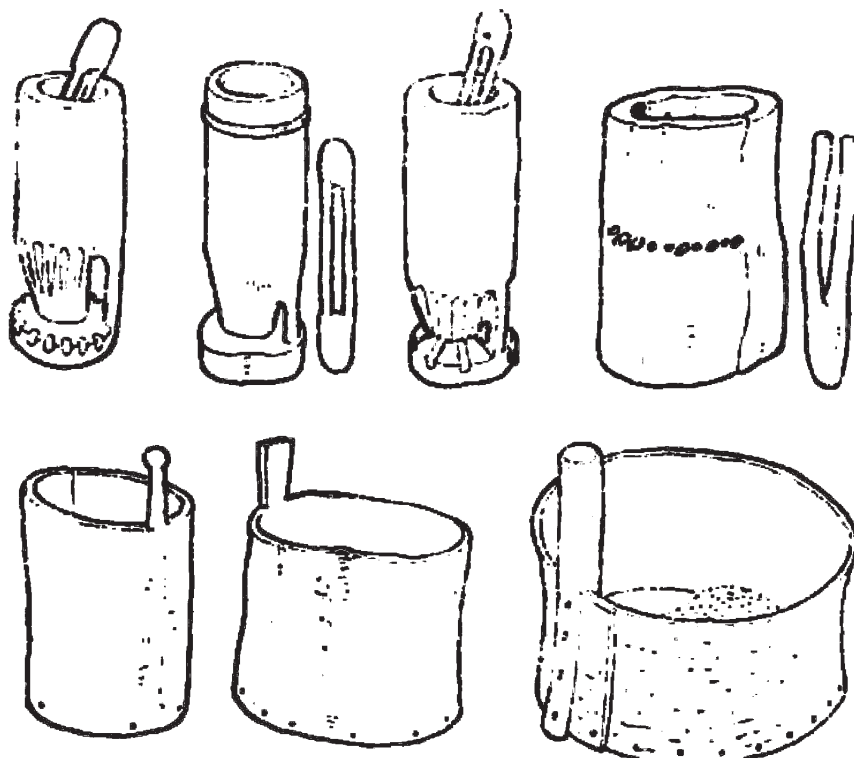
A *famozsarok* törökbúza (*puj*), árpa-, kender- és tökmag, valamint a *bogsó* törésére való; a *résznyice* pedig olyan kézimalom, amin búzát, törökbúzát őröltek, de az „előbbszöri verekedés”, vagyis a Nagy Háború óta egyre ritkábban használják. Helyenként fazekak díszítésére szolgáló máznak való anyag őrölésére is szolgált.

A főzés legfontosabb eszközei a XX. század első felében még elsősorban a cserépből készült edények voltak, mint Kós Károly írja:

a XX. század derekáig a moldvai nép „széltében szabad tűzhelyen főzött, mégpedig a máléfőző réz- vagy öntöttvas-üst, meg a háromlábú serpenyő kivételével – agyagedényben, rendszerint a tűzhely parazsa és forró hamuja közé állított cserépfazékban”. Máskor a *cserépfazakot* falapáton, vagy bádoggal tepsire helyezve tolták be a kemencébe. Ezen kívül „a tejes- és vizesedény, a savanyúság- és a zsírtartó, a tál- és a csupor mind” – vagy legálábbis nagyrészt – cserépholmi volt.¹⁶

„Az 1950-es években” – írja Kós – „a csángó háztartás még igen kevés gyári vas-, bádoggal, porcelán- és üvegedényt használt, műanyag edényt pedig nem is látott...” Hogy a cserépedények általános használata ellenére – folytatja a néprajzkutató – Moldvában viszonylag kevés fazekasközpont volt, „az egyrészt a szerény táplálkozással, amibe elég volt egy-két főzőfazék, tejesedény,¹⁷ másrészt a lakásbeli díszedények szokásának hiányával magyarázható...”¹⁸ Ezekben a cserépfazékban főzték, a galuskát, a húst és a számtalan féle *lét*, az *aszaltiszilva levestől* a *zöldfaszulyka levesig*, de ebben altatták a tejet, s a kisebbjébe szedték le a tej fölét. A moldvai magyarok ma ismert ételkészítő eszközeinek túlnyomó része tehát két, legföljebb három emberöltő óta használatos.

A vasból készült *üstöket* hagyományosan elsősorban cigányok készítettek és árulták. A legelterjedtebb ma is a *puliszka*- vagy *máléfőző üst*, de van *pálinkafőző*, *ordafőző* és *lúgzóüst* – inkább már *kazán* – is, újabban vásárolnak boltokban *kapható mázas fémüstöt* is. Ezért nem meglepő, hogy az újabban megismert üstöket gyakran román szavakkal illetik: *csaun*, *kaldár*, *kaldarusz*, *kazán*, *sáun*. Az üstöt a *kürtösszobák* idején és a mezőn való főzéskor leginkább láncon lógatták a tűz fölé, vagy háromfelől összetámasztott pálcára akasztották a bográcsot. De manapság inkább háromlábú *üstlábra*, *üstzlábra* teszlik az üstöt a naponkénti főzés alkalmával. A másik fontos főzőeszköz a nyeles és a nyeletlen *serpenyő*, amit közös szóval neveznek, akárcsak a román nyelvben (*craiță*).¹⁹ A tűzhely körül található továbbá az ételkészítéshez való *tavál*, vagyis a szögletes, ritkán kerek bádoggal tepsis, amiben elsősorban a kenyeret, a kalácsot, alkalmanként egyebet is sütnék; aztán megtalálható még itt a mezőségi jellegű moldvai magyar közösségeknél *tajpának* nevezett húsvágó bárd, s a húsk sütéséhez leggyakrabban és legkedveltebben használt *gretár*, vagyis a rostély,²⁰ s a ritkábban elővett *nyárs*, *nyársz*, románul *șeapă*. Mérete miatt nem itt tárolják, csak alkalmanként veszik elő – mikor milyen célból – a *tekenyőt*, amit a lisztiszításon, a téstagyúrán, a disznóhús elsózásán kívül esetenként *bubaferesztésre*, hajmosásra, kisebb ruhadarabok kimosására is használták, szerencsére a halott *felferesztéséhez* ennél nagyobb teknőre volt szükség, ami nem is volt minden családban, hanem úgy kérték kölcsön egy-egy szomorú alkalomkor. Aztán megtalálhatjuk itt a „bukaterijá”-ban a *szitát*, a *máléhabaró* fát, a vajnyeresre szolgáló *köpillőt* a *tejverő fával*; itt látjuk a sarokban az ivóvíz tárolására szolgáló *kártyát*, a *vizesgeljätát*,²¹ a málás üst kikaparására való *lapockát*, a különféle *lapítókat*, a *laskasírtó* nyújtófát, a különböző méretű *mozsarakat* – az arasznyi *borstörötől* és a *fokhagymatörötől* az ormótlan *bogsó*- vagy *pujtörőig*, a *tánygyérpócon* sorakozó *tányérokig*, a *kanáltartótól* a többféle tárolóedényig, mint a *sótartó*, a *gimilye* nevű 10-20 literes véka, a *sztambula* nevű, fatörzsből kialakított, 15-20 literes véka, a *baniță*,

Török és mérőedények: mozsár puj-(kukorica), bogsó-(tömbös), árpa-, kender- és bosztánymag-(tökmag) törő, buduroj és kilug (kukoricafejtő), sztámbula (véka fatörzsből), gimile (15 literes mérték), szapu (30 literes) szádogfa héjából; bab, puj, pityóka tartására (régén szegezés helyett varrták)³

valamint a románul ugyancsak a *baniță* névre hallgató, *szádokfa*²² kérgéből készült, akár 30 literes űrtartalmú *szapu*, továbbá a kukoricacsövek fejtésére – morzsolására – való, kivájt fatörzsből kialakított *buduroj* és a csövek püfölésére szolgáló kétágú *kilug*. És itt találhatjuk még – nem befejezve, inkább csak abbahagyva a felsorolást – a vízhordásra vagy olajtárolásra szolgáló 5-6 literes, kikapart béli (lopó)tök edényt, a *tidvát*,²³ továbbá a *felesputyina* néven ismert, gorzafalvi fazekasoknál égetett *zsirosbödönt*.²⁴

*

AZ ÉTKEZÉS ALAPANYAGAI

A moldvai csángómagyar települések családjai – és valószínűleg a románoké is – általában önellátók, hagyományosan csak az élesztőt, rizst, cukrot és a levesbe főzött *figyét* (száraztészta) kellett megvásárolniuk, újabban pedig a kenyeret. Húsfélét csak a maguk neveltjeiből esznek, a gyermekes családok pedig igyekeztek tehenet, vagy legalább kecskét tartani a tejért. Továbbá kerti növényeket és vadon nötteket használnak. Akiknél beüt valami baromfivész, ott bizony sokszor hónapokig nem jutnak friss húshoz.²⁵ Az ünnepi étkezések – voltaképpen lakomák – alkalmával az ételek *rituális* jellegét mindinkább felváltják a *presztízs* – „tekintély” – vezérelte szempontok, ezekkel majd a különböző ünnepek étkezési szokásainál foglalkozom. Egyelőre maradjunk a hétköznapiakon, vagy ahogyan ott mondják, a *mívesnapokon* fogyasztott ételeknél.

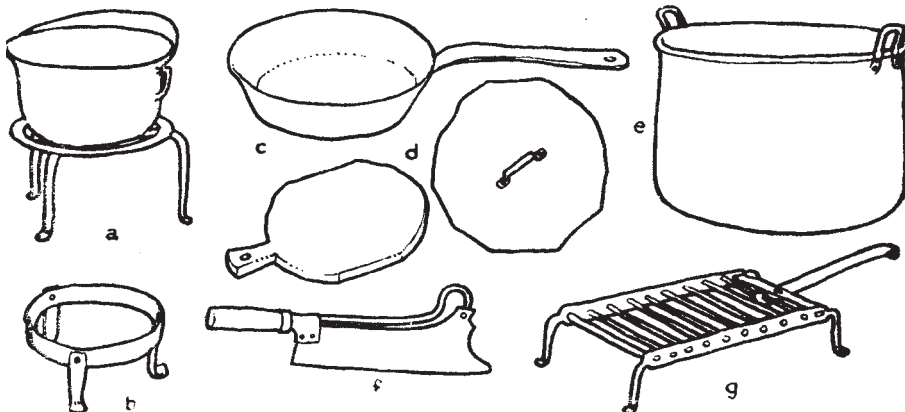
*

A VADONTERMŐ NÖVÉNYEK SZEREPE A TÁPLÁLKOZÁSBAN

A hagyományos paraszti gyakorlatban sokat ittak, isznak erdőn-mezőn gyűjtött növényekből főzött teát, leginkább szomjúság ellen, vagyis víz helyett, „*csak úgy*”. Ennek, az ízlésen kívül, nyilván olyan értelme is volt – és van –, hogy ezzel elkerülhetik a korántsem higiénikus kúti, vagy mezei forrásokból származó víz esetleges fertőzését. „*Télen nem iszunk vizet! Iszunk vala csájt és egy csepp bort*” – hallottuk Jugánban. Ugyanakkor Nyisztor Tinka azt írja, hogy – legalábbis Pusztinában – „a tea italként való fogyasztása napjainkban sem ter-

jedt el”.²⁶ Nyilvánvalóan más teafogyasztási gyakorlat alakult ki a rossz kútvezetekkel rendelkező Szeret-menti falvakban, mint a jó vízű forrásokkal ellátott, hegyek között lévő településeken. A vadon termő növények táplálkozásban betöltött szerepének jelentősége az – abszolút, vagy relatív – szegénység mellett a római katolikus vallású csángómagyarok gyakori böjtölésére vezethető vissza. Már Bandinus Márk, a szerencsétlen sorsú moldvai római katolikus püspök hírül adta a XVII. század derekáról, hogy a moldvai katolikusok – az oláhoktól eltérően – pénteken és szombaton kívül szerdán is tartózkodnak a hústól és a tejféléktől. A böjtnek a magyarországinál szigorúbb megtartása ma is jellemző a moldvai magyarokra, különösen az idősebb nemzedékre. „Régen nagyon böjtös volt a világ” – jegyezte meg egy asszony Vizanteán.

A moldvai magyarok – és általában a hagyományos vallásosságot gyakorlók – körében a böjt a mértékletesség, az önmegtartóztatás erényének gyakorlása. A test „sanyargatása”, aminek célja a lélek felemelése és a bűnbánat kifejezése. A böjtnek azonban van ennél racionálisabb – ha nem is éppen tudatos –, ösztönösen megvalósított biológiai értelme is, nevezetesen a téli, különösen a farsangi időszakban felvett, fehérjében és zsírokban gazdag ételeket követően a szervezet „méregtelenítése”. A keresztény, elsősorban a katolikus egyház, fölhasználva az emberiség évezredes tapasztalatát, a természetgyógyászat bölcs útjaira terelte a hagyományos közösségekben élő embert, amire nyilván a kereszténység előtti hagyományai is hajlamosították. Mégpedig olyan eszközökkel és olyan eredménnyel, amit a bio-táplálkozás mai hívei és terjesztői a maguk szolid hírverésével csak korlátozottan tudtak elérni. Az egyház a maga böjtölésre készítő előírásaival, még az évszázadok óta tartó engedmények sorozata után is számottevő sikerrel szorítja a vallásos értékrend szerint élőket a tavasszal ébredő természet által nyújtott vitamindús, könnyen emészthető, vadon termő eledelekre. A moldvai magyaroknál pedig, ahol a vallási buzgalom – papjaik minden viszatetsző viselkedése ellenére – sok tekintetben a középkor világára emlékeztetően erős, a böjt hosszú évszázadokon keresztül szinte

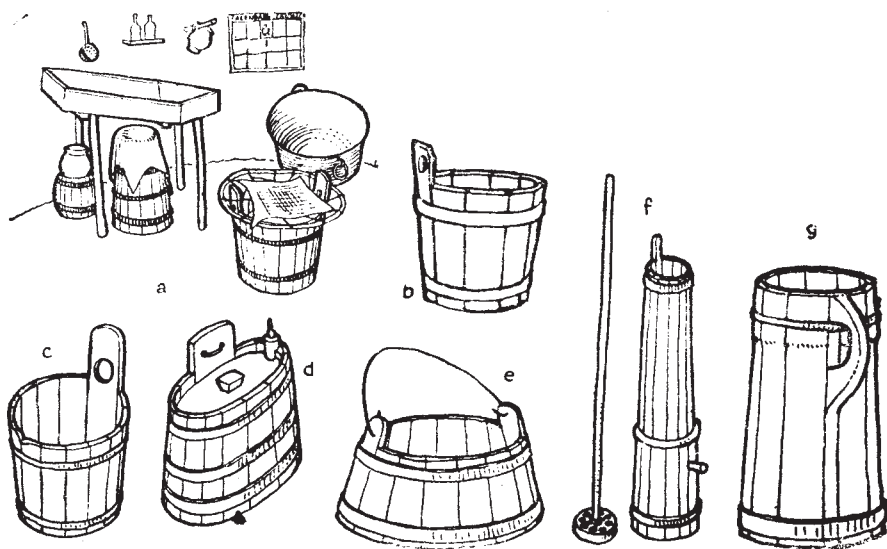
Konyhai vaseszközök: a) üst és lába; b) kicsi üstláb; c) cserpenyő; d) fedő bádogból, mellette fából is; e) kazán vagy lúgzőüst; f) taja (húsvágó bárd); g) gretár³

maradéktalanul betöltötte és jórészt ma is szolgálja a testi és a lelki megtisztulást.

A böjttel ugyanis a szekularizálódott emberek fogyasztásközpontú társadalmában általában az a baj, hogy a tilalmakat nehezen tudják, nehezen tudjuk megtartani. A jórészt még ma is a hagyományos idők értékrendje szerint élő moldvai csángómagyaroknak azonban két tényező is könnyítette a dolgot. Az egyik racionális: farsang végére rendszerint elfogyott a disznóölések idejéből való, s a különböző hagyományos eljárásokkal csak korlátozott sikerrel tartósítható zsír és hús, ugyanakkor még hiányzott a másféle vágnivaló. Másfelől könnyűvé tette a böjt értelmének átélését az imádkozás általános gyakorlata, nevezetesen azoknak a néprajztudomány által „apokrif”-eknek nevezett, a szülőktől, nagyszülőktől örökölt, tehát különösképpen sajátjuknak érzett imádságoknak a rendszeres és bensőségesen átélt elmondása, ami otthonossá tette számukra a természetfölötti világot. Az így hívő embernek nem a böjt megtartása nehéz, hanem inkább a meg nem tarthatása aggasztja és terheli lelkiismeretét.

A moldvai magyaroknál legáltalánosabb böjti étel a *káposztalé pityókával, pujkásával*, hagymával, valamint a vízben főtt *pergeletlen bab*, a *faszujka*, ugyancsak hagymával. Az egyik legkorábbi veteménynek, a *labodának* is megnő a jelentősége a böjti időszakban, rendszerint savanyú levest készítenek belőle. A moldvaiak egyik fő ételének, a galuskának készítéséhez nagyböjtben hiányzott a hús, különösen pedig a szalonna, ezért *bósztán*-, esetleg *kendermaggal* vegyítették a *pujkását*. Az olajos magot mozsárban megtörték, megszitálták és összekeverték a kásával. Máskor a szitált kendermagot ráhintették a meleg máléra, s úgy pótolták a zsírozót. A *morzsált* kendermagot vízben megmosták, hogy fehér lett, mint a tej, s ebben tésztát főztek. Az ilyen ételt Pusztinában *morzsoltnak* nevezik. Összetört dióbélből is készítettek *galuskának* nevezett tótikét. Jellemzőes és igen tápláló böjti étel Moldvában az összetört és megfőzött tök- vagy kendermagból készített *zsufa* vagy *kakastej*.²⁷ De ezek az alkalmi zsírozók is inkább csak vasárnaponként kerültek az asztalra. A böjtös napokon hagyományosan fehérteketét sütöttek, káposztalevet, újabban megfőzött cukorrépat esznek málával, vagy megszáritott *kenyervel*.

Nagyböjt idején különösen megnő az erdőn-mezőn gyűjtött növények szerepe a táplálkozásban. Pusztinában, akik ismerik a le-

a) sztina belseje, a lábakon álló sajtnyomó krinta és ordafőző nagyüst körül dongaedények: intyegetor (oltó), putyina urdának és intyegetare (tejoltóceber); b) sétár (sajttár); c) „szétár, Erdőből (Erdélyből) hozzák, sz adnak érte egy ennyi pujt sz megoan”; d) fedeles (mezei vizesedény, helybeli munka); e) galyáta; f) téverő dézsa és verője; g) kártya (víznek)³

lőhelyét, gyűjtik a legkorábban megjelenő gombát, a *szengyörgombát*. Buteában hallottam, hogy böjt idején gerestek vadhagymát, *kigyóhagymát*, megtisztították, megmosták, összevagdalták, s *borcsban* megfőzték. Mikor megfőtt, kivették a *borcsból*, megsózták, s úgy eték. „*Olyan, mint a hal*” – mondták. Sok helyen tavasszal szedték a vadfokhagymát, a *purfokhagymát* (*Allium scorodoprasum*), s ott, a mezőn, megsózva, nyersen bekapták. Tavasszal az első vadon termő, ehető növény a *szengyőrsaláta* (*Ranunculus ficaria*), lelőhelyét Magyarfaluban a *Szengyőrsalátás* helynév tartja számon. Ezt a salátát felfőzött savóban készítik el, s fokhagymaszárral fogyasztják. Csíkfalván a *szentgyörgyi salátát* sóval *megsúrolják*, ecettel és kaporral ízesítik. Pusztinában, mikor elmegy a hó, már szedik az *erdői salátát*, de a *bingóját* leszedik, mert az keserű. Megfőzik egy *kicsi* vízben, tesznek rá kevés *borcsot*. Később kinő a *csihán*, *csilján* (*Urtica* sp.), amit egészen fiatalon, régebben igen egyszerűen, rántatlanul készítettek el. „*Úgy ettük, mint a récét*” – mondta egy pusztinai asszony. Csíkfalván úgy készítik, hogy olajban *megpergelik* a megvágott hagymát, a csalánt három rend vízben megmossák, s ráteszik a hagymára.

Újabbán már búzalisztet, főtt *pityókát* tesznek a megtört csalánra, s *faolajjal megrántják*, reszelt tormával ízesítik. Böjtös ételnek tartják a *cikória*, a *papadija*, a *tyúkvirág* (*Taraxacum officinale*) levelét, tavasszal salátának eszik. Jellegzetes böjti étel a vadon nőtt *komló* (*Humulus* sp.) friss, tavaszi hajtása. A levelét leszedik, a hajtását sóval *megsúrolják*, s úgy eszik. A *martilapu* (*Tussilago farfara*) tavasszal galuskának összeszedett leveleit sóban konzerválják télire. Különösen az idős emberek, akik örökösen a temetésükre készülnek, igye-

keznek nyáron is minél több zöld *martilaput* gyűjteni, sózni, hogy legyen a torra, ha elkövetkezik a vég. Amiben természetesen benne van a ki nem mondott szemrehányás: „ne okozz nektek még ezzel is bajt”, meg „rátok már ezt sem lehet bízni”. De minden rossz májúság nélkül, valóban komoly gondot okoz, ha olyankor kell hirtelen 2–3000 *galuskával asztalt tenni* a halott javára és emlékezetére, amikor nincs szezonja semmilyen arravaló lapinak. Használják a *martilapu* levelét savanyú levesekhez is, ehhez „*a kicsi leveleket gyűjti krudon*,²⁸ *megmossa, s mikor a víz fő, belébányja, megfőzi, kivesszi, megvágja, s beleteszi a savanyítóba (amikor kiveri a köpülőt), rearánt, s megeszik levesnek*” – mondta a frumószai Bács Istvánné, de szinte ugyanígy készítik máshol is a savanyú levest.

Nagyböjt idején sok szárított gyümölcsöt fogyasztanak, gyűjtöt-tet és természetett egyaránt: *meggyet, szilvát, somot, cseresznyét, vadalmát*, valamint *gombát*. A vadkörtét ősszel sok helyen belerakták a *hiuban* lévő szénába, ott megfagyott, s „*tavaszi felé, húshagyatba elvették a gyermekeknek. Olyan jó puha lett!*”. S ha már a gyermekekről esett szó, több vadon nőtt növény úgy ismeretes, mint gyermekcsemege. Ilyen például a *bakszakáll* (*Tragopogon* sp.), amit Csügésen esznek a gyermekek, „míg ki nem virágzik”, mert aztán megkeseredik. De talán a legismertebb gyermekcsemege a vadon nőtt mályva, vagy madármályva (*Malva neglecta* és *Lavatera thuringiaca*), aminek a Kárpátokon belül is közismert *papsajt* a neve, méginkább a moldvai magyar településeken általánosabb *bábabéles (balebobelmes, apróbábabéles, mezei bábabéles, vad bábabéles)* egyértelműen mutatja, egykori széleskörű elterjedtségét az emberi táplálkozásban.

Az étkezések fő alapanyagai természetesen nem a gyűjtögetett, hanem a természetett növények, ezek között is első helyen áll a puliszkához (*málehoz, mamaligához*) szükséges *kukorica*, valamint a vele együtt, köztesként természetett, zölden vagy szemesen fogyasztott *bab (faszulyka)*, a *burgonya (pityóka)*, a *káposzta*, a *sárgarépa (murok)*, a sütnivaló *tök (bosztán)* és más kerti vetemények, első sorban a *hagyma* és a *fokhagyma*, valamint a természetett *gyümölcsök* és a *szőlő*. Ezekre még visszatérek a különböző ételek elkészítésekor, de előbb ejtsünk szót az ünnep- és a hétköznapi étkezéseinek egyik legfontosabb és legértékesebb alapanyagáról, a füle hegyétől a körme legkisebb szarulemezéig felhasználható, a székelyes jellegű moldvai falvakban gyakran *disznóköccségként* emlegetett sertésalkatrészekről.

Moldvában hagyományosan és célszerűen decemberben, karácsony *böjtjében*, az ünnephez minél közelebb eső hetekben ölik a hízósertést, de esetenként sor kerül rá karácsony után is, amikor már *jól mékkövéredett*. A disznóölésnek nincs meghatározott napja, de pénteken és szerdán nem vágják, mert akkor nem eszik meg a húst. A mélyhűtő ládák terjedésével és a sertésbőr fogyasztásnak a fiatalabb korosztályok körében megfigyelhető visszaszorulása miatt a sertésbőr hagyományos időpontja föllazult, de azért a legtöbben a téli időszakban ölik a disznójukat.

A *disznóvágás*, ha nem is olyan méretű ünnepi alkalom, mint a hagyományos alföldi, dunántúli disznótör, a moldvai csángók körében is kiemelt eseménynek számít. Egész napot szánnak rá, több családtag, olykor néhány szomszéd vesz benne részt, akiket itallal kínálnak, a disznóból készült ebédet közösen fogyasztják, szomszédoknak, közeli rokonoknak kóstolót küldenek. A disznóölés és -feldolgozás tehát olyan társas munka, amiben a *kaláka* minden fontos eleme – az összesegítés, a vendéglátás és a differenciált munkavégzés – előfordul. A munkamegosztásra alapvetően az a jellemző, hogy amíg a disznó – élve vagy halva – kint van az udvaron, addig a férfiak dolgoznak vele, amikor bekerül a házba, attól fogva első sorban az asszonyok kezére kerül.

Halász Péter
(folytatása következik)

JEGYZETEK

- 1 Forrázott korpából erjesztett savanyító (borcs, bors, borscs).
- 2 Zakariás Erzsébet: Vázlat a moldvai csángók táplálkozástudományjáról. In.: Romsics Imre – Kisbán Eszter (szerk.): A táplálkozástudomány változásai a 18–20. szd.-ban. Kalocsa 1997. 169.
- 3 Kós Károly dr.: Építkezés. Lakásbelső. In.: Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1981.
- 4 Kós 1981. 83.
- 5 Zakariás Erzsébet: Vázlat a moldvai csángók táplálkozástudományjáról. In.: Pozsony Ferenc (szerk.) Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. KJNT. Kolozsvár 1997. 206.
- 6 sült burgonya
- 7 pecsenye: nyers vagy sült hús
- 8 tevál, távál, továl: itt tepsí (tavá, u. a., rom.)
- 9 mindenféle savanyított leves
- 10 galuska: „friss vagy tartósított növénylevélbe burkolt, ízesített zsíros kása, tőltike” (Nyisztor Tinka – Pákozdi Judit: Csángó galuska. Moldvai magyar étkezési hagyományok és receptek. Babér Kiadó. Bp. 2009. 24.)
- 11 szóba: kályha, fűtő, tűzhely (sobă u. a., rom.)
- 12 Kós Károly: Csángó néprajzi vázlat (1949) In.: Uő: Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1976. 189.
- 13 odáj: szoba, helyiség (odaie u. a., rom.)
- 14 Petrás Ince János 6. válasza Döbrentei Gábor kérdéseire. In: Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Szent István Társulat. Budapest 1979. 1329.
- 15 Zakariás 1997b. 206.
- 16 Kós 1976. 189.
- 17 kiemelés: H.P.
- 18 Kós 1981. 144.
- 19 Péntek János (szerk.): A moldvai magyar tájnyelv szótára I/2. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2017. 306.
- 20 grătár u. a., rom.
- 21 Kós 1981. 135.
- 22 hársfa (*Tilia* spp.)
- 23 Kós 1981. 138.
- 24 Péntek János (szerk.): A moldvai magyar tájnyelv szótára II. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2018. 375.
- 25 Zakariás 1997b. 207.
- 26 Nyisztor Tinka: Ebéd és vacsora. A táplálkozástudomány szerkezete egy moldvai faluban. Pusztina 1920 – 1995. Szakdolgozat. ELTE Tártyi Néprajzi Tanszék. 1996. 56.
- 27 Erről bővebben ld. Halász Péter: Egy régi étel, a zsufo. Ethnographia LXXXIV. 1973. 341–345.
- 28 nyersen

KRITERION KOSZORÚ

2021-ben a rangos elismerést Markó Béla költőnek és Novák Ferenc koreográfusnak ítelték oda

Novák Tata a díj ünnepélyes átvételéhez a Maros Együttes előadását választotta, amelyet október 9-én, a Hagyományok Háza „Hátartalan táncfőváros” elnevezésű fesztiválján tartottak meg. Az alábbiakban Korniss Péter ott elhangzott laudációját adjuk közre.

Azt mondják, nemcsak a díj ad rangot a kitüntetettnek – a kitüntetett is emeli díj rangját. Azt hiszem, most sincs ez más-képp!

A Kriterion Koszorúval azokat a személyiségeket jutalmazták, akik Erdély hírének a nagyvilágba. Nos, ha Novák Ferenc Tatáról beszélünk – Erdélyről beszélünk.

Bár élete nagyrészt – ahogy ő mondaná – az anyaországban élte le, mindenhová magával vitte mindazt, amit szülőföldjétől, Erdélytől kapott. Azt a kultúrát, amelyet már gyerekként magába szívott, amelyet néprajzos gyűjtőként alaposan megismert, s amelyet művészként anyai emberrel meg tudott osztani.

Igen, Erdély mindig vele volt – de nem az ábrándos, magyarkodó, tévképzetekben élő, sosemvolt világ, hanem az a szellemiség, amely Nováknak sajátja lett – és maradt.

Sohasem felejtette, miként játszottak gyerekkorában három-négy nyelven a szamosújvári utcán, hogyan énekelt és furulyázott neki a román pásztor a besztercei börtönben, ahol apja börtönigazgató volt, s miként táncoltak a csíki fiúk a besztercei gimnázium internátusának folyosóján.

Már Budapesten alapította meg katonatársával a Bihari Táncegyüttest, amelyet ma is élete fő művének tart. Érthető, hogy büszke rá: lassan hét évtizede lesz annak, hogy húszan elkezdtek, ma pedig – a gyerekcsoportokkal együtt – kétszázötvenen vannak. Novák tudta mi az a habarcs, amely összetartja a közösséget, tudta, hogy a népi kultúra micsoda közösségteremtő erő.

Néprajzsként, első önálló gyűjtőútja is egy erdélyi faluba vitte, a világtól elzárt s akkor még alig ismert Székre. Milyen sokatmondó, hogy szakdolgozata – a táncházáról később oly híressé lett faluban – a tánc társadalmi szerepéről íródott.

Igen, ez a pálya a Bihari Együttessel és az erdélyi gyűjtésekkel indult. S ehhez a szellemhez Novák Ferenc egész életében hűség maradt. Akkor is, amikor az ország egyik legnagyobb művészegyüttesének, a Honvéd Együttesnek lett vezetője. Elképzeléseit pontosan tükrözte egyik legelső műsora, a *Tíz magyar néptánc*, amely a táncnyelv csodálatos gazdagságát bizonyította. És ez az indulás megmutatta azt is, ami Novákra mindig jellemző volt: meghívta társszerzőnek korának legjobb koreográfusait, akikkel hasonló módon gondolkodtak a néptáncról, a művészetről.

Novák Ferenc – fotó: Dusa Gábor

Mert mindig közösségben élt. Lett legyen az amatőr, vagy hivatásos együttes, szakmai vagy baráti társaság. Mert Erdélyből nem csak a szülőföld kultúráját hozta, hanem azt a szellemet is, amely közösségben létezett és közösségben gondolkodott.

Kiemelkedő alakja lett annak a társaságnak, akik a néptáncot nemcsak anyanyelvnek vallották, hanem anyanyelvként használták is. Azt hirdették, hogy ebből az anyanyelvből ugyanúgy lehet és kell kortárs műveket létrehozni, mint ahogy a zene, a film vagy az irodalom területén teszik kortársaik. Novák nagyműveltségű emberként az antik drámairodalomtól a jelen kor irodalmáig mindenütt talált ihletőkre, hogy saját gondolatait elmondhassa. Így születtek többek közt olyan művei, mint az *Antigoné*, a *Magyar Elektra*, vagy a világhírű Kazantzakis regényből készült *Passió*.

Mert mesélni tudott a tánc nyelvén. A Nemzeti Táncszínház nemrég újította fel a *Forrészegiek* című táncdrámáját – amely több mint harminc éve született, s – amely valójában egy széki Rómeó és Júlia történet. Örökzöld történet – csak itt most a táncházból – máig érvényes gondolatokkal.

Nováknak ez a kitartó következetessége vezetett el oda, hogy a néptánc – miként a népzene a koncerttermek pódiumain – elfoglalhatta helyét a magyar színházak világában. Oroszlánrésze volt a néptánc színpadi hódításában, sok más mellett a *Csiksomlyói passió*, a *Kőműves Kelemen* vagy a korszakos jelentőségű *István, a király* elsöprő sikerében. Ez utóbbi rockopera több rendezőt és rendezést is megért, de a legemlékezetesebb az az előadás volt, amelyet Novák maga rendezett Csík-somlyón a híres nyeregben, ahol kétszáz ezer ember lélegzett és énekelt együtt a színészekkel.

Novák már gyerekkorából hozott magával nyelveket, s tanult is hozzájuk újakat. A művészete sem kötötte határokhöz. Így aztán beutazta a fél világot Észak-Amerikától a Távol-Keletig. Személyét és művészetét mindenütt érdeklődés és elismerés fogadta. Mert Novák egyszerre tudott magyar és világpolgár lenni.

Nem véletlenül hívták meg az amszterdami Nemzetközi Táncszínház művészeti vezetőjének, ahol éveken át rendezett műsorokat.

S az sem volt véletlen, hogy legközelebbi tanítványai, akiket többször vitt magával Erdélybe – köztük engem is – találták ki és szervezték meg azt az estét, amellyel a tánc-házmozgalom elindult útjára, a budapesti Jókai-térről. Ahol az érkezőket, mint régen a széki táncházban, pálinkás üveggel köszöntötték.

Mert tanítványait is jellemzi az a közösségi szellem, amely Novák körül mindig élénken pezsgett. Több nemzedéket nevelt fel, köztük azokat is, akik, mint intézmény-, vagy együttesvezetők, koreográfusok, a mai magyar táncélet meghatározó szereplői lettek. S adják tovább mindazt, amit tőle kaptak. A közös örökséget.

Egyszóval sokan – és itt, ha megengedik, magamat is idesorolom – nagyon sokat kaptunk tőle!

Novák Ferenc most itt ül előttünk, annyi alkotással és sikerrel, hogy felsorolni sem lehet. A gyerekkorában Mokánynak becézett fiút ma már az ország mint Tatát ismeri és tiszteli. Aki Erdélyből indult, de azt valójában sohasem hagyta el. Ez az életmű, ez a szellemiség, s ez a hűség méltó a Kriterion Koszorúra.

Drága Tata, Isten tartson meg sokáig, mindannyiunk örömére!

Korniss Péter

A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN

Naplók, levelek, visszaemlékezések – Kóka Rozália sorozata

Küldetésben – Fábián Éva (II. rész)

– Tulajdonképpen mi volt a problémád az érdi óvodában? Miért érezted ott rosszul magadat?

– Első munkahelyemen, az érdi óvodában, tartalmas pedagógiai munka helyett, „kirakatrendezés” folyt. Vezető óvónőnk legfőbb elvárása az volt, hogy karácsonyra és évszóra hosszú és látványos műsorokat mutassunk be a szülőknek és a meghívott előljáróknak. A többi nem számított!

– Szerencsére a következő munkahelyeden megértő, támogató, tehetségedet értékelő vezetőre és kollégákra találtál.

– Igen. A második munkahelyemen, az angyalföldi 7. sz. Óvodában, minden lehető emberi és szakmai támogatást megkaptam az útkereséshez. Továbbtanulhattam, 1981-ben Budapesten felsőfokú óvónői szakképesítést szereztem. Kibontakozhattam mint pedagógus, de mint énekes és mint mesemondó is. Csodálatos év volt számomra 1981! Ebben az évben házasodtunk össze Dövényi Péter geofizikussal, aki a Kalamajka kontrása volt.

Eleinte az óvodában a leggördülékenyebben az irodalom foglalkozásaim sikerültek. Egyre többet meséltem a gyerekeknek szabadon, könyv nélkül. Érthetően előnyben részesítettem a bukovinai székelyek között gyűjtött meséket. Élvezettel vettem ajkamra az otthoni öregek ízes, dallamos beszédstílusát s a tájszavakat. Forrásként elsősorban az andrásfalvi származású, Kakasdon élő Sebestyén Ádám által gyűjtött *Bukovinai székely népmesék* kötetét használtam. Elég volt olvasgatni a fonetikus lejegyzett meséket, felidézni a kakasdi Mária néni huncut mesefordulatait, és máris egy különös világba varázsoltam a gyerekeket.

– Hogyan lettél népdalénekes?

– Bábáskodásod mellett először a Mákvirág együttes, majd az abból alakult Kalamajka együttes tagja lettem. Újdonsült énekesként bekapcsolódtam a '70-es évek elején kibontakozott, csodálatos táncházmozgalomba. Népdalénekesként egyre több tájegység népzenei kincsét kóstolgattam. Akkoriban hosszú erdélyi gyűjtőutakra indultunk a zenésztársaimmal, a férjemmel, Dövényi Péterrel, Petrovits Tamással, Nagymarosy Andrissal, Halmos Bélával. Azóta is, ha csak tehetem, elzarándokolok az újonnan megismert népdalok forrásvidékére. A táj, a környezet és legfőképp az emberek megismerése, a személyes kapcsolat, a nyelvezet megtapasztalása elengedhetetlen ahhoz, hogy azonosulni tudjunk, és kellően elmélyüljünk egy-egy táj zenei stílusában.

– Hogyan született meg a nagyszerű gyermektáncház gondolata?

– A kibontakozó táncházmozgalom a legkisebbeket is bevonzotta a soraiba. Sok budapesti és vidéki művelődési házban indult „gyerektáncház”, „gyermekjátászó”, „aprók tánca”. A '70-es évek végén igen népszerűek voltak ezek a foglalkozások. Legelőször a Kertészeti Egyetem tánckarának néhány táncosával közösen, a Fővárosi Művelődési Házban tartottunk kéthetente, vasárnap délelőttönként a gyerekeknek táncházat. A kétórás, hosszú programra nagyon sok gyereket hoztak el szüleik. A Kalamajka muzsikált, az én feladatomban az énekes játékok vezetése volt. Ekkor kezdtem el szabadon mesélni.

1979-ben nagy álma teljesült a Kalamajka együttesnek. Átvehettük a Muzsikás zenekartól a rendszeres táncházat a Molnár utcában, a Belvárosi Ifjúsági Házban. Mi lettünk a „Molnár-utca” házigazdái. A gyerekfoglalkozások vezetését rám bízta a fiúk. Kezdetben sok volt a kisiskolás, az évek során azonban egyre kisebb gyerekek töltötték meg a táncházat, óvodás korúak, vagy még fiatalabak is.

A gyerektáncházban folyó foglalkozás nem összemérhető az óvodában folyó ének-zenei neveléssel. Mások a körülmények és a feltételek. Legnagyobb varázs az élő zene. Megtapasztalják a gyerekek a hangszerek összehangolt játékát, a zene születését. Minden évben akadt egy-két gyerek, aki egyáltalán nem táncolt, de a hangszerekről és a zenészekről le nem vette a szemét. Előfordult, hogy egyik fiúcska húsvágódeszkát tett az álla alá, és a másik kezében fogott botocskát húzogatta rajta: beállt „muzsikálni” a bandába.

– Egyszer nagy meglepetéssel értesültem, hogy a Kalamajka együttes mellett új „bandába” is beléptél.

– Igen! Az Egyszólam együttest 1986 tavaszán alakítottuk. Berecz András, Juhász Zoltán, Sáringer Kálmán és jómagam lettünk a tagjai. Akkor már mind a négyen több mint tíz éve igyekeztünk elsajátítani a magyar népzene hagyományos előadásmódját. A magyar népzene bennünket különösen érdeklő területe a pásztorság által megőrzött archaikusabb réteg, az ének s a furulyán, dudán

„1981-ben házasodtunk össze Dövényi Péterrel.”

megszólaló hangszeres zene, mely egyszerű-
lamú.

Az évek során hozzánk hasonló zenei ízlésű emberek csoportosultak körénk. Ezek egyike Dsupin Pál, aki maga is lelkes művelője és közvetítője volt a magyar pásztor zenének, ő szervezte az első Egyszólam tábort 1992-ben. Ekkor még csupán mi magunk, az együttes tagjai tanítottunk, de egy napra már sikerült táborba csábítani Nógrádból, Tereskéről Pál Istvánt. Pista bácsi mesélt magáról, a pásztoréletéről, furulyázott, énekelt. Akkor még nem tudtuk, hogy személyében milyen nagy tudású és sokoldalú hírmondót kaptunk abból a régi világból, amelynek kultúrája mindennél jobban érdekelt bennünket. Éltre szóló zenei és emberi élményeket kaptunk tőle is, és mindazoktól a falusi zenészekről, énekesektől, akik ezt a hagyományt ma is ismerik.

A Kallós Zoltántól kapott bátorítással és az Egyszólam táborban szerzett tapasztalatokkal a tarsolyomban mertem igent mondani az Óbudai Népzenei Iskolából kapott felkérésre 1999-ben. Az Iskolában a kisiskolás korú gyerekektől kezdve az ifjú felnőttekig egyaránt sok lelkes tanulója akadt a népdaléneklésnek.

[Nehezen teszem fel a kérdést Évikének, hiszen tudom a választ.]

– Miért oszlott fel a Kalamajka zenekar?

– 2008-ban meghalt Petrovits Tamás, 2009-ben meghalt a férjem, Dövényi Péter, 2013-ban meghalt Halmos Béla, és 2016-ban meghalt Nagymarosy Andris. Ezekben az években vesztettem el a szüleimet és a bátyámat is. Csak Gergő fiam és a munkám tartotta bennem a lelket. Végtelen nagy örömöm telik abban, hogy Gergő fiunk is népzeneész lett, „kontorás”, mint az apja.

[Hosszan hallgatunk, azután visszatérek a „feladatomhoz”, kérdezgetek.]

– Budapest szívében élsz, ablakaid az Országházra néznek. Igazi XXI. századi ember vagy, a szó legnemesebb értelmében. Olykor mégis úgy érzem, hogy szívedben, gondolataidban, gesztusaidban magaddal cipeled őseid, a bukovinai székelyek világát, minden örömet és bánatát. Madéfalvától napjainkig minden rezzenését. Beszédedet a legváratlanabb pillanatokban köznyelvről bukovinai székely tájnyelvre fordítod. Hosszú ismeretségünk alatt sok érdekes történetet hallottam tőled a családról, a szélesebb rokonságról, többeket meg is ismerem közülük. Időnként úgy emlegeted a családodat, hogy a „Bitang Fábiányok”. Hogyan kaptátok ezt a ragadványnevet?

– Az apai águnk, a Fábián familia, mi voltunk a „Bitang Fábiányok”. Ezt egy darabig csak csendben mondhattam, mert az egyik

unokabátyám azt mondta, hogy megüt, ha még egyszer meghallja, hogy bitangozok! Az a mese – ezt még a csernakeresztúri Rózsi tántimtól tudom –, hogy ugye a bukovinai székelyeknek a zöme római katolikus volt, csak Andrásfalvának a végiben volt egy rövid útszakasz, ahol reformátusok éltek. A két szegletnek a találkozáján volt a Gagyaszar utca. Azért hívták Gagyaszar utcának, mert ferde volt. Úgy mondták a mi öregeink, hogy az én rokonságom ott lakott. Itt két családnak, egy katolikusnak és egy reformátusnak a kertje egybeért. A fiatalok, a leány s a legény – amikor a hormonok béindultak – nem nézték a választ, csak egymásba szerettek, és a bitangocska megszületett. A buba nanyájának meg akkor született az utolsó gyermeke, aki egyidős volt a bitangocskával. A megese leány elment móduvázni, hogy a kicsikéivel valahogy megéljenek kettecskén. Nannyó vigyázott addig az unokára is, s ott vót az övé is. A két gyerek összeverekedett az udvaron. Akkor ment az édes gyermek: „Édesanyóóó, megütött!” „Há, melyik?” „Melyik, melyik? Ez ne, ez a bitangocska.”

Ez rajta maradt, s akik attól születtek, azokból lettek mind a Bitang Fábiányok. Ez a „bitangfábiánság” meséje.

– Említetted, hogy édesapád Dél-Erdélyben született. Hogy került oda a családja Bukovinából?

– Ez is egy hosszú mese. Nagypám a feleségével és az első kisfiával, Samukával 1910-ben kivándorolt Kanadába. Útközben elkapta a trachoma nevű szembetegséget. Úgyhogy nem engedték be őket Kanadába, hanem karanténba zárták, majd visszatoloncolták. Ami kicsi motyójuk volt, az is elvesztett a visszaúton. Akkoriban toborozták Dél-Erdélyben, a Déva melletti Barcsay-birtokokra a bérlőket. Csatornázták a Csernát, lecsapolták a mocsarakat, lettek új termőterületek, és azokat odaadták az új telepéseknek részletre. Megtudták és ők is és jelentkeztek bérlőnek. Szegények, majd' belepusztultak az adósság törlesztésébe, de nem sikerült kifizetniük. Szerencsájük volt a második világ-

„Kalamajka-turnén Hollandiában. A képen Dövényi Péterrel és Nagymarosy Andrással.”

„Középen nagypapa és két testvére.”

háborúval, hogy végül ezt az adósságot elengedték nekik.

Nagyapó először rokonokhoz került Dévára, ott kapott kölcsön szekeret meg lovat. Addig fuvarozott, hogy végre neki is lett egy fogata. Csernakeresztúron kaptak egy telket. Kalákában a rokonok felépítették a házat. Édesapám és öt fiútestvére már abban a házban jöttek a világra.

Édesapám tizenkilencben született. Ahogy felserdült, őt és az öccsét a szülei beadták Szászvároson szabóinasnak. Amikor kitanulták a mesterséget, apám Dévára került szabósegédnek. Nemsokára megkapta a behívót, de ő nem akart román katona lenni, ezért 1939-ben átszökött a határon, Debrecenbe került, és mint sokan mások, ő is magyar katona lett.

– *Bácska?*

– Édesapám debreceni katonáskodása alatt telepítették ki a bukóvia székelyeket Bácskába. Apám egyszer meglátogatta a rokonságot, de nem települt le. Édesanyámék Andrásmezőn voltak letelepítve.

Enci mamám az a tipikus, „ekkorából ekkorát csinált” asszony volt. A két lába olyan görbe volt, hogy egy kutya át tudott volna ugrani közte. Két bottal közlekedett. Amikor otthon jártam Győrében, mindig átmentem hozzá, már nem tudom, hányszor búcsúztam el tőle. Gondoltam, ki tudja, látom-e még? A dédunokája, Évike nálunk lakott, itt tanult Pesten. Egyszer Évi azzal jött vissza: „Te! A mama megint helyrejött. Azt mondta, beszélt Szent Mihályval. Azt mondta Szent Mihálynak, hogy egy kicsit még hagyja békén, mert neki még dóga van.” Hazamentem Győrébe, mindjárt elmentem hozzá és mondtam neki: „Mama, hallom, hogy beszélt Szent Mihályval!” Leültetett az ágyára. „Hallod-e, édes lejánkám? Úgy ült itt az ágyon, mint most te. Azt mondta nekem: »Enci, most menyünk!« Én mondtam neki: »Ne bolondozz, Mihály! Most van nyugdíj, van busz, nem kell annyit dolgozni, lehet menni a rokonyokot látogatni. Nekem még dógom van. Hagyj békimet!«.

Aztán megegyeztünk. De azt mondta, ha legközelebb eljön, menni kell!” – és Enci mama felátadott. A két botval elindult, fel végig az úton. Itt egy rokon, ott egy rokon, ment cikkbe-cakkba. Egyiknek ezt mondta, a másiknak azt mondta. Azután a rokonok egy ideig szóba se álltak egymással.

Volt még egy nagyon érdekes történet a családban. Az nem az apukám felőli famíliában, hanem az anyukámék felőlben, a Kolozsi családban történt.

A famíliánkból 1944 őszén, a menekülés alatt az egyik fiatal lány, Kerekes Rózsi nagyon megfázott és meghalt az úton. Alsópáhokon temették el, abban a faluban, ahol a hatóságok átmenetileg elhelyezték volna őket, de a lakosok nem fogadták be a menekült székelyeket. Nagyanyám a mise után nagyon sírt, azt mondta az ottani asszonyoknak: „Ügyeljének, nehogy a Jóisten megbüntesse kendteket es!”

Kolozsi Andris bácsimék és Kolozsi János bácsimék végül Pacsára kerültek. A mai napig tartjuk a kapcsolatot azzal a családdal,

akik akkor befogadták őket. A háziasszony, Mariska néni és anyukám nagyon nagy barátnők lettek.

Nagyanyómék az egyik minden-szentekkor visszamentek Alsópáhokra, a Rózsi sírjához. Akkor az egyik ottani falusi asszony odament nanyóhoz és megszólította, ugye, emlékezett rá, hogy mit mondott: „Igaz lett, néni. Nézzen meg minket! Nemsokára, ahogy maguk elmentek, földig lebombázták a falut.” Sokszor elmesélte anyukám ezt a történetet. Szegény azt a szót se akarta hallani, hogy Balaton. Amikor odaérték, ősz volt, nagyon hideg volt, sötét volt, amikor meglátták a Balatont. A tetejébe kaptak erre a csúf időre egy szőnyegbombázást. Úgy érezte anyukám, hogy a pokol tüzébe került, hogy ez maga a pokol. Amikor megmondtuk a férjemmel, hogy vettünk a Balaton-felvidéken egy kulipintyót, azt mondta anyukám: „Pont ott?!”. Azért egyszer eljött, körülnézett és megnyugodott, azt mondta: „hát, ez nem pont ott van”.

Lejegyezte: Kóka Rozália

„Kiss Erzsébettel és László Zsuzsannával (Visa, Mezőség) – Váralja, Egyszólam Tábor, 2002.”

„Pál Istvánnal (Tereske) és Papp Máriával (Magyarlapád) – Váralja, Egyszólam Tábor, 2001.”

„...odaküjjel Andrásfalán – Fábián Éva mesél”

*S ha akkor sem hiszi?
Másson fel a hiszemfacskacskára,
s ha lepottyan,
üljön fel a hiszemkutya
farkincájára!*

A Hagyományok Háza új népmese kiadványa Fábián Éva példaértékű mesemondói tudását összegzi. A táncházmozgalom ismert, tisztelt és szeretett alakja sok szállal kötődik az idén húszéves jubileumát ünneplő Hagyományok Házához. Mesemondóként állandó közreműködője a „Találkozás a néphagyományokkal” gyermekprogramnak, tanfolyamainkon pedig a stílusos népdaléneklés és a hagyományos (élőszavas) mesemondás fortélyait tanítja. Az igényes megjelenésű könyv-DVD róla készült portréfilmmel, a nyolc mesefelvétellel és a kísérőtanulmánnyal egy eredeti egyéniség mesemondói portréját tárja elénk. A kiadvány kereskedelmi forgalomba nem kerül (szakmai és oktatási intézmények, a mesemondás szakemberei vehetik kézbe), de a teljes tartalom elérhető a Hagyományok Háza fabianevoices.hagyomanyokhaza.hu aloldalán. Ily módon válik közkinccsé a nagyközönség számára is. (Németh Nóra)

„...ÉN AZ ÉLETEMET FELAJÁNLOTTAM AZ ÚRNAK...”

(Népeinek, legendák, mondák Szűz Máriáról, Szent Istvánról és Szent Lászlóról)

Érdi Bukovinai Székely Népdalkör – 2021

A lemezen szereplő, többnyire a bukovinai székelyek által megőrzött népeinek, legendák, mondák több mint két évezredet fognak át. Ezek a kis lélegzetű népi alkotások összekapcsolják az időszámításunk előtt, Názáretben született Szűz Máriát, a világ megváltójának, Jézusnak az édesanyját, a 970 körül Esztergomban világra jött és 1038-ban Székesfehérváron elhunyt első államalapító királyunkat, Szent Istvánt, valamint a Lengyel Királyságban, 1046 körül született és 1095-ben Nyitrán elhunyt Szent László királyt. Mindhárman már ifjú korukban egész életüket felajánlották az Úrnak, hogy azután ki-ki, küldetése szerint betöltse a hivatását. Szeretettel ajánljuk e megtartó hagyomány, e csodákkal, látomásokkal, elragadtatásokkal vegyes „fényből és sárból gyúrt világ” megismerését a XXI. század emberének. Szeretettel:

Kóka Rozália

Tímár Sára: Feljött immár az a csillag

Akusztikus, autentikus

Zenakadémia – Solti terem; 2021. december 18.

Generációjának kísérletező kedvű énekes 2020 novemberében jelentette meg lemezét *Feljött immár az a csillag* címmel. A koncert ezekre a karácsonyi dalokra épül, de kiegészül református énekek átdolgozásaival is. Az énekesnő így vall az alkotás folyamatáról:

„Kizökkent világban élünk, de az esztendő jeles napjai keretet adhatnak életünknek. Ebben a rendben kitüntetett helyen szerepel az év vége, amely mindig egyfajta belső összegzést, lezárást, várakozást, újrakezdést jelent számomra. »Feljött immár az a csillag, keljenek fel, kik alusznak!« – csendül fel gyönyörű karácsonyi énekünk. Az adventi készülődés gondolata európai kultúránk szerves része, a néphagyományon túl költöket is megihletett, így lett Nemes Nagy Ágnes verse a lemez felütése. A zenei világ a szürke, borongós hangulattól vezet a fény felé, ahogy a három király is lassan, lépésről lépésre jutott el a bölcsőig. Szabó Dániel értő és érzékeny zenei megközelítése a hagyományos karácsonyi énekek tisztaságát megőrizve, új hangképpel öltözteti fel a hagyományos karácsonyi énekeket.”

Közreműködik: **Tímár Sára**, **Sarkadi-Szabó Alíz** (ének), **Szabó Dániel** (cimbalom, ének), **Bolya Mátyás** (koboz, lant), **Hargitai-Halászi Lehel** (furulya, ütőgardon), **Nyitrai Tamás** (hegedű), **Fekete Márton** (brácsa), **Lelkes András** (bőgő)

„JÖSSZ TÁNCOLNI?”

Táncba hívás a hagyományunkban – I. rész

Inspiráló pillanat

A Hagományok Háza archívumában dolgozva az egyik táncos gyűjtésen magával ragadott egy jelenet: Neti Sanyi bácsi kalotaszegi prímás elkezdett muzsikálni, egy fiatalember felemelte a fejét, és annyi jött ki a torkán: „Hhóóó!”. Majd megfordult a padon ülő asszonyka felé, kézfejjével rándítva egyet, magához intette őt, és eldobta a cigijét. Halványan azt lehet hallani: „Jössz táncolni? – Megyek hát!”.

Megdobbant a szívem. Micsoda éltető pillanat ez! Amikor elindul a muzsika, amikor a gyomrom közepéből felbukkan az a „Hhóóó!”, amit a fiatalembertől láttam és meghallottam. Amikor legbelül felpattanok a székről, és azt mondom magamnak: „Gyere, dobj félre minden alvajáró robotpilóta üzemmódban működő konzolidált mókuskereket, 'normálisságot', várakozást, beilleszkedő, civilizált rendes ember-, rendes lány-, rendes asszony-viselkedést, mert táncolni lehet! Csináljunk valami 'értelmetlen és haszontalan' dolgot, ami semmi másra nem jó, mint az örömré, az összhang élvezetére. Arra, hogy egy húron pendüljünk! Hogy ha megszólít a muzsika, akkor mozduljak, és ha te is mozdulnál, akkor csináljuk együtt! Hangoljuk össze! Élvezzük az együttáramlást a zenével, egymással, a zenész pedig velem és veled! A hangot mozdulattá formálom, a mozdulat kapcsolatot indít, a kapcsolat lendületet teremt, a lendület kimozdít, felpezsdít, megnyit, és megtanít arra, hogy kézben tartsuk, sőt a tenyerünkön hordozzuk magunkat és egymást.”.

Elhatároztam, hogy gyűjteni fogom a felkéréseket. Kíváncsi lettem, vajon hogyan, miféle változatokban történik meg ez a csodás pillanat, amikor megszületik a vágy a táncolásra. Arra is nagyon kíváncsi lettem, hogy ezt a vágyunkat vajon hogyan lehet, hogyan tudjuk kifejezni a másikkal, akivel szívesen táncolnánk. Vajon hogyan tudjuk megszólítani őt, hogyan reagálunk a megszólításra? Mennyire befolyásolja ezt a pillanatot a kultúra, a közeg, amiben nevelkedünk, és hogyan történik az, amikor a szokásoktól, a formalításoktól függetlenül, önmagukban mozdulunk a másik felé?

*

A táncba hívás tanult és önkéntelen megnyilvánulásai

A táncra kérés rövid mozzanata nagyon izgalmas átmeneti terület: egyfelől a tudatosan szabályozott viselkedési gesztusok hatnak rá, és ezek azok, amiket normaként kinyilvánítva, intelemként tanítva, elmesél-

Ünnepi viseletben táncoló fiatal pár. Kecsetkisfalud, Székelyföld, Udvarhely vm.
Fotó: Kellner Jenő, 1940. – Néprajzi Múzeum, 157055

sekből hallva tudunk meg. Másfelől ugyanakkor, a felkérés a tánc varázsába – az önfelédtt örömben – való belépés pillanata is, és mint ilyen, spontán gesztusok is megjelenhetnek benne. A közösségben élő ember számára ez sokszor épp a személyessége miatt lényegtelennek, esetleg túl intimnek tűnik, vagy éppen nem is tudatosodik. A táncba hívás átmeneti területén tehát hol a tanult viselkedés hat ránk, hol a belülről, lelkünkben élő késztetések, melyeket mellékesnek tűnő említésekkel – rendhagyónak tartott eseteket és apróbb részleteket is figyelembe véve – ismerhetünk meg. Érdemes figyelmesnek lennünk ezekre is, hiszen a ránk örökölt kultúrának ezek a spontán megnyilvánulások épp úgy a részét képezik. A szabadon született gesztusok és a tudatosan vál-

lalt szokásrend együttesen adnak valós képet. Hiszem, hogy a mi hagyományunk valójában a teljesség!

A felkérésnek vidékenként, koronként és alkalmanként is megvoltak a szokásos módjai. Ennek az írásnak nem célja, hogy a szokások okait tárja fel, kutatásokkal alátámasztott magyarázatot találjon rájuk. Izgalmas téma az is, hogy milyen társadalmi, pszichológiai hatása van azoknak az erkölcsi törvényeknek, amik apáink, nagyanyáink gondolkodását és életét szabályozták, de ez is túlmutat ennek az összefoglalónak a keretein. Sokkal inkább szeretném feltárni tisztán magukat a jelenségeket és a tendenciákat. Egy palettát mutatni, a sokszínűséget, a keretek erejét, az egyéniség erejét, egy-egy pár között élő személyes és valós dinamiká-

kat, és mindezekhez néhány inspiráló gondolatot fűzni.

A Hagyományok Háza médiatárában található felvételekből 150-nél is több idekapcsolódó példát gyűjtöttem ki. Van köztük interjú részlet, ahol a falusiak mesélik el, hogy mi volt közösségükben a szabály, illetve milyen saját élményeik vannak a témában, és vannak filmfelvételekből kiemelt pillanatok, ahol egy-egy tánra kelés mozzanatát, a táncba hívás gesztusait figyelhetjük meg. A bemutatott hangfelvételekhez fotókat választottam, melyek pusztán illusztrációk. Nem a rajtuk látható nőkről és férfiakról beszélnek az alatta hallható szövegekben. Mivel ezek a példák alapvető szociális, társadalmi kérdéseket vetnek fel, nem a róluk beszélő, vagy őket megjelenítő emberek személye fontos, hanem a helyzetek, melyeket hallhatunk, láthatunk általuk. Ezért a felvételek egy részét olyan felbontásban teszem közzé, melyen a mozzulatok és a történetek kivehetőek, a személyek azonban védettek maradhatnak, és a cikkben sem közlöm az adatközlők neveit.

Az írott szöveghez tartozó rövidke filmes illusztrációkat három, nem nyilvános YouTube filmen lehet megtekinteni a link birtokában. Számok jelzik, hogy az adott szövegrészhez hozzá tartozó felvételéhez érkezünk, melyeknél érdemes meg-megállítani a lejátszást, és akkor elindítani a következőt, amikor a szöveg egy újabb beékkelt számmal jelzi, hogy melyik képanyag kapcsolódik oda. A Hagyományok Háza archívumában fellelhető gyűjtéseket használtam fel, melyet ezúton is köszönök a médiatárnak és a gyűjtőknek is. Az ő nevüket és a gyűjtések jelzeteit feltüntettem. Az első rész bejátszásai itt tekinthetők meg: youtu.be/aQ6aqiN0ljA

Íratlan törvények és működő valóság – női és férfi szerepek

A felkérés szabályozott és önkéntelen mozzanatait kutatva két célt tűztem ki magam elé. Ezek közül az első tehát a szabályozottság és szabadság kérdése: megvizsgálni a közösségben törvény szerint elfogadott, és egyéni, illetve pillanatnyi habitus szerint elfogadott tánra hívó megnyilvánulásokat.

Elsőként olyan példákat sorolok fel, melyek az adott közösség íratlan szabályaihoz kapcsolódnak. A tudatosan elfogadott kulturális rendről szólnak, mely meghatározó keretek közé terelte a felkérést, a felkérés fogadását, ilyen módon a női és férfi lét normáit szabta meg, és a kettejük kapcsolatát szabályozta. Ezek után fogok olyan példákat hozni, melyek ezekkel az általános szabályokkal akár homlokegyenest ellenkező is mutathatnak, és az adott egyéniség spon-tán megnyilvánulásai, vagy az adott pár sze-

mélyes viszonyát tükrözik a közösség rendjében.

Kezdjük hát egy idevonatkozó szólással a sort, mely egy szásznagyszósi gyűjtésen szerepel a tánba hívásokról beszélgetve: „A legény a járás, s a leány a válás”.

A klasszikus felkérés, amikor a férfi egyenesen megáll és meghajítja magát a nő előtt, valójában a XIX. század végén kezdett divattá válni a városi táncmesterek tanításainak hatására. Ezt a nők olykor biccentéssel, vagy maguk is főhajrával viszonyozták. Nézzünk néhány felkérést, melyeken ezeket a gesztusokat láthatjuk: 1. videó. Egy beszélgetésen, mely a Nyíregyháza környéki falvakról és bokortanyákról érkezett idősebb táncosokkal készült a kilencvenes évek közepén, éppen arról mesélnek, hogy úgy kérte fel a férfit a nőt, hogy az „ujjával odaintette”. Majd az egyik asszony erről úgy nyilatkozik, hogy „...azért ez le van így egy kicsit alacsonyítva, mert úgy kezdődött, hogy férfi megállt, és meghajolt...”. Amire két másik asszony arra emlékszik vissza, hogy „...Nagyapa is és dédapám is még így intett az ujjával.” Emlekeznek tehát, hogy két-három generációval ezelőtt még nem volt náluk szokás meghajlással kérni fel a partnert. Ismét Vesszősről szintén arról hallunk, hogy hogyan állt a meghajlással való felkéréshez a mesélő: „Én nem mentem egyikhez, hogy hajoljak meg táncolni. Én onnét a csűr végétől, én csak intettem. Már hozzám néztek hányan... fogtam táncolni.”

A táncolni vágyásról – férfiak tánca hívásai, lekérések

A táncmesterek nevelő hatása előtt, illetve azoktól függetlenül a következő példák azt illusztrálják, hogyan tekintenek az adott vidék elfogadott rendje szerint egyáltalán magára a táncolni vágyásra. Hogyan tekintenek erre a férfiak és hogyan a nők esetében? Az erdélyi Mezőségről, Székéről ismerjük Győri Klárát – Nagy Olga néprajzkutató felfedezettjét. A „Kiszáradt az én örömem zöld fája” című könyvében írja például: „Az én szép és szelíd néném, hogy vágyott-e táncolni nem tudom, mert azt nem szokás elárulni”. Vagyis még a nő-testvéri viszonyban sem volt itt természetes, hogy megvallják a vágyaikat, érzéseiket. Győri Klára évtizedeken át adott teret otthonában tánc háznak, bálnak, fonónak, és mint tánc háztartó asszony ügyelt a rendre, figyelte és terelgette a fiatalokat. Az előbb idézett önéletrajzi művében is hallhatunk arról a szokásról is, amikor a legények maguk helyett kisebb fiúkkal üzentek a leányoknak, hogy meghívják őket a tánba. Újév első napján indultak el a „kiszófélyek”, hogy végigjárják a legények által kijelölt lányos házakat, és meg-

folkMAGazin

LELŐHELYEK

TÁNC HÁZ ALAPÍTVÁNY

FOLK MAGAZIN SZERKESZTŐSÉG

1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6.

Tel.: (1)-214-3521; www.folkmagazin.hu

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA

1137 Budapest, Katona József u. 21.

Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA

1061 Budapest, Andrassy út 45.

Tel.: (1)-322-1645

A FOLK

1074 Budapest, Dohány u. 84.

Tel.: (1)-351-3341

hívják őket a tánc házakba. Kisebb leányokat is meghívhattak, de a konfirmáltak közül senkiről sem volt szabad megfelejtkezzenek. Rendeztek emellett bálokat is a legények, ahova pedig alkalomról alkalomra hívatta meg ki-kiket az általa választott leányt. Ilyenkor a kisebb fiúk az utcáról bekiáltottak a lányoknak, hogy „gyere, Mari, mer' lesz tánc, kell menni a tánra!” A 2. videó hangfelvételén erről hallunk.

*

– Mondjuk volt nyáron is a tánc minden szerda este. De akkor hazajöttünk a mezőről, s jártak el a fiúk, a kisebb fiúkat küldték, szedték össze a leányokat. Hívogatták össze, hogy „gyertek, lesz tánc!”. Csak kiáltottak be: „Mari, gyere, mer' lesz tánc! Kell menni a tánra.”. Hogy aztán mentünk. Akit nem híttak, az nem volt hivatalos, az nem volt mit keressen a táncon szerda este. Vasárnap ment mindenki, de szerda este csak azt, aki után elküldték a fiút, hogy menjen be. A másik hiába ment, mert nem... Azt kikacagták, hogy há' hivatalan vendégnek ajtó megett a helye. (Szek, 1990., Gyűjtők: Könczei Árpád, Csatai László)

*

Mezőkeszűből pedig arról hallhatunk, hogy ha viszont nem ment a leány, akkor „megbüntették” – vagyis megjegyezték, és legközelebb meg sem hívták, vagy hiába ment, nem kérték fel táncolni. (3. videó)

*

– Azok a kezesek elmentek és a fiatalabb fiúkat elküldték, na, te méssz erre az utcára, hozod az egész leányokat. Te méssz a másik utcára, hozod az egész leányokat. Ha egyet nem hoztak el, vagy nem akart jönni, az már meg volt jegyezve. Mikor jött a sora, nem vette el senki táncolni, ott volt a sarokban.

- Ha volt is rá, meg volt büntetve.
- Meg volt büntetve! Vették sorba a leányokat táncolni, azt ott nem kell, nem méssz hozzá. „Juli, gyere táncolni!” Nem mondta, hogy na, kérlek szépen, gyere, állj fel, gyere táncolni. Így volt egy kicsit olyan.
- Tehát odament és azt mondta, hogy...
- Azt mondta: Juli, gyere táncolni!
- Tehát soha nem mondta azt, hogy akarsz-e vagy jössz-e?
- Azt nem volt, hogy akarsz, gyeri? Jössz táncolni.
- Volt, aki megmakacsolta magát, s azt mondta „én ennek nem megyek”?
- Volt.
- És akkor megbüntették?
- Megbüntették, nem vették el táncolni, vagy mikor kellett, hogy este jöjjön a táncba, nem küldtek utána fiút. (Mezőkeszűi adatközlők – Biatorbágy, 2004., Gyűjtők: Bodó-Bán János, Szász József)

*

Nem csak abban nem volt szabadsága tehát a lánynak, hogy elmegy-e a táncra, vagy sem, de abban sem volt kérdés alkalmanként, hogy szeretne-e táncolni a felkérőjével, kivel szeretne táncolni, és kivel nem. Ahogy az iménti elbeszélésben is hallottuk, nem kérte fel a lányt a fiú, hanem kijelentette, hogy „táncolunk”. A következő példa ismét Szék-ről való. (4. videó)

*

- Ha nem csinálta végig?
- Ha nem csinálta végig, húzták a marsot nekije.

Táncoló párok. Mezőkeszű, Mezőség, Kolozs m.
Fotó: Kallós Zoltán, 1965. – Néprajzi Múzeum, 252082

- A fiúnak is?
- A fíjúnak nem, a lejánnak.
- A fiúnak annak lehetett válogatni.
- Annak lehetett.
- A lánynak?
- Annak nem.
- Azt mondta, hogy nem megyek?
- Akkor azt mondta, nem megy el, nem ment.
- S ottmaradt?
- Ottmaradt, s táncolt tőle. S ha nem, kilökték a táncról. „Pista báty’, itt van egy ötös, vagy egy tízes, húzza kend neki a marsot!”.
- Az igen!
- Két-három utánra nem jöhetett el a táncra. Nem megy el senkivel sem táncolni.
- Meg kellett mondani.
- Voltak szigorú parancsok. (Szék, 1977., Gyűjtők: Halmos Béla, Kósa Géza)

*

A táncot tehát a legények közül választott kezesek szervezték, és ha egy férfi táncra kért egy nőt, az nem mondhatott nemet. Ha a férfi még legény volt, és a nő mégis megtette, megszegyenítőleg „kimuzsikálták” a házából, és addig nem mehetett újra, míg egy legény ki nem váltotta őt. Ezek a szabályok olyan erősen beívódtak a közgondolkodásba, hogy a következő Oroszfájáról való gyűj-

tésen a férfi azonnal felemlíti, mint a lányok nemet mondására adott válaszreakciót, pedig a házaspárnak egész addigi életükre visszatekintve egy ilyen eset jut eszébe, és az sem teljesült be. (5. videó)

*

- Akkor előre megmondta leánynak „Nézd meg, ebbe a párba’ táncolunk!”, mer’ volt olyan leány, amelyiket négy-öt fiú kérte.
- Na!
- S aztán, ha mondjuk, ha nem volt...
- S volt, amelyik árulta a petrezselymet is, na!
- S hogy volt a felkérés? Hogy kérték fel a lányt? Odaintették, vagy?
- Nem, nem. Odament, és szépen meghajolt, és „szabad lesz?”.
- Meghajolt, s előre mondta, hogy né, ebbe’ a párba’ táncolunk, s ha a leány nem akart menni, s kikosarazta, akkor húzták a marsot.
- Húzták marsot is a lejánnak.
- Marsot, ki!
- De az ritka vót.
- De az már olyan problémás vót.
- És akkor utána nem ment egy darabig a bálba, vagy hogy volt a lány? A lány mehetett utána bálba, ha így kimuzsikálták?
- Hát, a mi időnkbe’ egy volt ilyesmi csak.

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől
telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042
E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, http://www.afolk.hu

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

BATYU–BORBÉLY DUÓ

Pécs, 2021. október 22.

Na. És az, az azt hiszem, hogy nem történt meg, hogy kiment. Lármáztak a többiek, hogy miért húzott marsot. Na. Mert házas ember kérte egy fiatal leányt. Na, és úgy-hogy nem volt köteles a fiatal leánynak, hogy menjen egy házas emberrel.

- De a legényt, azt köteles volt.
- Legényt azt nem szabad kikoszarzni, de úgyi, ez házas, nős ember volt. Na. (*Oroszfája, 2005., Gyűjtők: Sztanó Hédi, Pallagi Pál*)

*

A következő kökös gyűjtésből az látszik, hogy egy asszony hogyan hajt fejet maga is ennek a gondolkodásmódnak. (6. videó)

*

- Volt-e olyan, hogy a kérést visszautasították? Előfordult-e?
- Hát, vót esetleg.
- S akkor mi történt?
- Há', vót esetleg, hogy kimuzsikálták akkor a bálból.
- Az hogy történt?
- Akkor, ugye, megfogták a leányt karon, s akkor a zenészt utána állították, muzsikált és kivezették, de ez nagyon ritka vót.
- Ez szégyen volt?
- Szégyen. Há' ha már bálba ment, akkor akárki hívja, táncolni menjen el! (*Kökös, 1990., Gyűjtő: Könczei Árpád*)

*

A következő válaszüti gyűjtésből arra halunk példát, hogy milyen eszközei voltak a lányoknak arra, hogy elutasítsanak egy felkérést, és arról is szó van, hogy milyen okai lehettek az elutasításnak. (7. videó)

*

[...] egy olyan gazdagabb lány volt, amelyik is ügyes lány volt, s hogy ő magosra nézett, s kérte egy ilyen szolgálégény is táncolni, tette magát, hogy nem hallja és úgy valahogy visszautasította. És akkor vagy, hogy a legény visszavonult és nem csinált semmit, vagy, hogy akkor leállította a zenészt, ha volt neki barátja vagy pártfogója, és a lányt kiutasították.

- Szóval megtorolták a lányt?
- Megtorolták a lányt, igen. Meg is szégyenítették többször, hogy akárkivel egy párt menjen, mert nem halsz bele. Voltak ilyen jobbmódú emberek, akiknek volt szolgáljuk, voltak szolgálégények, ugye, s ugye azokat inkább kicsit lenézték, s avval nem igen szerettek a lányok menni táncolni. Vót olyan legény, amelyik nem tudott táncolni, gyengén táncolt, s hát attól húzódoztak is. De ha a fiú jó módú volt, és ügyes fiú, attól nem húzódoztak, de ha nem is tudott táncolni és szegény is volt, akkor húzódoztak tőle. (*Válaszút, 1980., Gyűjtők: Vavrinecz András, Kriston József*)

Redő Júlia

(folytatása következik)

Ez nem táncolás volt, mondja egy néző, kifelé indulva a teremből, az előadás után a táncosnak: ez maga a tánc. És nem zenélés, fordul a zenész felé, hanem maga a zene. A közönség nagy része csak ül a helyén, hitetlenkedve, hogy már vége van. Az élmény mindenkit a székhöz szegez, nehéz megszólalni, nehéz visszatérni a valóságba; a görögök erre mondták, hogy katarzis.

Előfordul sokszor, a népzenei gyakorlatban, a kisebb falvakban kivoáltképp, hogy párban játszik két muzsikus: a Gyimesekben a hegedű és a gardon, Kelet-Magyarország román falvaiban a klarinét és a dob, vagy akár a Balkánon a zurna (töröksíp) és a tapan (nagydob). Előfordul, hogy férj-feleség a duó két tagja, együtt élnek és zenélnek végig egy életet. El lehet így érni páratlan összhangot, egymásra figyelmet, egymás inspirálását: valami olyan minőséget, ami akár külön-külön is meglerne, de így összeadódik, sőt, ami megszületett, a rendkívüli művészi élmény jóval több az egyszerű összeadásnál. Páratlan és rendkívüli; korunkban elhasználozták a jelzők, a szavak, és ilyenkor érezzük, hogy ezt nem is lehet leírni. Megpróbálok mégis. Borbély Mihály a hazai jazz és népzene élő, ma is alkotóereje teljében lévő, invenciózus, érzelmes és virtuóz legendája. Farkas Zoltán „Batyu” a magyar néptánc élő, öntörvényű, őseréjű, ösztönös-tudatos zsenije. Mi történik, ha ez a két rendkívüli ember egy duóban játszik? Mi történik, ha egy élő, működő tűzhányóba tekintünk?

A kissé kopott városi művelődési ház nem túl nagy termében a fellépők (a szertartás celebrálói) alig egy-két méterre a közönségtől; így a hatás döbbenetes, óriási, leírhatatlan. Olyan vizuális és hallható energiák szabadulnak el, amiket szinte tapintani lehet: van, ki transzban követi a ritmust, van, ki, magába roskadva ül; az élmény maga alá gyűr minket, az ellenállás, a kívülállás lehetetlen.

A millió mozdulat a szaxofon, klarinét, tárogató billentyűin, a tilinkó, kaval százezer érintése ma egy új minőséget hozott létre. Valami összegződött, felszínre került, megvilágosodott, áldott fénybe került. Borbély Mihály, Magyarország.

A dobok tompa, döngő hangja, a cin vibrálása, a gardon húrjainak már-már követhetetlen rezgése, a férfitáncok erejének és virtuozitásának summája, amikor a fokozhatatlant még tovább fokozzák. A ritmus, a pontosság, a dinamika új minőségei. Farkas Zoltán „Batyu”, Magyarország.

A felépítés, az inspiráció, az improvizáció, az extázisba hajló tetőpontok és a megnyugvás: a zene és tánc olyan ünnepén voltunk, ami néhányszor van egy életben. Rétegeket ismertünk fel, átláttunk szavakkal megfoghatatlan összefüggéseket, elborított, elfedett minket az igazi, mert hiteles zene, ahol már nincs sallang. Együtt vettük a levegőt a táncossal, a verítékcsepp ott a mi homlokunkon is, lábunk-kezünk együtt akar mozdulni vele, minden, ami értékes és jó bennünk, minden tudás, átélt élmény most az ő közvetítésével jut vissza hozzánk, s nekiünk csak a gyönyörűség jut. Amikor náluk van a kincs, ami nincs. Amikor hosszú útról hazaérkezel. Amikor az óra percek alatt telik el. Amikor felemeltek téged.

Jönni szokott időnként egy piktor, ki újat lát s megfesti; írta Ady. A mi festőink hangulatokból, eleven zenéből, táncmozdulatból alkottak új képet, összhangzatot s élénk helyezték a pillanat vásznára.

Most szemközt a képpel s nem múlik a varázs.

Kép és szöveg: Szávai József

A teljesség körül

Szerényi Béla székfoglalója – részletek
2021. szeptember 3., Magyar Művészeti Akadémia

Kedves Barátaim! Képzeljünk el egy térben forgó kereket, egy tengelyre rögzített és a tengely forgásával együtt mozgó kereket. Őseink gondolkodásmódja szerint egy mozdulatlan középpont körül forgó tárgy megidézi a teremtett világ rendjét. Középpontban a Teremtő, a világ tengelyében az Örök Igazság, mely körül kering a mindenség, a csillagos égtől a Nap, Hold, Föld mozgásán át minden teremtett lélek, mi magunk is. A kerék tehát nem csak a folyamatos mozgást, hanem az állandóságot is mintázza. Nem véletlen, szinte minden nép szakrális zenéjében szerepe van egy jelenségnek: a folyamatos, végtelenné tűnő zenei hangnak. Ez a burdon zene, amelyet nálunk a duda, a tekerő és a citera képvisel. Ez a folyamatosság, végtelen körmozgás emberi életünk is érvényes: az Örök Igazság körül haladunk egy olyan életpályán, amely rendeltetett számunkra. [...]

Ám ő felemelte, és mára a magyar népi tekerő építésének és zenei hagyományának kiemelkedő tudású ismerője, oktatója és előadóművésze lett. A zeneiskola és a főiskola kereteit hamar átlépte, és a táncmuzsika jellemző lelkesedésével kereste fel a tekerő-hagyomány falusi, tanyasi mestereit. Legfontosabb mestere a tiszalpäri Bársony Mihály volt, akitől a nóták, az előadásmód és a játéktechnika mellett a hangszerkészítés tudományát is módszeresen átvette. Ezért van az, hogy ma talán egyedül a magyar műhelyek követnek megszakítatlan tekerőkészítő hagyományt Európában. Itt az ideje, hogy megkérdezzem: sejtjük-e már, miért is jó, hogy Szerényi Bélából nem lett híres zongoraművész?

Európa eközben szinte észre sem veszi, hogy hajdani kedvenc hangszere egyedül éppen a magyar Alföldön maradt élő hagyomány, hála a magyar parasztságnak és a táncmuzsikusoknak. Élő hangszer, élő zenei kultúrával,

előadásmóddal, táncokkal, a teljes kultúra szerves részeként. Így érthető, hogy Szerényi Bélának a Dél-Alföld hagyományainak fenntartására általában is van gondja. Évente megszervezi a tiszalpäri tekerős találkozót, ahol a környékeliek és az összegyűlt tekerősök együtt élvezik a falu vendégszeretetét, emlékeznek Bársony Mihályra, és mindenki együtt mulat, és szól a tekerő meg a klarinét. Hát már csak ezért is jó, hogy Szerényi Bélából nem lett híres zongoraművész.

De mi lesz azokkal, akik nem a Dél-Alföld szülöttei? Hogyan lesznek ők is tekerősök? Hát, ahogyan Szerényi Béla is kezdte: a zeneiskolában. Ehhez tananyag kell, módszertan kell. Ezért Szerényi Béla összegyűjtötte és lejegyezte a még élő dél-alföldi tekerősök tudományát. A játéktechnika alapos tanulmányozása alapján kidolgozta a tekerőoktatás módszertanát, és ezt tanárként olyan sikerrel alkalmazza, hogy tanítványai ma már az oktatás minden szintjén tanítanak, vele együtt szerveznek nyári tekerős táborokat, találkozókat. Szerényi Béla jelenleg – Béres tanár úr és Kobzos Kiss Tamás nyomdokaiba lépve – az Óbudai Népzenei Iskola tanára és igazgatója. Iskolafejlesztő munkájának nagyszerű eredményeiről az MMA Népművészeti Tagozata személyesen is meggyőződhetett. Nem vagyok Cicero, de most kimondom: Ceterum censeo, minden eszközzel meg kell akadályozni, hogy Szerényi Bélából valaha is híres zongoraművész legyen!

És még mindig nincs vége. Felsorolni sem lehet az előadóművészi sikereket a Bokros zenekarral, a Magyar Tekerőzenekarral, Sebestyén Mártával és saját fiaival, akik – hogy, hogy nem – kiváló tekerősökké cseperedtek. Nagy János együtteseivel pedig még a kortárs zene műfajában is megmutatta, mit tud a középkor hangszere. Azért erre már a szakmai díjaknak is meg kellett mozdulni: Népművészeti Ifjú Mestere (3-szor!!!), Népi Iparművész, Ezüstkoszorús Hangszerkészítő Mester, Bársony Mihály-díj, Erdélyi Zsuzsanna-díj, Martin György-díj... Hadd kérdezzem meg ezek fényében: minek is lenne Szerényi Béla híres zongoraművész?

Hiszen, ha az lenne, talán nem is lehetne a barátom...

Juhász Zoltán

Szerényi Béla

*

Ki tanul itt zongorázni? – kérdezte Béres tanár úr 1986-ban a III. kerületi Árpád Gimnázium diákjait. A kis Szerényi Béla szerényen felemelte a kezét. – Akkor te mátol tekerős leszel – mondta Béres tanár úr. Így verbuválta ő akkoriban a népzeneoktatás diákjait, és így lett tekerős Szerényi Béla. Ha akkor ő nem emeli fel a kezét, lehet, hogy ma már híres zongoraművész, viszont mi most nem ülnénk itt együtt.

A PÁLPATAKI MESEMONDÓ

A Népművészet Mestere-díjban részesült Lakatos Károly

A Szent István-napi állami elismerések keretében 2021-ben is tíz népi hagyományörző részesült a Népművészet Mestere kitüntetésben. E népművészek egyike Lakatos Károly pálpataki székelly mesemondó a Pesti Vigadóban augusztus 27-én tartott ünnepélyes díjátadón vehette át Kásler Miklós minisztertől a kormányfő aláírásával szignált oklevelet. Legutóbb két esztendeje az idén tavasszal elhunyt arlói Csipkés Vilmos, 2010-ben pedig az ördöngösfüzesi Hideg Anna volt az, aki a népköltészeti tudására és előadói tehetségére tekintettel a Népművészet Mestere lett. S habár lehetséges, hogy létezik még a Kárpát-medencében egy-két olyan népi mesemondó, akit a folklórkutatók nem „fedeztek fel”, kétségtelenül az „utolsó mohikánok” ők, a magyar népi kultúrában az utolsó olyan tradicionális történetmondók, akik még a kollektivizálás előtti hagyományos paraszti életrendben és faluközösségben nőttek fel, és annak a szájhagyományozott folklórrepertoárnak az örökösei, amely javarészt még a XIX. században élt falusi és mezővárosi emberek narratív formában megismert élményvilágát képezte.

Noha a XIX-XX. századi folklórgyűjtések alapján a keleti magyar nyelvterület (a Partium, Erdély és Moldva) bővelkedett kiemelkedő tudású és esetenként folklórtörténetileg is jelentős népi mesemondókban, s noha a Székelyföld mint etnikus régió már a XIX. század közepe óta meghatározó szerepet játszik a magyar folklórtörténetben (sőt, az első név szerint említett mesemondók is innen ismertek), mindössze egyetlen olyan egyéniségmonográfia származik erről a nagytájról, amely egy jeles mesemondó repertoárját dolgozza fel, adja közre. Sőt, az ez irányú folklórgyűjtések is viszonylag szórványosnak mondhatók, s a legtöbb vonatkozó adat inkább a Székelyfölddel északra határos Felső-Maros mentéről, a Görgény völgyéből, valamint a gyimesi völgyekből került elő. A legnagyobb szabású, legmélyebb merítésű székely népköltészeti gyűjtemény (és egyéniségmonográfia) Belatini Braun Olga nevéhez fűződik, aki az 1940-es évek első felében örökölte meg a csíkszentdomokosi polihisztor, Albert András meséit (a gyűjtemény jelent meg posztumusz nyolc évtizeddel később a Magyar Népköltészet Tára XIV. köteteként Benedek Katalin és Hermann Zoltán gondozásában). Ezért is revelációszerű és folklórtörténeti szempontból is figyelemre méltó Lakatos Károly személyének és mesemondói világának megismerése, hiszen Orbán Balázs másfél száz évvel ezelőtti híradása óta a Sóvidékről (illetve annak pereméről) nagy tudású mesemondó nem volt ismert. A Pálpatakon élő Lakatos Károly egyike a magyar népi kultúra utolsó tradicionális mesemondóinak.

Lakatos Károly 1949. július 26-án született egy nyolcgyermekes székely család egyik fiúgyermekéeként egy Korond környéki hegyi tanyán, a Hargita nyugati fennsíkján elterülő három tanyabokor (Fenyőkút, Pálpataka, Békéstanya) egyikében. Azóta is a családi portán él és gazdálkodik. Tágabb lakóhelyén, a szegényebb korondiak kirajzasaként létesült és a XX. század folyamán kisebb faluvá terebélyesedett községben jelenleg mintegy százötven portán körülbelül négyszáz ember él, és a szellősen, egymástól bizonyos távolságra elhelyez-

kedő házakkal telepötytyözött hegyvidéki táj sokban emlékeztet a sóvidéki tanyavilágnál ismertebb Székelyvarságra, vagy az Úz forrásvidékén – szintén a XX. században létesült – gyimesi csángó telepekre. E még Korondtól és Felsősófalvától is jelentős mértékben elszigetelt, másfél-két órányi járó távolságra lévő havasi telepeken – ahová csak nemrég vezették be a villanyt, és csak az utóbbi években vezet személygépkocsival is járható út – értelem szerűen könnyebben és tovább fennmaradhattak mindazok az archaikumok, melyek akár a községközpontban, kivált pedig polgárosultabb vidékeken már a XX. század derekán is a felejtés részévé válva bomlásnak indultak.

Lakatos Károly tehát még egy számos tekintetben érintetlennek tűnő, hagyományos paraszti világba született bele, és mivel lakóhelye egy hegyvidéki tanyabokor, amelyet a téziszervezés sem érintett, másokhoz hasonlóan a havasi gazdálkodásba nevelkedett bele, akárcsak a szülei (Lakatos Mihály és Csürök Ágnes), valamint három fiú- és négy lánytestvére. Kortársai többségéhez hasonlóan maga is mindössze nyolc osztályt végzett (az első négyet a békástanyai, a felső tagozatos négy osztályt pedig a pálpataki iskolában). Egyik idősebb fiútestvére mellett kitanulta az asztalosmesterséget, de mivel nem szerette e szakmáját, élve egy kínálókozó lehetőséggel, elment a Fekete-tenger melléki Constanțára, ahol két nyarat is végigdolgozott pincérként. 1969–1970-ben tizenhét hónapon keresztül az észak-moldvai Botoșani-ban szolgált katonaként; román nyelvtudására is ezekben az években tett szert. E fiatalkori éveire – képes beszédbe ágyazva – úgy emlékezett vissza: „Két nyarat fürödtem tójba’-vajba’, itt pedig hasábfával kengettek”.

A tréfára mindig kész, jóképű, jó kiállítású székely fiatalember kétszer házasodott meg: először 1967-ben, majd 1980-ban. A két házasságából összesen hat gyermek (az elsőből két fiú, a másodikból négy leány) született. Második feleségével (akit a Mezőségről hozott, ott is ismerte meg, sőt, onnan szöktette meg) immár négy évtizede él boldog és kiegyensúlyozott házasságban. Élete folyamán főként a pálpataki családi birtokon gazdálkodott: szarvasmarhákat tartva az állatok tejhasznából biztosította a család megélhetését, mivel azonban ez a tevékenység máig is csupán szerény bevételi lehetőséggel bír, telente mintegy két évtizeden keresztül erdőmunkával egészítette ki a jövedelmét. Másokkal összetársulva vagy egyéni felvállalt egy-egy erdőterületet, és a fát a megbízók számára „kitermelte” – talán utolsó tagjaként az erdélyi folkloristák által megtalált, szintén részben erdei munkával foglalkozó havasi mesemondó mestereknek (lásd a magyarói Kurcsi Minya, a görögényüvegcsúri Jakab István példáját). A fiatalkorában megtanult asztalosságot Lakatos Károly idősebb éveiben kamatoztatta a falujában vállalt kisebb munkák formájában, továbbá a korondi árusok számára esztergált otthoni műhelyében egészen a legutóbbi időkig kisebb használati tárgyakat, fából készült játékokat, díszeket. Eredendő jó kedélyét mindössze az utóbbi évek betegeskedései és kórházi kezelése árnyékolják be, különös tekintettel arra, hogy másfél esztendeje az egyik lábát részben amputálni kellett. Mesemondói kiteljesedése és elismerése ezért is vált meghatározóvá az életében, hiszen a kényszerűen beszűkült élete e tekintetben újra kitágult és újra értelmet nyert.

A magyar és nemzetközi folklorisztika két alapvető mesemondói típust tart számon, a reprodukáló, valamint az alkotó típusú mesemondót. Lakatos Károly egyértelműen az utóbbi csoportba tartozik. Noha széles merítésű, hagyományos repertoárral rendelkezik, melyek zömét még gyerekkorában pálpataki tanyákon élő öregektől hallotta és tanulta, jelentős mértékben és tudatosan alakítja is azokat, adaptálja a korra, saját földrajzi környezetére. Még az úgynevezett hagyományos meséi is sokszor variánsai a népmese-katalógusok által számon tartott hagyományos típusoknak, tanúsítva történetmondói, meseszöveői kreativitását, aktualizáló hajlamát, habitu-

A kovács és Mária

Vót, hol nem vót, vót egyszer egy kovács. De híres mester vót az a kovács. Szegény akárhogy ütte a vasat, az üllőt, nem vót munkája. Egyszer elgondóta, elmenyen világgá. Ment, mendegélt, há' lát egy hatalmas nagy üveghegyet. Hát gondolta, fémejen: hát mivel kovács, hát csinált a lábára jó macskát, ami fog az üvegen. Fémászott a tetejire. Mikor az üveghegy tetejire ért, hát boldog Úristen, mit lát: akkora gyönyörű szép falu, község, teli mindennel. Pontosan kovácshián vót. Jelentkezik mint kovács, be es menyen a polgármester hivatalhoz, fel es fogadják nagy örömmel, borral, pálinkával, mindennel kínálják, elég a', hogy ott meg es nőült. Elvette a falunak a legszebb fehérnépit. Azt a fehérnépet úgy hítták, hogy Mária. De az a Mária egy olyan gyönyörű szép fehérnép vót, édes Jóistenem, ahogy szokták mondani a mesébe': a királyleányok bújjanak félre! De hát itt az vót a helyzet, hogy a pap úgy belészeretett abba a Máriába, gyönyörű szép vót es, gyönyörű szép testye, elgondóta a pap magába': „Hej,

édes Jóistenem, ha bűn, ha nem bűn, ezt saját magamnak meggyónom, de én úgy es Máriát egyszer letekerem! Ahogy tudom, úgy megkefélem, ahogy tudom.”. Elég a', hogy pontosan a harangozó és a kántor, ezek elhatározták, úgy belébolondultak Máriába, hogy mindent képesek lettek vótak csinálni. Egyszer Mária egy szombaton menyen le a piacra, s megszólítsa a pap, a plébános úr:
– Te Mária, hogy szeretnék együtt jót szerelmeskedni egy éjszaka! Annyi pénzt adok, amennyi kell!
– Na jó, plébános úr, 9 óraker jöjjön! Mer' ha nem jön 9 óraker, nem engedem be!
Na, ezt a pap jól megfigyelte: 9 óra. Meen le [Mária], találkozik a kántorral. S a kántor es megszólítsa Máriát:
– Haj, te Mária lelkem, mindent – de a kántornak felesége vót –, mimindent feláldoznék érted, csak légy velem az éccaka!
S:
– Na, hallgasson ide, fix 10 óraker jöjjön! Mer' ha egy percer késsen, bé nem engedem!
Hőj, a kántor es kapott az alkalmon. Itt lemejen Mária a piacra, találkozik a harangozóval.

– Jaj, Mária lelkem, mióta megláttalak, úgy a szívembe zártalak, nálad nélkül nem tudok élni!
Na, jól van.
– Este hezzád akarok menni!
S:
– Jöjjön 11 óraker! De fix 11 óraker! Na, jól megtartották a beszédet, s Mária megjárja a piacot, az egyezségre ugye má' megvót a pappal es, meg a kántorral es, meg a harangozóval es. Na, mikor Mária hazament ugye, szegénsorba álltak, mer' nem vót, amit vasaljanak, há' micsináljanak, munka nem vót, mondja a férjinek, hogy: ne, mit mondott a pap! Hő, ennek megörvöndett:
– Na, hallgass ide: úgy csináljuk, én elbúvok, én félremenyek be a csűrbe, az istállóba, egyet jól aluszok, s te ahogy csinálod, úgy csinálod!
Há' elég a', hogy pont 9 óraker [a mesemondó kopogtat] kopogtat az ajtón:
– Jó estét kívánok, Mária lelkem!
– Tisztelettel, plébános úr!
Ölelte, nyalta, csókolta a papot. Sütte a palacsintát. S a pap má' le vót vetkezeve csórára. S hát mikor 10 óra lett vóna, kopognak az ajtón.

sát. E tekintetben még a magyar folklórtörténet alkotó típusú mesemondóinak a sorából is sok tekintetben kiemelkedik, leginkább azért, hogy számos, a hagyományos mesemotívumok felhasználásával megalkotott, saját maga által kitalált mesével is büszkélkedik, melyeket öntudatosan a *saját meséjének* tart. Lakatos Károly mesemondói világa mégis távol áll a manapság egyre nagyobb teret nyelő és népszerűsége szert tett revival mesemondástól, hiszen történeteinek témája, szellemisége, nyelvezete archaikus jegyek sokaságát őrzi, és hagyományos tudása is szinte kivétel nélkül a szájhagyományozó népi műveltségben gyökerezik, egytől-egyig autentikus folklóralkotás.

Lakatos Károly tehát egy kifejezetten széles repertoárral és sajátos, egyéni stílussal bíró, alkotó típusú mesemondó. Noha stílusát befolyásolta pálpataki történetmondói elődeinek elbeszélői karaktere, ismeretanyaga és egyes szófordulataik, sajátos történetészöví képe és újítási készsége mesemondóként hamisítatlanul egyedivé teszi. A többnyire reprodukáló típusú mesemondókkal ellentétben Lakatos Károly mesemondásának alapvető sajátossága a mindenkori színészes és gyakori aktualizálás, noha mint jeleztük, még a maga költötte történetekben is azonosíthatók mindazok a motívumok, melyek a hagyományos népköltészeti örökség részét képezik. A tőle eddig feljegyzett, 157 szövegből álló történetrepertoár közel harmada a voltaképpeni mese. E mesék többségét a tündérmesék és a tréfás mesék alkotják, ám e történetmondói repertoár részét képezik állatmesék, legendamesék, novellamesék, rászedett-ördög mesék, hazugságmesék, továbbá mondák (főként hiedelemmondák), valamint adomák, viccek és igaz történetek. A saját maga által megalkotott meséken kívül némelyik ilyen epikus alkotás folklorisztikai kuriózum és a székely népmeseanyag legarchaikusabb rétegét mutatja (hősmesék, novellisztikus rablótörténetek, az Ibykus darvai tí-

pusú novellamese helyi redakciója). Számos meséjét, saját bevallása szerint, az esztergapad mellett találta ki vagy alakította, melyekben gyakori a humoros és pajzán tematika.

Az erdőmunkával összefüggésben említett havasi mesemondásnak Lakatos Károly hallgatóként és előadóként egyaránt részese volt az 1970-es, 1980-as években, de mesélt már katona korában, munkásszállón, újabban a kórházban is. Nyilvános fellépéseiről azonban mindössze egyről tudunk: az ezredforduló utáni években egy székelyföldi hagyományörző csoport meghívottjaként a budai Mille-nárison az általa előadott vőfélyversek mellett elmondott egy tréfás mesét is.

Lakatos Károly mesemondói „felfedezése” alig fél évtizedes múltira tekint vissza. Tőle származó mesék, az ő előadásában már az interneten is hozzáférhetőek, és több ezres letöltéssel büszkélkedhetnek (<https://www.youtube.com/watch?v=gEmHiQ5r1OI>). Mint azt az előljáróban kihangsúlyoztuk, Lakatos Károly az utolsó hagyományos népi mesemondók egyike, s mint eredeti stílusú tradicionális történetmondó, mondhatni a személyében is megtestesíti a folklórkutatók által oly sokszor hangoztatott *utolsó órát*, hiszen amit még ő tud, az autentikus folklór, amit a nála fiatalabb történetmesélők, az viszont már „csupán” folklorizmus. Olyan népköltészeti örökség őrzője, amely a Székelyföld, azon belül is a Sóvidék prózaepikai hagyományvilágának egy viszonylag gazdag merítésű, színes és archaikus szövegeket is magában foglaló részét reprezentálja, átmentve azt a tömegkultúra korába, esetenként alakítva is rajta, sőt gyarapítva is e szövegrepertoárt. E repertoár sajtó alá rendezése – mesemondói egyéniségmonográfia formájában – folyamatban van. A könyv megjelenésig is álljon itt előzetesként az a tréfás, pajzán mese, amelyet e sorok írójának mondott el 2018-ban.

Kép és szöveg: Magyar Zoltán

– Jaj, Istenem, itt az uram!
Hamar a papot be a kamarába. A pap
bébútt a kamarába, s há' jött a kántor.
Pontossan avval es egy órát így erre-
arra, úgy elszermeskedték az időt, az
es levetkezett tiszta csórára. De szegény
kántor a pappal nem vót egyenlő. Nem
vót picula annyi. A feleségitől es a
pénztárcájából kivett, a tyúkoknak a
tojásából es lopott el, s amit tudott, de
nála es vót egy kicsi pénz.
Na, jól van.
Koppant az ajtó, mikor oda kerültek
vóna, hogy kellett vóna keféljenek. Hát
koppant az ajtó.
– Jaj, Istenem, itt az uram!
Há' jött a harangozó. Avval es
pontosan azokat a cseleket megcsinálta,
amit a plébános úrral. Na, a szegény
harangozónak milyen pénze legyen, hát
szegénnek nem vót. Járt az esze, hogy az
egyik harangot eladná, de nem vót vevő.
Úgy es este elment. Avval es egészen
12 óráig gyöngyölegtek, s mikor került
vóna sor rea, koppant az ajtó. Jött a férje,
me' ugye essze vótak egyezve. Hamar
bé a kamrába mind a három: a pap s a
kántor s a harangozó.
– No, kedves férjem, milyen jó,
hogy hazajöttél, no, látod-e, sünttem

palacsintát, van bor, minden, együnk-
igyünk!
Na, jól van.
– Jaj, te: itt annyi jó finomság van! Vedd
elé azt a kést, hozzak a kamrából jó finom
savanyúságot, a káposztából vágjak!
Ezt mikor meghallotta a pap, Úristen,
úgy megijedett, belényúlt a farzsebibe,
odanyomott egy hatalmas nagy bog
pénzt a kovácsnak.
– Hát te mehetsz!
Jött a kántor. Hej, ő es szegény, amit
össze-vissza tudott lopdosni az asszontól
s a tojásokból, azt es odanyomta.
– Na, te es mehetsz!
Jött a harangozó. Hát szegén
harangozónak mi vót: semmi a zsebibe',
csak a kulcs. A kovács jó kemén ember
vót, megmarkolta a harangozót, vót a
háznál egy nagy gyertya. Bele a fenekibe
a harangozónak! Meggyútsa a gyertyát,
a harangozót fogta a hónya alatt, a
gyertya égett, ugye csepegett a seggire,
hát biza nem vót kellemes. A gyertya
elégett...
– Na, most te es mehetsz!
Kezdi reggel olvasni a sok pénzt. Hát
annyi pénz lett! Elhatározták, hogy
Máriának egy gyönyörű szép, gyönyörű
szebbnél szebb ruhákat, átlátszót, ugye,

mivelhogy szép es vót, annál szebb
ruhákat vásárolnak. Jövő vasárnap
nagy ünnep vót. Mária felöltözött a
gyönyörű-gyönyörű szép ruhájába, de
osztán a két csecse olyan hegyes vót,
mint két birsalma. Kivírtott. De még
szinte lehetett es látni. Minden, de
gyönyörűn. Másképpen es, ha szép vót.
Vasárnap a nagy ünnepkor elmennek a
templomba. Mária ült a' első padba, s
ugye mikor mentek be a templomba, hát
meghúzták a zsinórt, a csengő felszóllalt,
s mindenki felállt, s jött a pap bé. Mikor
ment be a pap, hát meglátta Máriát.
Jaj, édes Jóistenem, odáig es szép vót,
de most má' ezerszer szebb! Elment a
pap az oltárhoz, a szeme világa, mikor
a Mária nézett, a szeme világa eltűnt.
A szentírást es fordítva fogta a kezibe',
fővel lefelé a betűkört. Ugye kezdődött a
templomozás. Mondja a pap, má' el vót
szédülve, mint én a bortól.
– Ó, Mária, de szép ruhában vagy!
[recitálva mondja]
A kántor kezdi nyomni a zongorát:
– E' biza a mi pénzünkkel vala.
[recitálva]
Meghallotta ezt a harangozó:
– Kinek biza pénze nem vala, segge
gyertya tartaja! [recitálva]

Néphagyomány, az elérhető műveltség

Húszéves múlt, évtizedes perspektívák: a Hagyományok Háza szakmai vezetői – Sándor Ildikó, Árendás Péter és Hont Angéla – beszélnek munkájukról, kihívásokról, az intézményesülés jövőjéről. (A portréfotókat Bege Nóra készítette.)

AZ EMBERI „JÓL LÉT” ÖRÖME – SÁNDOR ILDIKÓ, A NÉPMŰVÉSZETI MÓDSZERTANI MŰHELY TÁRVEZETŐJE

– Korábban tizenöt éven át már dolgoztam a Hagyományok Házában, mindvégig a Népművészeti Módszertani Műhelyben. Aztán két éves időszakot kihagytam, az alatt elsősorban az egyetemi oktatásra, illetve a tudományos publikálásra szántam az időmet. Kelemen László főigazgató 2019-ben jelezte, hogy a részleget addig vezető, nyugdíjba készülő Beszprémy Katalin helyére keresnek embert, vállalnám-e a feladatot. Azzal a kéréssel fogadtam el a megtisztelő felkérést, hogy mellette folytathassam az általam nagyon fontosnak tartott egyetemi oktatást is. A Népművészeti Módszertani Műhelyt 2020 elejétől vezetem.

– Újító szándékkal érkezett, vagy az örökség változatlan, tiszteletteljes továbbvitelének elkötelezettségével?

– Minden kezdés lehetőség a dolgok új nézőpontból való szemlélésére, végiggondolására, így azzal a szándékkal fogtam neki a munkának, hogy nézzük meg alaposan: kell-e, érdemes-e valamilyen módon átalakítani a tevékenységünket? Ennek érdekében stratégiai tervezésbe kezdtünk a módszertani műhely szintjén. E folyamat nagyobb része már a járványidőszakban zajlott, többnyire online formában, valamennyi munkatárs bevonásával. Volt ennek egy jövőkép-megfogalmazási része, egy SWOT-elemzés az erősségeink, gyengeségeink, illetve a munkánkat támogató vagy akadályozó környezeti elemek felmérésére. Ezt követően megfogalmaztuk az elkövetkező három-öt évben fontosnak tekintett feladatainkat. Sajnos 2021 nyaráig felület, fórum hiányában nem tudtunk kellő hatékonysággal érvényt szerezni a stratégiának, ám a Kiscsőszön tartott táborral végre elindult a folyamat. A Kárpát-medence területéről ide hívtunk össze körülbelül száz szakembert a néptánc, a népzene és a kézművesség területéről, olyanokat, akik saját régiójukban rendszeresen oktatnak, foglalkozásokat vezetnek, zsűriznek. A kiscsőszói tapasztalatok, visszajelzések figyelembe vételével alakítjuk ki az aktuális munkaterveinket is. A legfontosabb felismerés, hogy a

módszertani műhely elsődleges feladata nem a széles közönségnek szánt közművelődési programok és tartalmak kidolgozása, hanem ezeknek az „aktoroknak” a képzése, illetve továbbképzése, a velük való közös gondolkodás, általuk jól látható, strukturált holdudvar kiépítése.

– *Hogyan fogalmazná meg a legfontosabb felismeréseket, amelyekkel immár tárvezetőként szembesült?*

– Mindenekelőtt azonosítottunk néhány olyan szempontot, amelyek összességében a jelen nagy, általános kérdéseinek számítanak, ám a Hagyományok Házának eddigi tevékenységében nem voltak túl hangsúlyosak. Ilyen a környezettudatosság és fenntarthatóság, illetve az ezekhez való kapcsolódás a néphagyomány irányából közelítve. Szeretnénk a jelen húsba vágó valóságához kapcsolódó területeihez kötődő programokat is kialakítani. Mindez természetesen nem járna a népművészeti ágazatok háttérbe szorításával, egyszerűen reflektálni akarunk világunk aktuális kérdéseire.

– *Milyen „jövőképe” van a népművészetnek, a kézművességnek a huszonegyedik században?*

– A leginkább kirakatban lévő táncházmozgalom kezdeteitől, a „nomád” nemzedék indulásától is fél évszázad telt már el. A Hagyományok Háza fokozott intézményesülése, a volumennövekedés következtében az elmúlt húsz-huszonöt évben talán kissé visszaszorult a „revival”, azaz a jelen kori népművészet kutatása, szakmai gondozása, holott az is folyamatosan változó jelenség. A közeljövőben egyik kiemelt területünknek szánjuk a kézműves életpálya jellemző ívének, modelljének megrajzolását. Mindezt olyan körülmények közepette, amikor rengetegen foglalkoznak, nem kevesen meg is élnek a népi kézművességből a régi szerkezetek felszámolódása, a háziipari szervezetek megszűnése mellett. Alapos helyzetfelmérés mentén igyekszünk majd a döntéshozók figyelmébe ajánlani, miként tudjuk úgy támogatni a kulturális örökség megtartása szempontjából megkerülhetetlen szakmákat – kékfestés, szegedipapucs-készítés, hímzés, takácsmesterség... –, hogy minél járhatóbbá

váljon az út az ebből megélni akarók számára, fennmaradjanak ezek a mesterségek.

– *Visszahozható, vissza kell hozni e mesterségek egzisztenciális töltetét?*

– A lokalitásalapú, önfenntartásra törekvő népi kultúra művészeti gyakorlata soha nem volt l'art pour l'art jellegű, nagyon erősek az egzisztenciális vonatkozásai. Mi, a XXI. századra csúcsra járatott fogyasztói társadalomban élők mostanában szembesülünk annak tarthatatlanságával, miközben már a XX. század elején sokan – ide tartoznak a gödöllői telep művészalkotói is – egyfajta életreform keretében épp ennek a modernizációnak a kritikusai voltak. Akár a nomád nemzedék és a táncházmozgalom előképeként is. Az ezekben résztvevők sem önmagában a népzeneben vagy népi díszítőmotívumokban lelték gyönyörűségüket, hanem a saját életükbe is igyekeztek bevinni a paraszti kultúrában megtapasztalt életmintákat. Ma is létezik egy ilyen, a

modernizációval szembeni kritikus attitűd, kis elszigetelt kezdeményezések, jellemzően az értelmiségi társadalmi csoportokban. Manapság ezek szaporodóban vannak, a fiatal generációban ilyenfajta új hangok is megjelennek. Az elidegenedő, elszemélytelenedő társadalommal szemben ezek a kis csoportok a valós, személyközi közösségek megteremtése, fenntartása kérdésében is igyekeznek életmódkísérleteket végrehajtani, és ezek gyakorta a népi kultúrából táplálkoznak. Szerintem nagyon izgalmas generációs folyamat készülődik. A Hagymányok Háza részéről el tudok képzelni olyan szerepvállalást ebben a folyamatban, hogy segítsünk az egymást nem ismerő egyének, atomizált csoportok integrálásában. Ha csak felületet, teret biztosítunk, máris hozzájárultunk ahhoz, hogy összeadódjon ez az egyelőre szerteágazó tudás és szándék. Az intézményes támogatás révén a néphagyomány, népművészet irányából közelítve tudunk segíteni abban, hogy a millenniumi generáció válaszokat találjon az aktuális kérdésekre.

– *A kézművességben, a népi kultúra megélésében működik a páter-nosztter elv, azaz a fel a színpadra, le a színpadról készítése?*

– A kézművesség esetében is egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy az általunk meghirdetett tanfolyamokra, alkotói nyitott műhelyekre járók az általános emberi „jól lét” – Andrásfalvy Bertalant idézve –, az alkotás öröme, mentálhigiénés szerepe, a közösségben alkotás jótéteménye reményében érkeznek. Másik terület, ami eddig nem nagyon volt az érdeklődésünk fókuszában, viszont egyre inkább kiteljesedik: a gyógynövényismeret, a népi gyógyászat, az ebben a témában zajló előadás-sorozatunk hatalmas sikernek örvend. És ez jóval több pusztán ismeretszerzésnél, a megszerzett tudást a hallgatóság jelentős része alkalmazza is. A népi gasztronómia is ide tartozik, a régi ételek újrafelfedezése mellett a fenntarthatóságnak is nagyon fontos szerep jut. Egyfajta életreform összefüggésébe is illeszthető, amint a paraszti kultúrában fellelhető ételkészítési eljárásokat, alapanyag-felhasználás tekintetében uralkodó szemléletmódot sokan igyekeznek bevinni a saját életükbe. És mivel a nagymamától nem tanulták meg, más tanítási formák szükségesek, ebben a Ház fontos szerepet játszhat.

– *Hús esztendő után, tíz esztendő múlva hogyan legyen?*

– Egyfajta küldetésmondatként tartjuk számon: élhető műveltségé tenni a néphagyományt a huszonegyedik század embere számára. Ezért, ebben a szellemben dolgozunk. Az alulról jövő, építkező mozgalmak hosszútávon is sikereseknek bizonyultak, erős mozgalmi, esetenként underground töltettel. Az ebben rejlő lehetőséget szeretnénk támogatni, felhajtóerejét széles körben is kihasználni. A Hagymányok Háza a zászlóshajója – persze nem egyetlen fóruma – annak a folyamatnak, amelynek során intézményesült a néphagyománynak a nemzeti kultúrába való beilleszkedése. A megírt stratégiánk utolsó mondata igazából egy dilemma kifejezése, ami abban áll: miként kerüljük el az intézményesség túlerjeszkedését, hogy az ne nyomja el az alulról érkező kezdeményezéseket, a mozgalmi jelleget. Hogyan lehet megtartani az intézményesség és a mozgalmi jelleg egyensúlyát? Erre kell figyelniünk az elkövetkező évtizedekben.

*

GYŰJTEMÉNYEK KEZELŐI, A JÖVŐ KLASSZIKUSAI – **DR. ÁRENDÁS PÉTER**, A FOLKLÓRDOKUMENTÁCIÓS KÖNYVTÁR ÉS ARCHÍVUM TÁRVEZETŐJE

– Még a Hagymányok Háza megalakulása előttről, az 1990-es évek elejétől szoros kapcsolatot ápoltam Kelemen László főigazgatóval, akivel a Budapest Táncgyűttesnél dolgoztunk együtt: zenei vezetőként ő hívott oda hivatásos muzsikusként. Ez nyolc közös évet jelentett, különböző folklórműsorokkal sokfelé turnéztunk a világ-

ban, majd a Ház 2001-es megalakulása után én vettem át tőle a zenei vezetői tisztséget a Budapest, majd a Honvéd Táncgyűttesnél, ahol végül közel húsz évet töltöttem el. A szoros baráti és szakmai kapcsolat okán viszont külsősként gyakorlatilag az alakulástól kezdődően minden évben részt vettem a Hagymányok Házában zajló különböző szakmai munkákban. Előadásokat tartottam, versenyeken zsűriztem, emellett olyan népzenei kiadványok, módszertani segédanyagok megvalósításán dolgoztam, mint például a *Táncház-Népzene* lemezsorozat, a *Hangszeres Népzenei Példatár* egyes kötetei vagy az *Utolsó Óra* gyűjtéseiből kiadott *Új Pátria* lemezek. Amikor 2012-ben megszűnt a hivatásos együttesnél elfoglalt státusom, Kelemen László főigazgatói minőségében felajánlotta: jöjjenek immár állandó, főállású munkatársként dolgozni a Házba. Jó, de milyen munkára? – merült fel bennem. A hivatásos zenészi munkatapasztalatom kapcsán a Magyar Állami Népi Együttes lett volna kézenfekvő, de ott stabil, kiváló zenészgárda működött, nem volt szükség még egy brácsásra. A főigazgató azonban az archívumhoz hívott dolgozni, amelyet az intézmény alakulása óta Pávai István alakított ki és vezetett. Azzal érvelt, hogy Pávai a tár operatív működtetése helyett leginkább már a szakmai munkáira koncentrálna. Mivel én korábban népzenei gyűjtéseket is végeztem, emellett például az *Utolsó Óra* teljes zenei anyagának utólagos rendezése, jegyzőkönyvezése is rám hárult, így a gyűjteményekhez is volt közöm. Tetszett az ötlet, de csak Pávai teljes egyetértésével és támogatásával tudtam ezt elképzelni, ezért ebben az alapállásban ültünk le hármasan beszélgetni 2013 elején. Abban maradtunk, hogy Pávai egy ideig viszi tovább még az archívumi munkát, én meg tárvezető-helyettesként belülről is megismerhettem a tár működését, a különböző részleg munkafolyamatait.

– *A gyakorló zenészre nem hatott riasztóan egy rengeteg adminisztrációval „fenyegető” munka?*

– Nem volt különösebb újdonság, a Honvéd Együttesnél zenei vezetőként is rendszeresen kellett értekezletekre járni, adminisztratív jellegű munkát végezni, a kollégák munkáját megtervezni és irányítani. A Zeneakadémia Népzene Tanszékén végzett oktatói tevékenységem is jár hasonlókkal. Elindult hát a munka, kezdetben mindenben egyeztetve Pávaival. Mivel ő elsősorban a szakmai munkára koncentrált, ennek eredményeként jelenhettek meg olyan jelentős szakmai kiadványok, mint a *Jagamas János népzenei gyűjteménye*, a *Magyarózd népzeneje* vagy a *Sóvidék népzeneje*, én közben vittem a tár operatív működését. Így ment három éven át, közben én is mindent megismertem, István egyre kevésbé vett részt a napi munkában. Így jutottunk el odáig, hogy 2017-ben tárvezető let-

tem, közben pedig doktori fokozatot szereztem a Zeneakadémián. A Hagymányok Házában azonban a tár vezetése és irányítása mellett a mai napig sokrétű munkát végzek, kiterjedt közművelődési tevékenységet folytatok. A különböző zsűrizések mellett továbbra is rendszeresen készítek népzenei lemezeket, oktatási kiadványokat, jubileumi műsorok szerkesztésével bíznak meg, de számos szakmai kuratóriumban is dolgozom.

– *Tárvezetőként milyen újítási, módosítási elképzelésekkel rukkolt elő?*

– Igyekeztem folytatni Pávai szellemiségét. Kétségtelen, olyan eredeti és értékes néprajzi anyagot már alig lehet gyűjteni a Kárpát-medencében, mint akár húsz-harminc évvel ezelőtt. Viszont szociológiai szempontból érdekes dolgokkal szembesülhetnek a mai gyűjtők: hogyan változtak meg a zenei igények egy-egy településen például az akusztikus hangszerek kiszorulásával? Ahol öröklődött a zenei tudás, miként változott meg a fiatalabb zenészek játéktípusa, repertoárja az apjához, nagypapjához képest? Bár a gyűjtések tekintetében világvizonylatban is nagyon jól állunk, korántsem mondható el mindez a feldolgozásról, márpedig az egyik alapvető feladatunk, hogy ebből a páratlanul értékes anyagból minél többet közkinccsé tegyünk. Ennek egyik felülete a Pávai által specifikált internetes folklóradatbázisunk, e hatalmas mennyiségben való eligazodáshoz pedig elengedhetetlen, hogy az anyag minél nagyobb része adatolva legyen.

– *Ha a klasszikus gyűjtés elapadóban is van, a nagy öregek hagyatéka különös gondoskodást igényel. Mi történik ezekkel a gyűjteményekkel?*

– Folyamatosan igyekszünk összeszedni a magánkézben lévő folklórgyűjteményeket, hagyatékokat, esetenként a vidéki, határon túli múzeumokban megőrzött anyagokat. Az eredeti hordozókat múzeumi körülmények között, megfelelő hőmérséklet és páratartalom mellett tároljuk, minél gyorsabban digitalizáljuk, majd tartalmilag feldolgozzuk, adatoljuk. De fontos a meglévő gyűjtemények kiegészítése is: visszamenni a már elhunyt adatközlők családjaihoz, leszármazottaihoz, beszélni a családi fényképeket, szóbeli adatokkal kiegészíteni a korábban velük készült gyűjtéseket. Az *Utolsó Óra* gyűjtések húszéves évfordulóján, 2018-ban elhívtuk, és újra felvettük a még élő adatközlőket, ez is jó lehetőséget kínált az összehasonlításra. A fényképek adatolásáról, a tengernyi kéziratos anyag digitalizálásáról is hosszan lehetne beszélni. A Hagymányok Házában még jelentős folklórgyűjtemények várnak feldolgozásra vagy újrafeldolgozásra, az utóbbit az immár magasabb színvonalú gépparkunk – korszerű szkennerek vagy filmdigitalizáló állomás – is indokolja.

– *Megsaccolható, hogy mennyi időn belül érik utol magukat?*

– Ezt szinte lehetetlen megjósolni. Egyfelől elképesztő iramban nő a technikai színvonal, ez a mi munkánkra is jótékony hatást gyakorol: egyre gyorsabban és egyre jobb minőségben digitalizálunk. Másrészt nemcsak az eredeti, falun gyűjtött folklóanyag archiválása és közkinccsé tétele a feladatunk, hanem a közel ötvenéves táncházmozgalom dokumentumainak, történetének megőrzése is. Ez a mozgalom napjainkban is folyamatosan zajlik, naponta újabb és újabb tartalmak születnek. Ezt a munkát Halmos Béla 1997-ben már elkezdte, megalapította a Táncház Archivumot, majd itt a Ház egyik kis irodájában gyűjtötte a különböző dokumentumokat: plakátokat, fényképeket, hang- és videofelvételeket. Gazdag interjú-sorozatot is készített, kikérdezte a táncházmozgalom és szimpatizánsainak jeles képviselőit. Az általa elnevezett Orális Archivumban 434 ilyen audiokazettát hagyott ránk, ezek tartalmának feldolgozása is zajlik. A táncházaknál pedig nemcsak a magyarországi, hanem a külhoni magyar folklómozgalom anyagairól is szót kell ejteni.

– *Sokak szerint ma sokkal több fiatal van a mozgalomban, mint korábban. Számukra mi a kihívás, ha már nincs mit felgyűjteni? Akár frusztráltak is lehetnének, hogy az elődök semmit sem hagytak nekik...*

– Akik az eredeti folklóanyagot tekintik mérvadónak, sokszor mondják nekünk, hogy milyen szerencsések vagyunk, mi még láthatunk-hallhatunk néhányat a legendás muzikusok, táncosok közül. Halmos Béla is többször mondta, hogy előbb-utóbb mi leszünk az adatközlők. Ez nagyképű kijelentésnek tűnhet, holott csak a felelősségünkre hívta fel a figyelmet. Mert bizony fennáll a veszélye annak, hogy a fiatalok között ezeknek az anyagoknak az elsajátítása csak tananyag szintjén marad: megtanulni és minél technikásabban előadni sok dallamot, táncfigurát. De ezt nem könnyű hitetlen szemmel szemlélteni, ha hiányzik a személyes kötődés, ha nem tapasztalták meg az eredeti zenészekből, táncosokból áradó kisugárzást. Nekünk kell mindezt megpróbálni megsejtenni velük. Ugyanakkor manapság már könnyedén elérhetőek az archív anyagok, és hihetetlen módon megnőtt a kollektív tudás, tehát egy pályája elején lévő zenész, táncos már rengeteg olyan dolgot magától értetődően lát és tud, amivel korábban csak néhány kutató találkozott. De az is igaz, hogy ebből a széles tömegbázisból már nem könnyű kiemelkedni.

– *Milyen perspektívák elé néz a tár működése öt-tíz éves távlatban?*

– Több okból is optimista vagyok. A technikai színvonal várható növekedése nemcsak a régi felvételek „kítésztítését” ígéri, hanem például az ötvenes-hatvanas években készült némafilmek, illetve a párhuzamos hangfelvételek egymásra helyezését, az utószinkronizálást is. Ezáltal sokkal könnyebben értelmezhető és tanulható egy régi muzikus vagy táncos produkciója, és az ilyen gyűjtések elősegítik a folklóanyag még alaposabb megismerését. Úgy látom, most lehetőségünk van nagyobb iramban digitalizálni a kéziratos anyagokat, fejleszteni és korszerűsíteni az online adatbázisainkat, különböző csatornákon hatékonyabban népszerűsíteni a folklórkincseket. A hangzó és vizuális folklórgyűjtemények mellett az ország legjelentősebb szakkönyvtárával is mi rendelkezünk, benne szinte az összes kiadott népzenei lemezzel, CD-vel. Rengeteg a feladat, ugyanakkor hallatlanul szerencsések vagyunk, mert azzal foglalkozhatunk munkaidőben, amit igazán szeretünk. Ne feledjük ugyanis, hogy a Hagymányok Ház megalakulása előtti harminc esztendőben ugyanezt a legtöbb hobbiból művelték.

*

A NÉPI KULTÚRA KOMMUNIKÁCIÓS HÍVÓSZAVAI – HONT ANGÉLA,
A SZERVEZÉSI ÉS KOMMUNIKÁCIÓS FŐOSZTÁLY VEZETŐJE

– *Miként valósítható meg egy ilyen szerteágazó tevékenységet felvonultató intézmény egységes kommunikációja?*

– A feladatunk éppen az, hogy a Hagymányok Háza szerteágazó tevékenységének híret, eredményeit a megfelelő csatornák megtalálásával juttassuk el a célközönséghez. Nincsenek ugyanis fontos vagy kevésbé értékes programjaink, üzeneteink, legyen az egy tíz embert érintő szakmai program, vagy a Magyar Állami Népi Együttes nagy nemzetközi sikere, ami mindenkit érdekelhet. A Ház létrejöttének értelme, küldetésének fő vonala – a népi kultúra használható formában való megőrzése a jövő nemzedékek számára – kommunikációs szempontból is a fő irányvonal: elérni a közönségnek azt a szegmensét, amely még nem ismeri ezt a kultúrát, vagy nem él vele. Minderre hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt törekednünk kell. Mert nemcsak a Kárpát-medencei magyar közönség elérése a fontos, hanem nemzetközi szinten is úgy kell pozicionálnunk a Hagymányok Házát és az általa képviselt értékeket, hogy minél szélesebb körben megismerjenek és elismerjenek bennünket. Jómagam 2007 óta dolgozom a Házban, kezdetben a főigazgatói menedzsment tagjaként, onnan építettük fel a részleget, amely 2013 óta létezik önállóan, ma már feladata a teljes intézmény kommunikációja és marketingtevékenysége, a nemzetközi kapcsolatok építése, kiadványkiadás, értékesítés és legújabbban a Folkstúdió. Ma már valamennyi, nagyközönségnek szóló rendezvény szervezése ennek a főosztálynak a feladata, köztük a színháztermi programok,

táncházak, fesztiválok és hangsúlyosan azok a programok, amelyeknél több szervezeti egység munkáját kell összehangolni.

– *Az idő múlása, a médiafogyasztói szokások változása, a technika fejlődése hogyan befolyásolja a marketingtevékenységüket?*

– Nagyon gyorsan változó területen mozgunk, és az egyik legnagyobb kihívás éppen az, hogy ne elégedjünk meg a bevált módszerekkel, próbáljunk lépést tartani ezzel a hihetetlenül gyorsan változó világgal. Tíz évvel ezelőtt valamennyi kulturális intézmény kiemelt figyelmet fordított az írott sajtóra, a plakátokra, ahhoz az állapothoz képest ezek a fórumok ma elenyésző százalékot foglalnak el a kommunikációban. Közel hasonló a helyzet a tévék, rádiók tekintetében is, ma már egyre inkább saját csatornákat használunk a hírek, tájékoztató anyagok célba juttatására. És itt az újabb feladvány: egyedivé válni ebben a hír- és eszkozdömpingben. A honlapunkat is úgy igyekezünk korszerűsíteni, hogy egyrészt beépítsük ezeket a kommunikációs csatornákat, másrészt minél érzékenyebbé, rezponzívabbá tegyük, olyanná, amely gyorsan és pontosan érzékeli és jelzi a látogatók preferenciáit.

– *A médiafogyasztói korfa alakulását milyen mértékben kell figyelembe venniük, tekintve, hogy évszázados örökség ápolása a feladat?*

– Úgy gondoljuk, hogy nem ennek kell elsődleges szerepet játszania, hiszen a Hagyományok Házának nagyszerűsége épp abban rejlik, hogy mindenkire szól. Arra törekszünk, hogy mindenki számára legyen megfelelő kínálatunk. Fontos, hogy jelen legyen a nyugdíjas közönség, megtalálja a kedvére való programot, akárcsak a kisgyermekes családok, illetve a fiatalok. Az utóbbi kategória elérése a legnehezebb, bár a táncházba járók révén az ő jelenlétük is markánsnak mondható. Azok elérése viszont, akik nem kapcsolódnak bele ebbe a tevékenységbe, na, az az igazi kihívás. Ennek teljesítéséhez a kisgyerekkori érzékenyítést tartom a legjobb eszköznek, időben megfogni a gyerekes családokat, illetve az iskolai és óvodai

pedagógusképzés révén minél közelebb férkőzni a felnövekvő generációkhoz. A mostani huszonéveseket megtalálni és behozni sem könnyű feladat, ebben viszont hatékony alkalmak a nyári fesztiválok, az ott zajló programok, amelyekben megtalálhatják magukat, saját magukra, korosztályuk arcúlatára formálhatják a népi kultúra különböző elemeit.

– *Beszélhetünk a hajdani „revival” mozgalom egyfajta reneszánszának esélyéről – természetesen korunk körülményei között?*

– A Sebő Ferencék által elindított táncházmozgalom az elmúlt fél évszázadban hullámmódon ugyan, de folyamatosan megtalálta a maga közönségét, mindenképpen élő mozgalomnak tekinthető. Erre épültek rá azok az intézmények, amelyek újratermelik e mozgalom közönségét, a hajdani fiatalok leszármazottai immár a táncház generáció második-harmadik generációja, ők ebbe születnek már bele. Velük könnyebb dolgunk lehet. Napjaink népi kultúrával kevésbé „fertőzött” fiataljait talán azzal lehetne még inkább megfogni, érdeklődésüket ebbe az irányba terelni, ha igyekszünk a magunkévá tenni, és a néphagyományban rejlő válaszokat keresni mindazokra a problémákra, amelyek őket foglalkoztatják. Ilyen például a klímaváltság kérdése, amely frusztrálóan hat a ma fiataljaira, foglalkoztatja őket. Márpedig a természetesanyag-használat, a természetes tartósítószer, tisztítószer használatának tekintetében, zöld gondolkodásban bőven kínál megoldásokat a néphagyomány. Hasonlóan a szeméttmentes – mai szóhasználatban *zero waste* – életforma és szemlélet is, hiszen az újrahasznosítás mindig is a népi gondolkodás egyik alaptézise volt, a műanyag pedig korábban még nem volt az életük része. Ha mindezeket a megoldásokat képesek leszünk megfelelő módon tudatosítani, a fiatalok egy részét is könnyebben tudjuk magunkhoz vonzani. Hasonló vesszőparipám a közösségi lét, ami nélkül a népi kultúra egyetlen formájának gyakorlása sem létezik. Az élő közösségekre óriási szükségük van a mai fiataloknak is, hiszen a mindennapokban egészen mást élnek meg, aminek következményeként előbb-utóbb a magányossággal, a gyökértelességgel szembesülnek.

– *A kisközösségi létforma újraképzése hogyan egyeztethető össze az intézményesülés esetleges túlzásaival?*

– Miközben szükség van arra a fajta intézményesülésre, amit például a Hagyományok Háza valósít meg, kiemelt feladatunknak tartom a kis közösségek, civil kezdeményezések felkarolását, támogatását, a fejlődési lehetőségek biztosítását. Érzékeny dolog ez, mondhatni, pengeélen tancolunk, segítő szándékkal hogyan ne nyomjuk el a közösségek kreatív kezdeményezéseit. Miközben a teljes terület több és jobb lehetőséghez jutását mégiscsak intézményesen lehet leginkább biztosítani. A kis közösségek létesítése és fenntartása jó terepének ígérkezik a Hagyományok Háza hálózata, ami a kisközösségi mozgalom erősítésének katalizátora lehet.

– *Mit ígér, illetve kíván a jövő?*

– A közösségek fenntartása, a ma problémáira adott válaszok mellett fontos feladatunk a nagyközönség fokozott megszólítása, új programjaink, a népi kultúra iránt nyitott helyek megtalálása. Szeretnénk erősíteni a nemzetközi jelenlétünket, fokozni a láthatóságunkat szakmai fórumokon, szervezetekben, rendezvényeken, programokon való részvételek révén, a külföldi intézményekkel való kapcsolatépítésben, ami cserelátogatásokat is lehetővé tesz. Annak érdekében, hogy tanuljunk másoktól, és mások is tanulhassanak tőlünk. Meggyőződésem, hogy tevékenységeink, tudásanyagunk közül sok mindent büszkén mutogathatunk mintaként – és itt nemcsak a táncházra, erre az egyedülálló élő szórakozási formára gondolok. A nemzetközi jelenlét fokozásával, a különböző szakmai expókon való megjelenéssel a teljes szférát, közte a hazai népzenei formációk külföldi megismertetésének ügyét is segíthetjük.

Csinta Samu

Kása Béla fotográfus

Kossuth Kiadó, 2021

Jávorszky Béla Szilárd a Kossuth Kiadónál elindult monográfiatorozatában ezúttal a Kása Béla fotográfus munkásságát bemutató kötettel jelentkezik. Az alábbiakban a szerző előszavával, az egyik fejezet részleteivel és néhány fotóval szeretnénk kedvet ébreszteni a népzenei CD-melléklettel is ellátott kiadványhoz.

FELÜTÉS

Kása Béla – Korniss Péter mellett – az eltűnőben lévő paraszti kultúra és életmód legfontosabb vizuális megörökítője. Míg Korniss inkább a tánc és a népzene ragadta meg, ezért a fotóin láthatók a zenészek is, addig Béla kifejezetten őket fotózta. Így mindenekelőtt neki köszönhető, hogy ezeknek a nagyszerű muzsikusoknak nemcsak a játékát, hanem az arcát is ismerjük.

Béla Péccsett született, 1965-ben családjával Nyugat-Németországba költözött, ahol 1979-ben a kölni képzőművészeti főiskolán szerzett diplomát művészi fotográfia szakon. Európa legnagyobb képes magazinjainak, a Stern-nek és a GEO-nak dolgozott, készített fotósorozatokat többek között nagyszabású és macedóniai cigányokról. 1973 nyarán jutott el először Erdélybe, ami fordulóponthozott az életében. Azóta rendszeresen visszajár és dokumentál. 1983-ban visszaköltözött Magyarországra, hogy közelebb legyen a neki mindennél kedvesebb erdélyi muzsikusokhoz. Az utóbbi közel öt évtizedben a népi kultúra elkötelezett kutatója, megőrzője és továbbadója. Sokat fotózott hortobágyi pásztorokat, dobrudzsai, erdélyi és moldvai vándorcigányokat, körösrévi fazekasokat, modern nomád írszekereket – de mindenekelőtt is erdélyi falusi muzsikusokat. Kilenc alkalommal járt Indiában a félnomád életmódot folytató tevépásztor rabari törzseknél. Képeiből többek között Amszterdamban, Bécsben, Berlinben, Brüsszelben, Kölnben, Krakóban, Lhaszában, Montrealban, New Yorkban, Párizsban, Prágában, Torontóban, Új-Delhiben és Washingtonban rendeztek kiállítást.

Miként az eredetileg szintén fotósnak készült, Bélával számos emlékeztető erdélyi úton részt vevő énekes és mesemondó Berecz András találóan megfogalmazta: *„Ha az ember útra kel, legyen erős botja, amire támaszkodik, legyen szép nótája, amit füttyörszik, és legyen jó útitársa. Buci nagyszerű útitárs, ezért vele az út mindig felejtethetetlen. A fényképeim mindig elhagyja a lényegtelen, mindig megtalálta a lelket, a hangnemet azzal, akit épp fotóz. Amikor a fotóit nézem, mindig azt érzem, hogy a legmagasabb és legtökéletesebb érzékszerve a kapcsolatteremtő képessége. A bizalmat bámulom, ahogy például a nehezen megközelíthető vándorcigányok is megnyílnak neki. Még az a beteg kislány is, aki tán nem is szép, arcán fájdalom, derűsen a kamerájába néz, mintha minden baját elfeledné a fényképezés alatt. A fotózásnak voltaképpen ez az értelme.”*

*

ERDÉLYI MUZSIKUSPORTRÉK

Hogy Kása Béla számára mennyire fontos az erdélyi népzene, illetve azok művelői és továbbörökítői, a (döntően) cigány származású muzsikusok, azt talán nem kell különösebben taglalni. Évtizedek óta járja a terepet és dokumentál fáradhatatlanul, és ha ennyi idő alatt nem is sikerült minden olyan faluba eljutnia, ahová érdemes lett volna, jórészt neki köszönhető, hogy több száz muzsikusnak nemcsak a játékát, hanem az arcát is ismerjük.

KÁSA BÉLA: *„Ezért járom a falvakat, főleg Erdély eldugott vidékeit. Ott találtam meg, amit úgy hiányoltam, amit már letűntnek, elveszettek hittem, amikor 1973-ban először útnak indultam. Kiderült, hogy még mindig akadnak emberek, közösségek, akik nem dobták el évszázados hagyományaikat, sőt, féltve őrzik a rájuk bízott kincseket, legyen az zene, tánc, viselet, szokások, nyelv, berögződött mozdulatok, dédapáktól eltanult ezeréves munkafolyamatok. A »zenészeimet«*

*1973-ban kezdtem el fényképezni, de tudom, hogy befejezni soha sem fogom, mert mindig lesz még egy, meg még egy kép, amit meg kell csinálni, hogy a tabló teljes legyen.”**

Amúgy az, hogy a nagyközönség számára mennyire ismeretlen világba tévedt, már a hetvenes évek második felében a kölni főiskolán világhíressé vált számára, miután az egyik csoportos kiállításon a társai elkerekedett szemekkel bámulták az ő erdélyi fotóit. Akkor döntötte el végleg, hogy amikor csak tud, jár vissza Székre, Magyarpalatkára, Mérába és más falvakba, hogy a számára oly kedves muzsikusokat lencsevégre kapja.

Ezekből a muzsikusportrékból végül 1996 januárjában a Francia Intézetben rendezhetett önálló fotókiállítást (a megnyitón stílszerűen a Muzsikás együttes játszott), majd bő két évtized alatt felhalmozódott anyagból egy évre rá *Erdélyi zenészek* címmel impozáns, magyar-angol nyelvű fotóalbumot publikált.

KÁSA BÉLA: *„Újabb fotóalbumok is születnének belőle, anyagom van bőven, de eddig bárhová pályáztunk, sosem kaptunk támogatást. Pedig ma is inspirál az a hihetetlen élmény, amit 1973 augusztusában az alatt a több mint egy hónap alatt Erdélyben, főleg Széken szereztem. Azok a zenék! És azok a hihetetlen hangszerek, amelyeket a nyugati világból jött emberek meg sem tudtak volna szólaltatni! Emlékszem, az első kontrámon – amit »Icsán« Pityuval cseréltem – még bélhúrok voltak. Csak a középső, a D-húr volt fém vagy damil. Pityu kérte, hozzak neki teniszütőhúrt, ugyanebben a vastagságban. Vittem neki egy tíz méteres lila tekercest Németországból. Nagyon szegények voltak, a húrhiánycikknek számított, ők viszont szaggatták azokat vesztettül. Gondolj bele, három embernek kellett muzsikálni százötvennek, erősítés nélkül. Aztán elkezdtem fényképezni őket. Végtelen melegség áradt belőlük. Miközben keményen dolgoztak, míg a többiek mulatnak. Senki sem fényképezte korábban őket. Úgyhogy nekiláttam végigjárni a falvakat. Amikor alkalom adódik, ma is fotózom őket. Legutóbb 2019-ben jutottam el Erdélybe, azóta persze a koronavírus mindent felülír. Miközben itthon néha eszi a penész a diákat, negatívokat.”** [...]*

Az erdélyi zenészeket Béla szinte kivétel nélkül a saját környezetükben fotózta (vagy a feketetői vásáron ahová rendszeresen visszajár), 1997 és 2001 között viszont olyan alkalom adódott előtte, amire maga sem számított: a Fonó Budai Zeneházban az *Utolsó Óra Program* keretein belül összesen negyvenöt zenekart fényképezhetett végig. Közte rengeteg olyan muzsikust, akihez korábban nem jutott el. Például Máramarosból. De említhetnénk Szászfeneszt, Gyergyódamukot vagy Erdőszombattelkét is.

Az *Utolsó Óra Program* keretében egyedül a budapesti revival zenekarokra oly nagy hatást gyakorló, Kodoba Béla és Márton vezette, a régi öregekből álló magyarpalatkai bandát nem hozták el a szervezők, vélhetően azért, mert velük rengeteg audiofelvétel készült korábban. Pedig hát, ez az egyik olyan zenekar, amelyet Béla sokat fotózott, és amely hozzá minden szempontból igazán közel áll. És egy érdekes visszacsatolás: amikor 2019 őszén Kőszegen, a Jurisics Vár lovagtermében kitétték az erdélyi muzsikusokról készült képeit, és a kiállításra benéztek az épp a városban muzsikáló palatkaiak, a nagy öregek fiai, Florin és Remus odaálltak saját, gyermekkorukban készült kétféle méteres képük elé, és úgy fotóztatták magukat.

KÁSA BÉLA: *„Egyszer rádöbbenem, hogy kezdenek sorban itt hagyni minket azok a nagy zenészek, akikről azt hittem, sose fognak meg-*

5

6

7

8

halni. Velük tulajdonképpen a kutya sem törődött. Igazából még arra sem gondolt soha senki, hogy legalább egy valamirevaló kép-émlék maradjon róluk. Pedig egész falvak lakosságának, több generációnak alázatosan szolgáltatták egy életen át a mulatságaikhoz azt az ősi zenét, amit ők is apjuktól, nagypapjuktól tanultak. A legtöbben úgy mentek el, gyakran egész muzsikus dinasztiák, hogy sehol nem jegyezték őket, bár tehetségüket, zenéjüket, technikai tudásukat tekintve ott lett volna a helyük a világszínpadokon a sztárok mellett. És meg is állták volna a helyüket becsülettel. [...] Elképzeltem, hogy egy este arra a színpadra, amelyiken előzőleg a Rolling Stones lépett fel, azután meg Paco de Lucia, egyszer csak bevezetnék Zerkula János gyimesközéploki vak primást, aki a maga nemében ugyanolyan óriási művész, mint az előbb említett világsztárok. És Jani bácsi az egy szál hegedűjével, mély, bűgö hangjával belekezdene egy »keservesbe«, amibe a lelkét is beleteszi minden alkalommal. Regina néni, a hü feleség és zenésztárs pedig adná alá a különös ritmusokat ősrégi, fából vágjt, teknőszerű, leginkább csellóra emlékeztető, dobként használt ütőgardonján; órákon keresztül, megállás nélkül, mint ahogy otthon szokták Gyimesben, a Kárpátok tetején, ott, »közel a Jóistenhez«.*

Béla eleinte Nikonnal fényképezett, majd amikor már szinte meggörcsült a háta a fotótáska cipelésétől, visszaállt az egyszerű 35 mm-es fix objektív mechanikus gépre, és attól kezdve Leica M6-tal dolgozott. Mindig fekete-fehér filmre készítette képeit, a nagyításokat egészen a legutóbbi időig saját maga végezte, mert hogy egyrészt világ életében a kontrasztos, sötétebb tónusú fotókat szerette, másrészt így a részletek karakteresebbek, kifejezőbbek (a színek nem viszik el a szemet), harmadrészt amúgy sem volt ott színes a világ.

KÁSA BÉLA: „A test és a hangszer, az arc egyensúlyára törekedtem. Azt akartam visszaadni, amit én éreztem és láttam, mikor zenéltek, mikor beszélgettek. Megfigyeltem, hogy tartja a hangszert a zenész, hogy cigizik, hogy muzsikál, milyen a környezet. Ebből raktam össze a későbbi fotókat is. Arra gondoltam, hogy ha lesz alkalmam elmenni hozzá, akkor már tudni fogom, hogy milyen kalapot viseljen, hogy nézzen ki, hogy tartsa a hangszert. Csak a háttérrel kellett megtalálni. Legfontosabb a kapcsolat és a bizalom megteremtése. Ha azt látták, hogy érdekelődöm az életük iránt, ismerek valamit a világukból, akkor megbíztak bennem. A fotó ebből a szempontból már mellékes dolog volt, hisz ha jó volt a hangulat, akkor már nem volt nehéz kérni, hogy menjünk ki ide vagy oda, hogy lefényképezem őket.”**

Ha a meghatározó fotós előképeket kérdezik tőle, Béla alapvetően három művészre szokott hivatkozni. Mindenekelőtt Irving Pennre, aki Afrikában és Dél-Amerikában az ott élő bennszülötteket fotózta, oly módon, hogy sátorponyvából készített magának egy, az ég felé nyitott szabadtéri fotóműtermet, és az általa szépnek vagy tipikusnak tartott embereket egy semleges háttér előtt, a maguk gyönyörű viseletében örökítette meg. Bélát teljességgel megragadta az ezekből összeállított fotóalbuma, elmondása szerint Penn képei gyakran jelennek meg a szeme előtt, és még mindig hatással vannak rá.

Bár a szülei generációjához tartozó Irving Pennel személyesen sosem találkozott, a nála tizennégy évvel idősebb cseh Josef Koudelkával végül nemcsak összehozta a sors, hanem közelebbi barátságba is

keveredett. Koudelka – akit az 1968-as prágai invázióról készült képei révén ismert meg a nagyvilág – a hatvanas években többek között Szlovákiában fényképezett cigányokat. Béla az egyik „kasztlis” barátjától, Szekeres Imrétől, alias Szikrától kapta meg *Gypsies* című albumát, amely nemcsak annak idején vette le teljesen a lábáról, hanem azóta is a bibliájaként hivatkozik rá.

KÁSA BÉLA: „Joseffel 1996 tavaszán találkoztam először személyesen. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének fotóriporteri szakosztálya hívta őt meg, hogy az Andrássy úti székház színháztermében tartson a fotóiból vetített képes előadást. Naná, hogy elmentem rá! A diavetítő mellett az első sorban foglaltam helyet, majd bejött Josef, és nem a székre, hanem a földre ült – és felig rá a lábamra. Egy idő után kihúztam a lábfejem alóla, fölnevezett rám és elmosolyodott. A végén megkérdeztem, szomjas-e. »Gyerünk, lépünk le gyorsan«, válaszolta. Megvacsoráztattam a Szent Júpátban, a sör után elvittem a Marczibányira egy Muzsikás táncházba. Szerette a népzene, fiatalon maga is dudált. Legközelebb Párizsból hívtam fel, elvitt a Magnum fotóügynökséghez – megmutatta a szobát, ahol a mennyezetig érő polcokon csak az ő negatívjait tárolták. Este eljött a koncertünkre (Igriczek), összeharagkoltunk, időnként írt nekem képeslapokat. Amikor 2005-ben a Mai Mánó Házban nyílt kiállítás, épp a kórházban feküdtem félholtan, bejött meglátogatni, hozta a dedikált könyvét és vigasztalt. Hiába tekintik legendának, ő megmaradt egyszerű embernek: kitaposott cipő, elnyűtt nadrág, széthordott amerikai katonai dzseki. Mert az tele van zsebekkel, amibe bele lehet rejtetni a gépeket és az optikákat.”**

A magyar fotósok közül Béla mindenekelőtt Balla Demeter munkáira figyelt fel. Noha a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas fotográfus pályája során más témák foglalkoztatták, Béla szerint az ő látásmódja állt a legközelebb az övéhez, az ő fotóit látva érzi úgy, hogy rokon lelkek. Ezért is érezte megtiszteltetésnek, amikor az 1996-ban a róla szóló monográfiában többek között Balla Demeter írt róla hosszasan.

BALLA DEMETER: „Kása Béla távlati számomra a kora reneszánsz Piero Della Franciscát idézik, képeinek hangulata a németalföldi Vermeert juttatja eszembe. Az erdélyi öreg cigányzenészekről készült fotói, a környezet harmóniája éreztetik velem a gyanta illatát. A képek látván apám hegedűje jut eszembe, aki jobban vigyázott hangszerére, mint önmagára, mert az szépen szólt, közvetítve örömet, bánatát. Őrá nem, a hegedűszóra odafigyeltek az emberek. Kása Béla kezében átvitt értelemben nem fényképezőgép van, hanem hangszer. A hangjára oda kell figyelni. Hangja kiáltás! Kiáltás süllyedő kultúrák, szép emberi magatartások fennmaradásáért. Kása Béla képeinek szemlélése közben többet tudhatunk meg az erdélyi emberek magatartásáról, mintha mi járnánk ott. Miért? Mert másként gazdálkodik idejével, tiszteli alanyait, a világgért sem akar zavarni rendezői fontoskodással. Nem sürget, s bár munkáit tudatosan szerkeszti, látszólag mégis véletlenszerűek, szinte eszköztelenek. Kása Béla alkalmazkodóképességét tanítani kellene. Tanítani, de legalább észrevenni azt a tény, hogy fontosabbnak tartja akit, amit fényképez, mint önmagát. A szakadatlan időből észrevétlen metszi ki örökkön élő pillanatait. Ösztönösen sűríti, tömöríti életét; de gyarapít valamennyiönket. Hiszem, hogy évszázadok múltán a múzeumok úgy fogják őrizni Kása Béla munkáit, mint az előember lábnyomát, a letrünt kultúrák emlékeit.”*

Ugyanebben a kötetben a népzenei revival mozgalom tagjai közül többen is hosszasan vallanak Béla művészetéről. Mivel ezek nélkül egy róla szóló monográfia nem lenne teljes, néhányat beidézek közülük.

ÉRI PÉTER: „Az volt a számámra is megrendítő élmény, ami miatt mi magyarországi, népművészet iránt érdeklődő városi fiatalok is gyakran odautaztunk. Addig számunkra ismeretlen magyar hangszeres népzene, táncokat és olyan falusi életformát, közösséget találtunk, ami legfeljebb csak a néprajzkutatók számára volt ismert. Valami olyan élet folyt

Képek:

1. Vásárban Ménes Ágival és Éri Péterrel
2. Bánffyihunyadi gábor cigány kovács – fotó: Kása Béla (Stern)
3. Magyarapalkán, Kodoba Béla temetésén, Rémuossal
4. Kása Béla – fotó: Lulu Starr
5. Gyimesbükk férfi – fotó: Kása Béla (Stern)
6. Kása Béla
7. Lökötő együttes (Kása Béla, Salamon Ferenc, Liber Róbert, Árendás Péter) – fotó: Vécsy Attila
8. Csoóri Sándor – fotó: Kása Béla

ott, ami teljességgel más volt, mint a miénk, és amiről azt lehetett hinni, hogy ilyen már nem is létezik. Túl azon, hogy a képek néprajzi hitelességgel szólnak egy velünk egy időben létező, de tűnőfélben lévő világról, tudatják velünk, hogy így is lehet élni a huszadik század végén. Akiket Kása Béla fényképezhetett, megengedik, hogy részt vegyünk mulatságaikban, ünnepeikben, hétköznapi életükben. Néha megállnak, vagy leülnek egy pillanatra, hogy szembenézzenek velünk. Kása Béla fotóit nézve szeretnénk binni, hogy mi is ilyen szépek vagyunk, ha emberségünket úgy tudjuk megőrizni, mint azok, akik a képeken láthatók.”*

HALMOS BÉLA: „Kása Béla maga is megtanult muzsikálni, hogy azonosulni tudjon azzal, amit fényképez. A mi nemzedékünk számára a népzene – akár a tanulás folyamatában, akár népdalgyűjtésként – nem egy tudományos kutatás nyersanyaga, nem egy zenei feldolgozás vagy önálló zeneszerzői nyelv kialakításának eszköze, mint a korábbi generációké, hanem úgy, ahogy van, abban a formájában önálló érték. Kása Béla fotóiról ez sugárzik, ezért tudnak hozzájárulni ahhoz, amit az egész életforma pozitívumaként elismerünk.”*

BOB COHEN: „Kása Béla nem bírálja a modern világ hatását. Azt ránk bízta. Igazából nem hagyja el saját kultúráját, hogy képeket keresen a »Másikról«. A »Másikat« ott találja meg a szomszédban, a szomszéd faluban, országban. Ott találja meg azt, amit modernitásunk elavultnak tekint. A fotóin lévő arcok nem élnek messze, vagy távolibb időben, bár van egyfajta nosztalgia, ami hatalmába keríti a nézőt. De nem a nosztalgiateremtés az, ami Kása Béla működésére jellemző lenne. Egész Erdélyben úgy ismerik őt, mint »A« fényképészt és bensőséges viszony fűzi alanyaihoz. Sok családnak dolgozik falusi fényképészként, és több képe lóg erdélyi parasztházakban, mint nyugati galériákban. Húszéves baráti köre van ezekben a falvakban, és amikor egy család meghívja egy esküvőre vagy egy temetésre, pontosan tudják, kit hívtak meg. Mert hozzájuk tartozik. Kása Béla tehetsége túlmutat fotóművészetének csupán vizuális oldalán. Tudatában van annak, hogy munkája egyszerre dokumentáló és provokatív. Fényképei arra kényszerítik a nézőt, hogy magukba nézzenek és eltűnődjenek: »mi tényleg ennyire különbözőek vagyunk?«”*

SZOMJAS GYÖRGY: „Amit sikerült neki megvalósítani – azon túl, hogy szeretettel és együttérzéssel vannak a fotói elkészítve –, az egy olyanfajta stilizáció, ami egyszerre rendkívül valóságos, rendkívül közeli és rendkívül jól a környezetbe helyezően mutatja be az embereket. És ami talán a legfontosabb, emelkedettséget is tud adni a Figurának, az egész témának. Észreveszi azt az értéket is, amit ezek az emberek képviselnek. Nemcsak az egzotikumot, vagy a lepusztultságot, hanem ennek az életformának a nemességét is láttatni tudja, mintegy a mítoszt is meg tudja teremteni. Arra törekszik, hogy egy újfajta esztétikumba emelje át ezeket az embereket, ezeket a helyszíneket. A zenében ez egy közismertebb szubsztancia, ott ezt sokan gyakorolják, de talán ő az egyetlen, aki ugyanezt fényképen meg tudta csinálni. Így voltaképpen egy másik műfajjal csatlakozott a folk, a népzenei mozgalom újjáéledéséhez. Megközelítése azért több mint egy akármilyen jó riportjellegű fotó, mert egy másféle attitűdről van szó, egy pozitív hozzáállásról: a dokumentumszerűen rögzített képen az az idea is megvalósul, amit ő saját magában ezekről az emberekről, erről a világról, erről a kultúráról felépített. Ez az ő stílusának a lényege. A mítosz újraépítése.”*

DERÉKY GÉZA: „Bár művészetének, munkásságának számos más területe is van, számomra ő mégiscsak elsődlegesen az erdélyi tündér-

kert látogatója, a benne található kincsbánya feltárója. Feltárója egy rejtőzködő világnak, amelybe csak olyasvalaki nyerhet bebocsátást, aki csendben, alázattal kutatja a titkokat, aki a felszín alatt megbúvó kincseket, értékes kristályokat úgy mutatja fel, csillantja meg, hogy maga is ténylegesen a mélybe ereszkedik, és annak a világnak a belső útjait, zegzugait végigjárja. Kása Béla méltán nevezhető olyan fotóművésznek, aki a nagy elődök nyomdokain haladva a süllyedő paraszti világ dokumentálásán túl képes volt új felfedezésekre, és feltárásaival képes volt új összefüggésekre felhívni figyelmünket. Felfedezte, hogy ebben a világban a dolgok még jelentéssel bírnak, jelentőségteljesek, hogy a ma embere számára esetleg elmaradottnak, szegénylenni valónak, végleg elkopottnak tűnő felszín pontos rendet takar, ahol mindennek megvan a helye, ahol az egyén tudja a helyét és a súlyát a számára ismerős környezetben, ismeri önmaga határait. Felfedezte, hogy az általa szóra birt, megnyíló, megnyilvánuló emberek, az életre keltett tárgyak mind-mind egy külön világot rejtenek magukban, megannyi különálló univerzumot meghatározott renddel, törvényszerűségekkel.”*

KÁSA BÉLA: „Hogy mit jelent nekem a fotózás? Nem szoktam ilyeneken sokat gondolkodni, inkább csinálom. Érzem, hogy ez az egyik nagy feladatom az életben: magamnak, a gyerekeimnek és az utókor-nak megörökíteni azt a világot, melynek már én is csak csodálója lehettem, részese nem igazán, mert »későn« születtem. De azt szeretném, hogy még az utánunk következő nemzedékek is lássanak belőle valamit.”*

Végezetül pedig álljon itt két idézet Bélától az 1997-es Erdélyi zenészek kötetből:

KÁSA BÉLA: „Bonchidai zenészek 1976 – Pusztai Endre, primás és Kalló János »Muncili«, brácsás. Két öreg Bonchidáról, akik még úgy muzsikáltak a hetvenes években akár száz évvel korábban a bonchidai Bánffy-kastélyban elődeik – mindig kicsit mosolyogva. Szerették ezt a különös, a Mezőség egészétől némileg elütő finom zenét, ahol a hegedűk, a négyhúros brácsa és a bőgő mellé odatársult az erre a vidékre nem éppen jellemző cimbalom is. Mindig tiszta szívből, örömmel muzsikáltak. Azt mesélik a faluban, hogy egyszer nagy, hideg tél volt, a gróf le-szólt Budapestről telefonon a kastélyba, hogy az állomásra hozzák ki neki a bundát. Az intéző elertette és azonnal kirendelte a cigánybandát az állomásra. Amikor a vonat begördült Bonchidára, a banda ott muzsikált jéggé dermedve a leszálló gróf legnagyobb meglepetésére.”**** [...]

KÁSA BÉLA: „Imre bácsi, palatkai kontrás 1990 – Életem első erdélyi lakodalmában az öttagú zenekarból öt szemeltem ki magamnak, a szép karcsú alkat, a kalap alól előtörő hatalmas orr-dísz rögtön megbabonázott... Félig behunyt szemmel ringatta magát egész éjjel a zene ritmusára, úgy muzsikált. Még »Csau« uralkodása alatt a legsötétebb korszakban egyszer meglátogattuk Imre bácsit. Ez akkor történt, amikor a többiek a bandából már egy jó ideje nem hívták őt muzsikálni, mert valamin összeveszttek, meg már öreg is volt. A sötétben és a térdig érő sárban lassan araszolva jutottunk el a cigánysoron lévő pirinyó házikóig. Szinte alig hallhatóan megvertük az ajtót, vigyázni kellett, ne-hogy valaki észrevegye ottlétünket. Pár pillanat múlva Imre bácsi bujt elő. Szinte megijedt örömeiben, álltunk a sötétben, az eső zuhogott; a nejlon pungát benne a húrokkal, szappannal meg vegetával tétován tartogattuk a kezünkben. – Van-e szivarunk – kérdezte. Rágyújtottunk. Aztán kibökte recsegő, öreg blues-énekesekre emlékeztető rekedtes hangján: nagyon beteg a feleségem, itt fekszik a konyhában, meg fog halni. Csendben cigiztünk, barátom levette a nagy kabátját és a bőrig ázott kis emberkére terítette. A kapucni alól csak a parázs izzott fel időnként, így, szótlánul beszélgettünk a dermesztő hidegben az udvaron, azután megöleltük és eltűntünk az éjszakában. Mint egy látomás, egy villanás, olyan volt az egész. Felesége meggyógyult, ő viszont meghalt.”****

Jávorszky Béla Szilárd

JEGYZETEK:

* Íves Könyvek 15., 1996

** A szerző interjúja, 2019

*** A tipikus dolgokra vadásztam mindig – beszélgetés Kása Bélával. Ritmus és hang blog, 2017.

**** Részletek Kása Béla: Transylvanian Musicians – Erdélyi zenészek című, 1997-ben megjelent fotóalbumából

Csernók Klára – Árendás Péter: Szilágysági népzene

Kanalas Imre dallamai (Hagyományok Háza, 2021)

Szilágyság a néprajzilag kevésbé feltárt vidékek közé tartozik, és hagyományos vonós népzenejéről eddig semmilyen oktatási segédanyag nem jelent meg. A Hagyományok Háza gondozásában most megjelent kötet primása a sarmasági Kanalas Imre, aki Szilágyság leghagyományörzőbb része, a Tövishát egyik legjobb primása volt. Méltó képviselője és virtuóz előadója a hagyományos szilágysági népi muzsikának. A kötetben összesen 59 hagyományos dallam – figurázó, verbunk, asztali nóta, csárdás és ugrálós – kapott helyet. A hiánypótló kiadványban a hegedűszólam pontos és részletes közlése alatt partitúraszerűen a brácsa- és bőgőkíséret is szerepel, mely az eredeti gyűjtések alapján készült, de pedagógiailag átgondolt és ajánlott stílusos kíséretet tartalmaz. Emellett a szilágysági hangszeres játékmódot bemutató tanulmányok, dalszövegek, valamint hangzó- és videómelléklet is segítik a tanulást. A kötetet jó szívvel ajánljuk minden érdeklődőnek, aki szeretne megismerkedni Szilágyság magyar tánczenéjével.

*

Kanalas Imre 1934. január 16-án született Selymesilosván. A hegedülést apjától, az 1909-es születésű Kanalas Gyulától, valamint nagyapjától, az 1895-ben született Varga Miklós „Csillag” szilágysámsoni primástól tanulta. Ez utóbbi muzsikussal 1969 júniusában Almási István és Martin György több hangszeres felvételt is készített. Kanalas Imre testvére, Kanalas Gyula (sz. 1930)

cimbalmos volt, de miután a cimbalom „kiment a divatból”, megtanult harmonikázni. Tizenöt éves koruktól mindketten Varga Miklós zenekarával jártak muzsikálni. A zenélést gyerekkoruktól kezdve hallás után tanulták, csak később, 1953-ban került Sarmaságra egy kántor, aki a kottaolvasásra tanította őket.

A sarmasági banda általában négytagú volt. Két primás, brácsás és bőgős muzsikált együtt. Az 1950-es '60-as években cimbalmos is volt, amit aztán az 1980-as évektől felváltott a harmonika. Később pedig már csak a hagyományörző együttesek hívtak vonósbandát, a legtöbb bál zenekar immár elektromos hangszereseken játszik. Ehhez a helyi primásoknak is alkalmazkodni kellett, így gyakran járnak ennek megfelelően elektromos hegedűvel, billentyűs vagy gitár kísérettel.

Érdekes megfigyelni és összehasonlítani az 1969-es felvételen játszó Varga Miklós „Csillag” és unokája, Kanalas Imre játékstílusát és repertoárját. Varga Miklós repertoárja és játékmódja egyaránt az archaikusabb stílust képviseli, míg Kanalas Imre muzsikájának hangvétele már nem annyira súlyos, erőteljes, viszont játéktechnikája is finomabb, díszítései összetettebbek, mint Varga Miklósnak. Dallamrepertoárjában a régi tövisháti dallamok mellett főként új stílusú csárdásokat, ugrálósokat, cigány dallamokat, valamint román táncdallamokat találunk.

A kötetben megjelenő magyar dallamok nagyobbik része az 1995. december 13-án Szilágynagyfalun megrendezett gyűjtésről származik, melyet Pávai István készített. Ezen Kanalas Imrét a szilágynagyfalusi zenészek, Boda Vilmos brácsás és Varga Sándor nagybőgős kísérik. Jelen kötet másik zenei forrása az 1996. október 25-én Sarmaságon megrendezett gyűjtés anyaga, melyet Halmos Béla, Vavrincez András és Virágvölgyi Márta készített. Itt Kanalas Imre mellett Kanalas Gyula harmonikás játszik. Ez utóbbi dallamokról már Halmos Béla is készített lejegyzéseket, azonban sehol nem lettek publikálva. Így jelen kötet kiindulópontjának ezeket a lejegyzéseket vettük, és kiegészítettük még Halmos Béla két gyűjtésével, melyek 1997. július 3-án és 1997. december 3-án készültek.

Kanalas Imre és zenekara az *Utolsó Óra* gyűjtéseken is részt vett. Az 1998. február 2–6 között készült felvételeken Kanalas Imre mellett a jóval fiatalabb Kovács Tibor zilahi primás játszik. Mindketten megszólalnak primás és másodhegedűs szerepben is. Játékuk egységes, összehangolt, repertoárjuk széleskörű, hiszen Kovács Tibor városi primásként több Erdély-szerte közismert cigány és román táncdallamot játszik, míg Kanalas Imre repertoárjában az új stílusú dallamok, a régi tövisháti repertoár, cigány és román dallamok találhatók.

Kanalas Imre élete utolsó két évtizedében sokat betegeskedett, ennek ellenére magas kort megért. Végül 84 évesen az otthonában hunyt el, 2018. június 18-án.

PÁZSINT – NÉPZENE SZÉKELYFÖLDRŐL

Akusztikus, autentikus • Zenakadémia – Solti terem • 2021. november 25.

Szabó Dániel cimbalmos önálló műsorában ismét rácsodálkozhatunk arra, hogy egy világzenében is járatos, számos saját művet jegyző alkotó milyen otthonosan mozog a hagyományos népzene hiteles előadásában is, és e két személyiség – a művész és a kutató – milyen jól egészíti ki egymást és emeli színpadra a helyszíni gyűjtések recsegő alapanyagát. A program egy többéves kutatómunka eredménye, amely az MMA Művészeti Ösztöndíj Program keretében valósult meg, „A székelyföldi cimbalomjáték” címmel. A koncert Székelyföld és a Felső-Maros mente kiemelkedő hangszereseit és énekeseit idézi meg változatos hangszerelésben. A zene fókuszában az ének, a hegedűjáték és a cimbalom áll, de emellett természetesen megjelennek a tájegységre jellemző kísérohangszeresek is. A nagyobb felállások mellett kisebb kamarazenei formációk – hangszerpárosok és triók – is helyet kaptak a hangverseny műsorában. A program egyik érdekessége Seprődi János század eleji kibédi hangszeres gyűjtése, amelynek hangfelvételei elvesztek; a dallamok kottaképe alapján készült zenei rekonstrukciót első ízben hallhatja a közönség.

Közreműködik: **Kacsó Hanga Borbála, Paár Julianna** (ének), **Szabó Dániel** (cimbalom, ének), **Bede Péter** (tárogató, szaxofon), **Salamon Soma** (furulya, harmonika), **Nyitrai Tamás, Mihó Attila, Takács Ádám** (hegedű), **Papp Endre** (brácsa), **Bognár András** (nagybőgő), **András Orsolya** (ütőgardon)

Lőrincz Gergely írásai és rajzai

EGY PARASZTFIÚ AZ EMIGRÁCIÓBAN – II.

Mindennek vége szakad egyszer. A jugoszláviai táborérettel is ez történt. Testet-lelket keményen próbára tevő, csaknem tíz hónapig tartó időszak volt. A szerelvény végre elindult valami szívet-lelket remegtető, bizonytalan jövő felé: Belgiumba. A jövőtől való szorongással hallgattam az új hazám felé tartó vonat kattogását. Úgy éreztem magamat, mint a gyermek, aki hirtelen kiszakad a szülői ház és a család ölelő biztonságából. Idáig akárhogy volt, mindig volt az élet székének támlája, amelynek a hátamat dönthettem. Amíg a szüleimmel voltam, addig ők. A honvédségnél is gondoskodtak rólam, csak a parancsot kellett végrehajtani hozzá. Ha gyatrán is, de a jugoszláviai táborban is gondoskodtak rólunk.

És most? Elszabadult a léggömb. Repül a nagy bizonytalanság felé. Olyan országba, amelynek a nyelvén meg se tudok mukkanni. Semmit sem tudok róla. Hogyan fogok kenyeret kérni, vagy az orvosnak megmondani, hogy hol fáj? Mert éreztem, hogy fájni fog valamim. Ha nem a fejem, a fogam, akkor a lelkem.

Megérkeztünk. Borult volt az ég. Valami esett. Köd volt vagy eső? Nem akart elállni. Sokan voltunk magamforma férfiak, akiket – gondolom – nem a tanárok tanítottak, hanem az élet iskolájába jártak. A hely bánya-vidék volt a vallon országrészen, ahol franciául beszélnek. A másik része az országnak flamand. Nekik más nyelvük van, hasonló a hollandhoz. Kicsit minden fekete volt a szénportól. Fekete volt a víz is, amely a háztetőkről folyt a csatornába. A házaknak nem volt udvara. Mind szorosan egymás mellé épültek. A hiányzó helyet a magassággal akarták pótolni. Nem csak a házak, hanem a városkák is egybeépültek. Csak úgy különböztethető meg, hogy eddig úgy hívták, hogy... aztán inentől már másképp. Helyenként magas, vasszerkezetű toronyok álltak, amelyek hatalmas dupla kerekek forogtak. Mindegyik mellett magas kavics-hegyek emelkedtek, amelyekhez oda-vissza csillék szaladgáltak. Akkor még csak sejtettem, hogy ezek lesznek itteni életünk főszereplői. Rajtuk keresztül szippant magába a föld mélye, hogy egy idő múlva, már feketén, újra a felszínre köpjön, miután egy darabka életet kiszívott belőlünk.

Többfelé, úgynevezett kantinokba osztottak el bennünket. Mi hárman, akik

együtt is menekültünk, igyekeztünk együtt maradni. Béla, egy Papp András nevű fiú a Dunántúlról (Majorsról), valamint jómagam. Mi egy „Bellevue” (Szép kilátás) nevű kantinba kerültünk, ahol már spanyolok, olaszok, görögök is laktak. Mi lettünk az „ongroák” (magyarok). Az első időkben állandóan szorongtam. A többiek elég marcona alakok voltak. Amikor beszélgettek, mindig azt vártam, mikor rontanak egymásnak. Amikor a magyarok úgy kiabálnak, féltő, hogy előkerül a bicska is. Aztán rájöttünk, hogy náluk ez a normális társalgási forma. Béla barátom ezt később ki is használta, szándékosan összevesztette őket, s élvezte, hogy a nagy ordítás közben majd leharapták egymás orrát, olyan közéről ordítottak egymással.

Adtak mellénk egy Imre bácsi nevű tolmácsot, de hát ő nem lehetett jelen mindenhol. Elég pocskékul is beszélt magyarul. Inkább azt nézte, hogyan kereshetne rajtunk. Valami lengyelországi ukrán származék volt.

Nekünk meg mindennap ennünk-innunk, vásárolnunk kellett. Egyikünk sem tudott franciául még annyit sem, hogy merci (köszönöm). Üggyel-bajjal vásároltunk olyasmiből, amire ujjal is rá tudtunk mutatni. Amennyi pénz volt nálunk, a tenyerünkön odanyújtottuk, hogy válogassanak belőle, amennyi jólesik. Valamivel később megtudtam, hogy a kantinosunk beszél németül. Azt mondtam magamnak: „No, Gergé! Lássuk, mit tanultál a csátaljai sváboktól, inkább csak szórakozásképpen, amikor a szőlészetben együtt dolgoztatok?”. És nézz oda! Meg tudtam mondani, hogy *zwei Eier mit Speck oder Wurst* (két tojást szalonnával vagy kolbásszal). Kenyeret, tejet s mi egymást tudtam kérni. Egyből én lettem a „Jani”! Könyörögve szaladtak utánam a többiek, hogy nekik is kérjek valamit.

Nem sokáig laktunk itt. Áthurcolkodtunk egy nagyobb kantinba, közelebb a munkahelyünkhöz. Itt többen is voltunk magyarok. Kantinunk mellett nagy, üres tér volt, ahol több dologra nyílt lehetőség. Például itt tanultam meg motorozni is. Az utca végében volt a Saint-Antoine nevű bánya, amelyben dolgoztunk. Hát én Szent Antalt azért valamivel jobbnak képzeltem el, mint ez a bánya volt! Mindig vegyes érzésekkel néztem a nagy, forgó kerekeket, amelyekről az életem függött, amikor a lift több mint egy kilométernyire (1060 méterre) a

föld gyomrába zuhant. Felfelé meg valószínűtlen sebességgel, súlyunkat megsokszorozva haladt, miközben a talajvíz csurgott rólunk. A fülem minden ilyen alkalommal úgy bedugult, hogy tán félóráig is tartott, amire hallottam valamit, miután nagy ásításokkal és nyelésekkel próbáltam magamon segíteni. Ha valaki azt kérdezné, hogy van-e az életemnek olyan időszaka, amelyet szívesen elfelednék, határozottan ezt a majdnem két évig tartó bányász munkámat nevezném meg.

Megpróbálom érzékeltetni azt az egészséget és idegeket romboló időszakot, amelyet ott elszenvedtem. Nemrég hallottam a televízióban, hogy valaki azt kifogásolta: Bulgáriában olyan vécut kellett használnia, ahol leguggolva kellett egy lyukba pottyantani. Ezért 1958-59-ben nem kellett Bulgáriába menni! Nekünk is ilyen vécut volt Belgiumban. Életemben először itt találkoztam poloskával is, tele volt velük a kantin. Sokszor fényes nappal a ruhánkon is inalt egy-egy példány. Ott csináltam életem első és utolsó adósságát: kénytelen voltam „pumpra” öltönyt varratni.

Ma is meggyőződésem, hogy a modern rabszolga-kereskedelem áldozatai voltunk. Ezekben a bányákban ugyanis már nem sokáig volt érdemes bányászni. Velünk és sok más, szerencsétlen vendégmunkással, minimális költséggel kirabolatták, amit még lehetett. Ott még víz nélkül fúrtunk a kőbe, ami lekötötte volna a sok kőport. A vizes fúrás akkor a világon már mindenhol alkalmazták. Semmiféle szűrőalkalmatlanságot sem adtak. Mindössze zsebkendőt kötöttünk az orrunk elé, ami persze semmit nem ért. Kénytelenek voltunk a kőport belelelegezni.

Azzal a kevés némettudással, amellyel akkor rendelkeztem, próbáltam beszélgetni az egyik jóindulatú – jó ötvenes – flamand emberrel. Arie-nak hívták. Valamivel többet értettem meg, mint amennyit mondani tudtam. Ez az ember mondta nekem: „Ti, fiatal, egészséges emberek mit kerestek itt? Menjetez innen minél hamarabb! Ha öt évig itt dolgoztok, már nem érdemes, mert már annyira lekötötte a kőpor a tüdőteteket, hogy meg kell várni a nyugdíjaztatást.”. Azt pedig nem a ledolgozott évek vagy az egyén életkora alapján számították, hanem az volt a mérvadó, hogy milyen kategóriát ért el a tüdő a szilikózist illetően. Volt olyan,

aki nem is törődött azzal, hogy mennyi köport lélegzik be, csak mihamarabb nyugdíjba mehessen.

A szomszédunkban volt egy lengyel származású ember. Ötvenhét-ötvennyolc éves lehetett. Hozzá jártunk haját vágtatni. Elég jól beszélt magyarul. A fentiekre ő volt az élő példa. Bár viszonylag fiatal volt, alig kapott levegőt. Fiatalos, aktív asszonykával élt együtt. Több forrásból is hallottam, hogy a szilikózis impotenciát okoz. Ezt igazolta az a fiatal asszonyka is, akihez a Marci barátunk járogatott. Sok volt az egyedül élő férfi, nagy volt a nőhiány. Sokan úgy oldták meg az ebből adódó problémákat, hogy minden hónapban a fizetésük egy részét leadták egy egyedül élő asszonynak, aminek fejében hozzá mehettek „szerelemért”.

Felfedeztünk egy kávézót, amelynek tulajdonosa egy szimpatikus lengyel asszony volt, aki kedvelte a magyarokat. Szinte anyaként bánt velünk. Kávézója lett a magyarok találkozóhelye, s általában itt is szórakoztunk, ittunk. Hitelünk volt nála, pénzt is kölcsönzött nekünk. Vigyáztunk is nagyon, hogy nála ne játsszuk el a becsületünket. Hétféteken zenegép-muzsikára bálok is voltak. Az eljövő viszonylag kevés lány ugyancsak válogathatott a tánckezdésnél hatosával-hetesével rárohanó fiúk közül. A lány felállt, szemlét tartott felettünk, s végül rámutatott az egyikre, hogy vele kíván táncolni. A többi meg nem csinált ebből problémát. A következő alkalommal ugyanúgy próbálkoztak. Ezt látva mondtam magamnak: „*Gergé! Itt a te számodra nem terem győzelem, tánc.*”. Egész legénykoromban itthon is úgy volt, ha engem egy lány kikoszorozott, azt soha többet nem kértem fel táncolni.

A sok különböző temperamentumú fiatal férfi között sok nézeteltérés adódott, amelyek vége kisebb-nagyobb verekedés lett. Nekem is sokszor részt kellett vennem ilyesmiben. Ott ugyanis nem a Pistát vagy a Jósikát ütötték, hanem a magyarokat. Például a spanyolok. Ilyenkor nem volt mentesség, muszáj volt segíteni. Amikor áttelepültem Németországba, a hüvelykujjam akkor is éppen meg volt dagadva egy verekedés következményeképpen. Az orrom egyik feléről pedig hiányzott a bőr. Azt ugyanis lerúgta a már földön fekvő „ellenségem”, pedig sohase voltam agresszív természetű. Inkább kerültem a konfliktusokat, de itt másképp szóltak a törvények.

A bányában való munkakezdés nehézségeiről is szót kell ejtenem, bár nincs az az ecset, amely azokat az időkötet le tudná festeni. Egy embert, aki még sohasem látott bányát, egy idegen világban, úgyszólván süketnémán bedobnak egy számára elképzelhetetlen veszéllyel teli, mocskos munka-

helyre, s elvárják tőle, hogy ugyanannyit teljesítsen, ugyanúgy dolgozzon, mint aki már évek óta ebben dolgozik. Mindezt úgy, hogy elszokott a munkától s a rossz élelmezéstől legyöngült.

Kaptunk egy számlakettőt, amelynek felmutatásával átvettük a kézben hordozható, pislákoló lámpát, ami legföljebb 2-3 méterre világított. Azt se tudtuk senkitől megkérdezni, hol s mi a veszély, hogy védekezhessünk ellene. Pedig volt ilyen elég! Mivel nem voltam képzett bányász, csak éjjel, a vajatok bővítésében dolgozhattam. Fúrás, robbantás, kőlapátolás a csillébe, ezek tologatása, a sínpálya hosszabbítása voltak az első munkáim, sokszor egyetlen szál deszkán, a nagy mélység fölött állva.

Egy Pasquale nevű olasz stréber mellé voltam beosztva. Űzött, hajsolt, ordított velem, ahogy a torkán kifért. Lehetetlen, veszélyes helyzetekben nem tudtam segíteni neki. Nem értettem, mit ordít, csak következtetni tudtam, hogy az Istent szedi le az égből. Legalább annyit tudtam volna számára is érthetően visszafordítani, hogy te állat, ne ordíts úgy, mert mindjárt fejbe verlek ezzel a csákánnyal! (Ezt magamban többször is elhatároztam.)

Egyszer, ahogy az egyik gerenda alatt toltam el a kővel megrakott csillét, ami előző éjjel még minden további nélkül ment, mostanra annyit ereszkedett, hogy a kezem a borona és a csille közé került. Borzasztó

érzés volt! Úgy izzadtunk a nagy melegben, hogy időnként az izzadságot, ami a gumicsizmánkba folyt, ki kellett üríteni. Kissé tovább menve meg olyan erős és hideg légáramba kerültünk, ami sodorta magával a széndarabokat, egyenesen az ember szemébe. Különböen is, a csepegés felülről állandó volt.

Nem csoda, hogy időnként annyira fájt a vállam, hogy megfésülködni sem voltam képes. Sokszor olyan helyeken dolgoztam, lapátoltam, majdnem hason fekve, hogyha az a rengeteg kő, ami felettem volt, hirtelen csak 30-40 centit ereszkedett volna, nincs az Istennek olyan mentője, aki kiszedett volna onnan.

Máskor olyan fülrepszető zajban dolgoztunk az egész műszak alatt, hogy az egyenesen fájt. Ezt a hosszú bádögcsúszda okozta, ami előre-hátra rángatózva szállította a kavicsot. Ott nem úgy van, hogy a zaj nagy részét elviszi a légáramlat. A zaj ott hatványozottan zaj. Ugyanúgy a bűz is, ha valakinek épp ott, a közelben kellett vécézni.

Részben az idegek, részben pedig a napali autózúgás miatt nem tudtam aludni. Este holtfáradtan szálltam le egész éjjelre megfeszítetten dolgozni; ha csak egy perc is leültem, már lekoppant a szemem. Arra riadtam fel, hogy erős lámpa mered rám. A munkavezető (purion) lámpája volt az. Csak annyit mondott: „peine” (büntetés), amit a bérünkből vontak le.

Rengeteg volt a sérülés. Lehet, hogy a bányarvos volt már eltompult, vagy nem is nézte embernek a sok, szedett-vedett, mocskos bányászt. Mindenesetre csak akkor vett valamit komolyabban, ha az ember a hóna alatt vitte hozzá a fejét. A jobb lábam szárán volt egyszer egy komoly vágás. Az orvos összenyomta, s elintézte egy sebtapaszzal, ami az első fürdésnél leázott a sebről. Magamnak kellett meggyógyítanom. Egy másik alkalommal a jobb kezem középső ujjára zuhant egy kő. Az egész ujjam tiszta véraláfutás lett. A doktor elővett egy fogót, s lerántotta az egész körmömet. A magasból egyszer fadarab esett a jobb hüvelykujjamba, ami csontpedést eredményezett. No, erre volt hajlandó egy hónapra kiírni betegnek. Egyszer a sötétben, a bal szememmel nekimentem egy, a könyomástól eltört és a hegyes végével ferdén lefelé álló, emberi kar vastagságú fadarabnak. A tenyeremet szememre tapasztva az volt az első gondolatom: "Gergé! Ezután már csak fél szemmel éled az életedet." Szerencsém volt, valahogy ez is meggyógyult.

Egyszer egy kőomlásnak voltam közvetlen szemtanúja. Abban a csoportban dolgoztam, kissé hátrébb. Meg voltam győződve, hogy a két flamand embert agyonütötte a leomló kő. Nagy szerencsével, mondhatnám, a csodával határos módon életben maradtak. A rövid két év alatt, míg ott voltam, négy bányász vesztette életét. Egyet a csille nyomott agyon, másikat a lift vágott kettőbe. Szabálytalanul adott jelt. A harmadikat egy visszaeső fúrósó nyársalta fel. A negyedikre már nem emlékszem, hogyan történt.

Aki nem tapasztalja, nem tudja, milyen kellemetlen lehet a totális csend, a totális sötétség, amely ott lent, a mélyben uralkodik. Szomjoltó gyanánt termoszban hosszúra eresztett kávé vittünk le magunkkal. Víz egy csepp se jutott az izzadságon és a csepögő talajvízen kívül. Ezzel a kávéval vagy a lehántott narancs héjával igyekeztünk az ujjunk begyét letisztogatni, hogy ne szénnel vegyítve fogyasszuk el a magunkkal hozott falatokat. Volt, aki erre a célra saját vizeletét használta.

Értelemszerűen a dohányzás, a nyílt láng használata tilos volt. A legtöbben bagóztak. Rágrták a dohányt, majd egymás után köpködték a levét, nem nézve, hová, hiszen úgyis minden piszkos és fekete volt. Sokszor az volt az érzésem, hogy amíg ott lenn voltak az emberek, kivetkőztek emberi mivoltukból, mintha más világ lett volna. Olyan világ, ahonnan én a legszívesebben egy egeret is kimentettem volna.

Aztán – valamennyi idő elteltével – beletörődünk sok mindenbe. Hogy ott lenézett dolog volt bányásznak lenni. Aki tehetete, le

is tagadta. Csakhogy ez nehéz volt, mert a szemünk környékéről nehéz volt a kormot lemosni. Olyan volt, mint amikor a nők feketével festik ki a szemüket. A sötét foltot csak vajjal lehetett letisztítani, ami elég kellemetlen volt. Csak akkor tettük ezt, ha huzamosabb ideig nem kellett leszállnunk a bányába.

Kezdtük elsajátítani a nyelvet is. Itt meg kell dicsérnem magamat. Béla barátom, egy Tomasics Pista nevű fiú és én jócskán lehagytuk a legtöbbjét. Úgyhogy a többiek kezdtek minket tolmácsnak használni. Egyszer Gabi kért meg erre. Ugyanis az a szicíliai apa jött hozzá a helyzetet tisztázni, akinek a lánya iskolába menés helyett a kantinba járt fel Gabihoz. Tudva arról, hogy ezek a déli népek milyen érzékenyek az ilyesmire, azt kérdeztem, látott-e nála kést, netalán pisztolyt. Aztán ez is elsimult valahogy.

Egyszer egy idősebb flamand mellé osztottak be. Egy vágatot kellett rendbe hozni. Olyan részhez értünk, ahol a kő igen laza volt, és egyre magasabbról hullott alá. Az idős ember már nem mert odamenni, de hát valahogy biztosítani kellett. Én mindig erősebb karókkal próbálkoztam, félre-félreugorva, amint kisebb kavicsok kezdtek hullani, mert ezt általában nagyobbak is követék. Nem vettük észre, hogy a purion megszabzról figyel. Odajött, s azt mondta a flamandnak: „Mostantól te vagy a segédmunkás”. Valamivel több pénzt jelentett az előrelépés, de ez nem volt különösebben érdekes. Ennek is és a kevesebbnek is ugyanúgy a „seggire vertünk”. Nem spórolt egyikünk sem. Vártunk valamire. Tudtuk, hogy ez az állapot nem lehet végleges.

Kéz alól vettem egy NSU 200-as motorbiciklit. Érdekes, hogy akkor Belgiumban nem kellett jogosítvány a járművekhez. Az autósoknak sem! Vettél egyet, aztán mentél is vele. Saját érdeke volt az embernek tanulmányozni a szabályokat, mert a szabálytalanságokat súlyosan büntették. Ezzel a motorral többször felkerestem az unokánövreméket, akik ugyanúgy '56-os menekültek voltak. Flamand területen laktak: Deerlijkban. Megismertem ott egy gyönyörű, Madien nevű lányt, de sajnos nem tudtunk egymással beszélni, az egymásra bámulással pedig nem sokra mentünk.

Jó egy év otlétem után, a már említett lengyel borbélyunk feleségén keresztül megismerkedtem egy magyar asszonykával, Judittal. Szülész nő volt. Most ápolóként vállalt ott munkát, egy „Bonacköny” nevű öregotthonban.

Elvált asszony volt, egy kislánnyal, Duduskának hívtuk. Általa Brüsszelt is eléggé megismerhettem, a szülei ugyanis ott laktak. Ha stabilabbak lettek volna a körül-

ményeim, talán össze is házasodtunk volna. Egy olyan környezetben, ahol a nő kincs, egy ilyen magyar nőt magaménak mondhatni külön szerencse volt. Csodálkoztam is, hogy ennyi jó kiállítású, jóképű fiú közül épp engem választott. Kitartott mellettem egészen addig, amíg áttelepültem Németországba, annak ellenére, hogy mások is próbálták megszerezni maguknak. Ez az asszonyka édesítette meg ezt a szörnyű időszakomat.

Béla barátom is összejött egy Leonie nevű elvált asszonykával. Ők lakást bérelve össze is hurcolkodtak. Mivel ez a kapcsolat stabilnak mutatkozott, hozzájuk költöztem. Így az életem valamivel elviselhetőbb lett. Borzasztó volt tudni, hogy 26-27 évesen még mindig léggömb gyanánt lebegek, stabil talaj nélkül. Otthon a barátaim mind házasok; gyerekeik vannak, és van fedél a fejük felett.

Ez idő tájt kezdtek jelentkezni a szédülési rohamaim. Kezdetben nem voltak súlyosak, de igen kellemetlenek voltak, mert sose tudtam, mikor támadnak. Judittal is megromlott a kapcsolatunk, egyáltalán nem volt jövőképem. Egészségi állapotom egyre rosszabb lett. Már közel két éve, hogy éjjel nem pihenhettem. Egyet tudtam biztosan: ha még emberi életet akarok élni, el kell szabadulnom innen, de hamar. Próbáltam elhelyezkedni egy vasgyárban. Fel is vettek volna, de a bánya a szerződésre hivatkozva nem engedett el.

Közeledett 1959 nyarának vége, amikor szabadságra mehettem. Ezt kellett valahogy kihasználnom a szabadulásra. Eszembe jutott, hogy Németországban él a Dimén család. A családfőt, Józsefet az anyám apjához hozta zabigyerekként a harmadik felesége. Tehát vérokonság nem volt köztünk. Bukovinában német lányt vett feleségül, s így kerültek Németországba 1940-ben. Írtam nekik, hogy ott tölthetem-e a szabadságomat. Azt írták, hogy várnak. Tudtam, hogy van egy eladósorban levő lányuk, Terézia. Kíváncsi voltam rá. Neki külön levelet is írtam (szótárból).

Eljött az idő. Utazom Németországba. Motort s minden más motyómat otthagytam Béláéknál. Egyre kértem őket nagyon, hogy vigyázzanak a hegedűmre! Megmondtam neki, hogyha lehet, én onnan már nem jövök vissza. Az egyik Tomasics nevű fiú is éppen akkor utazott oda nősilni. Ő Bremerhavenbe, én Heidenburgba. Azt hiszem, hogy Münchenig utaztunk együtt.

A sorsfordító vonatomb elindult újra. Vajon milyen érzést vált ki bennem most a halott vonat kattogás? Azt hallom-e ki belőle, hogy: Élet! Élet! Élet!

(Folytatása következik)

„...tejet, vajat, túrót, sajtot tegyetek kosárba!”

Tejtermékek a magyar néphagyományban

„...tejet, vajat, túrót, sajtot tegyetek kosárba!” – éneklék országszerte a kántálók és a betlehemes játék szereplői. A saját készítésű tejtermékekkel az újszülött Megváltó és édesanyja iránti szeretetüket, tiszteletüket fejezik ki az egyszerű pásztorok. A tejhez kapcsolódó sokrétű szimbólumrendszer áttekintését követően a hagyományos tejtermékekkel ismerkedünk, s hozzájuk néhány receptet is idézünk.

A tej és tejtermékek mint szimbólumok

A magyar folklórszövegekben, hiedelmekben és szokásokban a tej különleges helyet foglal el, nem egyszerűen táplálék, hanem szimbolikus jelentésekkel is felruházódik. Szijártó Éva az *Erdélyi Múzeum* folyóirat 2014-es számában nyelvi, néprajzi és mitológiai példák alapján térképezte fel a tej szimbolikus jelentésmezőit, megállapítva, hogy „a tej mint táplálék erős szimbolikus vonatkozásokat hordoz, és ezek a szimbolikus jelentések egymással érintkeznek, összefüggnek, egymásból levezethetők”.

A tej az esszenciális táplálék archetípusa, és ennek megfelelően jelentése mindig nagyon erősen pozitív. Minden kultúrában az élet itala és szimbóluma, hiszen az élet kezdetén (normál esetben) a csecsemő kizárólag anyatejtel táplálkozik, amely mindent tartalmaz, amire a szervezetének szüksége van. A tej a gyermeki létezéshez is szorosan hozzárendelődik. A gyermek Zeusz tejet és mézet fogyasztott, Izajás próféta pedig így jövendöl: *Íme, a Szűz fogan, fiút szül, és Immanuelnek nevezi el. Aludt tej és méz lesz a tápláléka...* (Iz 7,14–15).

A tejelő állatok teje tápláló: egy pohár tej egy kisebb karéj kenyér energiatartalmával ér fel, ezért a gyermekek, a betegek és öregek itala. Számos étel illetve tejtermék alapanyaga: leszedhető róla a tejszín, lehet belőle aludttejet, tejfölt, túrót, sajtot készíteni, vaját köpülni.

A tej alapvető táplálék jellegét a *Biblia* is több helyen hangsúlyozza. Ezékiel próféta az élet tíz legfontosabb feltétele között említi: *Ami a legfontosabb az ember életében, az a víz, a tűz, a vas és a só, a búza java, a tej meg a méz, a szőlő leve, az olaj és a ruha* (Sir 39,26).

A magyar szólások egy részében a tej az élet egészére vonatkozik. Ezen belül a tej föle a boldogságra, a savó pedig az élet több megpróbáltatást, nehézséget magában foglaló részére utal: *szereti a tejnek a fölét; a tejnek sincs fenéig föle; leszedte a tejfölt, nekem csak a savó maradt; szereti a tejfölt, de nem akarja enni a szerdéket; ha felhörpölte a tej fölét, igya meg a savóját.*

A tej nagyon erőteljes boldogság- és bőségszimbólum is. A bőséget leíró képek gyakran tartalmazzák a tejet, sokszor a mézzel együtt. Legismertebb ezek közül az ószövetségi tejjel-mézzel folyó Kánaán jelképe. A tej bőség- és gazdagságszimbólumként szólásainkban is megjelenik: *van mit aprítani a tejbe. A tejbe-vajba fűrösztik* szólás főként asszony vagy gyermek kényeztetését jelenti, de egyúttal a bőséget is feltételezi. A vaj ebben az esetben mint tejtermék a tej jelentésének erősítésére szolgál.

A tej a termékenység és anyaság jelképe, életszimbólumként pedig az újjászületést, a feltámadást, a halhatatlanságot, a fiatalságot jelentheti, gyógyító, tehát életerőt visszaadó hatást tulajdonítanak neki. A népi gyógyászatban a tejet és a tejtermékeket (vaját, savót, tejfölt stb.) betegségek, leégett vagy megégett bőr gyógyítására használják. A tej számos mitológiában és vallásban az istenek italaként, lelki táplálékként jelenik meg. A kereszténységben például Szűz Mária teje az égi-szellemi ital.

A bevezető karácsonyi énekekben felsorolt tejtermékek tulajdonképpen áldozati ajándék szerepét töltik be. A pásztornepek gyakran áldoztak tejet isteneiknek, kiváltképp a menydörgés istenségeinek. A görög-római mitológiában Pánnak, a pásztoristennek tejet

A sajt készítés eszközei: a) sajtprés b) fehérsavós edény c) üst d) üstfa e) ordakeverő fa f) ordás zacskó, Bálványosvárja (Szolnok-Doboka vm. – Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.)

és mézet ajánlottak fel, és Pales, az itáliai pásztoristen nő is szívesen fogadta a tejáldozatot. A tej áldozati ajándék szerepét olyan elhomályosult kvázi-áldozati cselekmények is őrzik, mint a villám gyújtotta tűz tejjel való oltása vagy a házikigyónak és a garabonciásnak, táltosnak járó tej hiedelemmondai motívuma.

A tej a felsőbb tudást, beavatottságot, a szellemi villággal való kapcsolatot jelzi azokban a történetekben, ahol a táltos és lova, vagy a garabonciás és sárkánya is csak tejen élnek. E jelentés kapcsolódik az erőhöz is, hiszen a tejből merítenek erőt különböző, isteni kapcsolattal rendelkező lények. A garabonciás diák szállást és élelem gyanánt tejet vagy aludttejet kér, s ha nem kap, bosszúból vihart támaszt.

A szintén túlvilági kapcsolatokkal rendelkező boszorkány viszont kiszopja vagy elapasztja a tehené tejét. Ha csökken a tejhaszon, vagy nem sikerül vaját köpülni, elsősorban boszorkányra gyanakszanak. A tejhozamot a boszorkányon kívül a tudós pásztor is képes csökkenteni, ilyenkor a saját tehenének lesz több teje, míg a másénak kevesebb. A tejhez kapcsolódó rontáshárító mágikus eljárásoknak rengeteg változatát gyakorolták országszerte.

A ház őrzőszellemét jelképező házi kigyó ugyancsak tejen él, ezért a ház gyermekeivel tart barátságot, akik titokban etetik. *A kí-*

gyókirály nászajándéka című mesében is megjelenik a fehér kigyó a fején koronával, és tejet kér, majd meghálálja.

*

A tej és a tejfeldolgozás

Magyarországon sokáig a juh- és kecsketej, valamint a belőlük készített tejtermékek fogyasztása volt az elsődleges. Néhány adat van a ló- és szamártej fogyasztásáról is, de ennek a történetileg áttekinthető időben csak szórványos előfordulásáról tudunk – írja Ortutay Gyula. A XIX. század végén az Alföld és Dunántúl parasztságának háztartásaiban már a tehéntej, a hegyvidékeken, elsősorban a Kárpátokban a juhtej, az erdélyi Mezőségen a bivalytej fogyasztása és feldolgozása volt az uralkodó. A tehén- és bivalytejjel elsősorban az asszonyok foglalatoskodtak, a juhtej feldolgozása inkább a pásztorok feladata volt.

Fontos tudni, hogy a marhatartás fő célja régen nem a tejtermelés, hanem a vágó- és vonómarha utánpótlása, a borjúnevelés volt. A tehéntejnek a paraszti táplálkozásban sem volt lényeges szerepe. Ugyan főúri majorságokban (Dunántúl, Kisalföld) már 1680-tól (Kelet-Magyarországon a XVIII–XIX. század fordulójától) léteztek tejtermelő tehenészetek – ún. *svájcerájok* –, ahol jól tejelő, nyugatról behozott tehenek tejéből svájci, tiroli vagy északolasz mesterek állítottak elő sajtféléket, de ezek elsősorban a tehetősebb/polgárolt rétegek igényeit szolgálták ki. A parasztgazdaságban a tehéntej feldolgozása csak a XIX. század folyamán vált uralkodóvá.

*

A tejfeldolgozás típusai

A tej feldolgozásának különféle rendszereit a tej kezelésmódja és az annak során előállítható tejtermékek szerint K. Kovács László három típusba sorolta. Ugyanazon a helyen azonban egyidejűleg többféle, illetve egy-egy rendszer különféle változatainak párhuzamos gyakorlata is előfordulhatott. A három rendszer: az oltó nélküli, az állati/növényi eredetű oltóval operáló, valamint a joghurtkészítő.

1. Az oltó nélküli rendszerben kivárták a tej természetes alvadását. Ezután az aludttej tetején összegyűlt savanyú tejfölből köpülték a vaját, az aludttejet lassan felmelegítve készítették a túrót. A tehéntej (és bivalytej) feldolgozásának e módszere a Dunántúlon, a Felföldön és Erdély nyugati, északi vidékén szinte egyeduralgoló, és az Alföldön is jelentős. E rendszer jellegzetes délkelet-erdélyi változatának fő terméke az összekevert, kissé savótlánított aludttej (*verttej*), amelyből vaját is köpülnek, de túrót alig választanak ki.

Juhbemérés a kalotaszegi Mérában (MTI fotó)

Sajtkészítés az esztenában

(*Földrajzi Közlemények XXXIII. Szerkesztette: Dr. Cholnoky Jenő. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1905.*)

2. Az oltós tejfeldolgozási rendszer nálunk jellegzetesen a juhtejfeldolgozó vidékekhez kötődik – juhtejnél szinte csak ezt alkalmazták –, de az Alföldön a tehéntej feldolgozásában is számottevő. A hegyi pásztorok Kelet-Európa-szerte a mai napig e módszerrel dolgozzák fel a rájuk bízott juhok tejét. Az Alpoknál pedig ez a hagyományos módszere a tehéntej feldolgozásának. Az oltós rendszerben a friss, még tögymeleg, lefölezetlen teljes tejhez oltót adnak. A beoltott édes alvadékból kicsapódó túrószerű sajtanyag frissen is fogyasztható, vagy különféle módszerekkel tartósítható. A visszamaradt zsíros savót felforralva soványabb túró csapódik ki, ami levéllel kanalazva ízletes étel (*zsendice*), de kiemelve, összegyűjtve túróként (*orda*) is hasznosítható. Az oltó többnyire szopós állat (borjú, bány, sertés, kecskagida, házinyúl) gyomrából készült, ritkán, szükség esetén növényeket is használhattak (pl. tejoltó galaj, barátfülegomba).

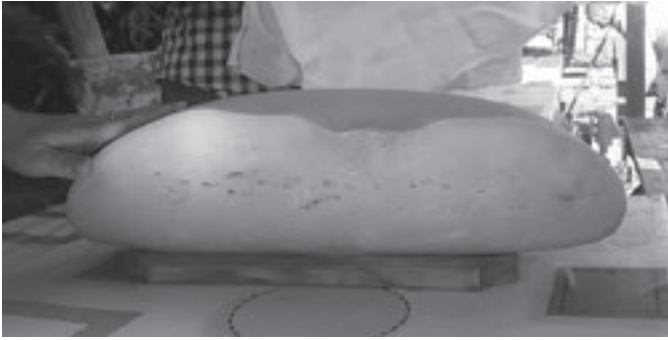
3. A joghurtkészítő rendszer csak az Alföldön volt ismert, népi gyakorlata valószínűleg ótörök eredetű. A tejet az előző adag maradékával oltották be, az így keletkezett alvadék neve nálunk *tarhó*. A joghurt Közép- és Kis-Ázsia népeinél igen fontos tejtermék, számos török népnél és a bolgár parasztságnál máig ez a tejfeldolgozási rendszer kiinduló készítménye. Nálunk a napenkénti, folyamatos tarhókészítés csak a Duna-Tisza közti gulyások körében volt jellemző, akik a maguk szükségletére tartott tehenek tejéből csak tarhót készítettek, esetleg alkalmilag szűrtek belőle *tarhótúrót*.

*

Aludttejből készült túró

Ha valaki kóstolta már a teljes (tehen)tejből, altatással és melegítéssel nyert túrót, tudja, hogy ennek a mennyei finomságnak semmi köze a boltban kapható, túrónak nevezett tejjipari termékhez. Lássuk, hogyan készül.

Az első lépés a tej megaltatása: fejsz után a tejet állni hagyták, míg megaludt, és a tetején összegyűlt a tejföl. Az aludttej (lefölezve) kocsonyásan kanalazva vagy összekeverve (tört tej) önálló étel volt, amit kenyérral fogyasztottak. De találták kásaételekhez, és levesféléket is habartak vele. A verttej fogyasztása Erdély délkeleti részén (Marosvásárhely – Nagyszeben vonalától keletre) és Moldvában jellemző.

Túrókészítés sajtból: a sajtot mint alapanyagot meghámozzák, feldarabolják és ledarálják, majd szétmorzsolják és túróvá gyúrnák. (Fotó: Juhász Katalin, Gyergyószentmiklós 2019.)

A túró készítéséhez az aludttejet egy fazékban gyenge tűzre tesszik, és addig melegítik, amíg ki nem csapódik a túró. Ezután az egészet vászonruhába öntik, és a ruha sarkait összekötve egy botra/fakanálnyélre akasztva felfüggesztik, hogy a savó kicsepegjen. A jól kicsepegtetett túró néhol és ritkán sajtpréssel is préselik. A túró így, frissen fogyasztható, illetve különböző ételekhez felhasználható, de tartósították is. A Dunántúlon például sóval (esetleg paprikával, köménymaggal, füstölt túróval, pálinkával) jól összegyúrták, cserépfazékba gyömöszölték és lezárták. Egy hét alatt csípős ízűvé érett. A felbontott fazekat folyamatosan feltöltötték friss túróval. Az így tartósított tehéntúró neve *érett túró*, *keserű túró*, *legyúrt túró*, *sajt*, *túrósajt*. A Dunántúlon, a Felföldön és az Alföldön egyaránt ismertek egy másik tartósítási módszert is, mely szerint a sóval (esetleg más fűszerekkel is) összegyúrt túró apró pogácsákká formálva szikkasztották, szárították, a Dunántúlon gyakran füstölték is, így a kis túrócsomók hónapokig elálltak. E pogácsa alakban kiszáritott

túrót *száraztúró*nak, *pogácsatúró*nak, illetve *füstöltúró*nak, *füstölt-túró*nak nevezték. Az Észak-Tiszántúlon a XIX. század végéig szokás volt a túró egyszerű szárítással való konzerválása is. A friss túró szétmorzsolva, napon kiterítve zörgősre szárították, így vászonzacskóban tézta módjára tárolhatták. Ezt a *száraz túró*t, *morzsol*t túrót előzőleg tejbe áztatva főtt és sült tészta

*

Piroska, azaz túróval töltött derelye Misztótfalusi Kis Miklós 1698-as szakácskönyvéből

*Végy igen szép jó túró*t, abba törj egy-néhány nyers tojást, és a kanállal jól törd meg, ha egy kevés metélt kaprot tész belé, ha nem is, jó afelel: azonban csinálj tésztat, azt nyújd el, és darabonként metéld el, a kanállal mindenre tégy egy-egy darabocskát, hajtogasd össze, és ha nagyon, recés rézzel vagy fával körül metéld el, dobd forró vízbe, forrald fel, szedd ki abból, tálald fel, felül vajazd meg, és ha reszelt kenyérbéllel meghinted, tégy ízlésed szerint.

*

Friss oltott túró

Az oltóanyagossá tejfeldolgozási rendszer elsődleges terméke, amely csak a sajt készítő, juhtejfeldolgozó tájaink egy részén szokásos, itt azonban nemcsak juhtejből. Az Alföldön például rendszeresen készült tehéntúrból. A juhtejből oltott friss túró gyakori az Alföldön, előfordul a Felföldön, és idénykészítmény (tavasszal és ősszel) Erdélyben. Ez a túró az aludttejből készített túrónál is ízletesebb, mert magasabb a zsírtartalma. Friss fogyasztásra inkább tehéntúrból készítik, tartósításra pedig többnyire a juhtejből oltott túrót szánják. A friss oltott túró készítése: a beoltott tejet pár napig faedényben hagyják állni, keverés nélkül. Ezalatt a tetején összegyűlik a savó, melyet leöntenek róla, s ezzel a túró kész is van. Felhasználása hasonló az aludttejből készült túróhoz.

*

Sajt

A magyar népi táplálkozásban a közvetlenül fogyasztásra kerülő sajtok kevésbé jellemzőek, és főként tehéntúrból készültek. A frissen oltóanyaggal kezelt tej alvadékát keveréssel törlik meg, hogy a savó a kazein tartalmú rögöktől különváljék. Utóbbit összegyűjtik, s a még benne lévő savót gyúrással, vagy vászonzacskóban felakasztva kicsepegtetve eltávolítják. Ez a gomolya, amit sóval ízesítenek, így tovább eltartható. Ha a gomolyát felfüstölik, nemcsak kellemes ízt kap, de még hosszabb ideig eláll. Ha a sajttestet préselik, majd néhány hétig érlelik, szikkasztják, akkor már kemény kérű sajt az eredmény.

A sajtszeleteket kenyérral fogyasztották; kisebb, jobban kiszáritott sajtból főtt tésztara reszelték. A sajtot azonban leginkább túróvá feldolgozva tárolták és fogyasztották, mert így sokkal tovább elállt.

*

Sajtból, oltott túróból készült tartósított túró

E túrófajta szinte kizárólag juhtúróból, juhsajtból készül, tulajdonképpen ez az oltóanyagossá juhtejfeldolgozás főterméke. A sajtot néhány hetes érlelés, szikkasztás után meghámozzák, apróra vágják, elmorzsolják – újabban ledarálják –, majd sóval, pálinkával, olykor paprikával összegyúrnak, és légmentesen az erre szolgáló edénybe zárják. Az ily módon tartósított juhtúró elnevezése az Alföldön *erős túró*, *érett túró*, a Felföldön *keserű túró*, az Észak-Tiszántúlon és Erdélyben legtöbbször egyszerűen *túró*. A vlach fejőshúszat szókincséből származó *brinza* elnevezés a magyar nyelvben csak akkor vált ismertté, amikor a boltokban elkezdtek a brinzát, más néven lipói túrót árusítani.

A túró tárolására szolgáló edény leggyakrabban puhafa dongából összeállított, ritkábban keményfából faragott, csonkakúp vagy henger alakú túrósbödön (*dézsza*, *bödöllő*, *deberke*, *vanna*, *putina*) volt. Keleten a karcsú, magas, nyugaton a szélesebb, alacsonyabb

formaváltozatok voltak jellemzőbbek. A sóval meggyúrt túrót szorosán, a levegőt kiszorítva gyömöszölték a túrósbödönbe. Aljára gyakran különféle falevél, tetejére vászondarab került. Az edényt nem zárták le azonnal véglegesen, először néhány napig fedelét követel nyomtatták, hogy a savót eltávolítsák. A tetejére gyűlő savó felszívására a fedővászon és a fafedél közé korpát, fahamut is szoktak tenni, amit később eltávolítottak. A végleges lezárásnál hólyaggal, vajréteggel szigetelték le az edényt a fafedél alatt. Gyakran törekes, agyagos sárral tapasztották le a túrósbödön tetejét, ilyenkor a fafedélre nem volt szükség. A lezárt edényt hűvös helyen tartották, a legkésőbbben felbontandót pedig a földbe ásták. A jól lezárt túrósbödön tartalma nyártól a következő aratásig elállt.

Erdélyben a XX. századig előfordult a túró börtömlőben, disznóhólyagban illetve gyomorban, és kéregedényben (*kászu*) történő tárolása is. A Székelyföldön *kászutúrónak* nevezik az összegöngyölt lucfenyőhéjba, *kászuba* tömött juhtúrót, amely a fával érintkezve sajátos ízt, illatot kap. Háromszéken *szemere*, *szemerketúró* néven is ismerik ezt a túrófajtát a borókafenyő helyi neve (*szemerke*) után. Mivel a kászut légmentesen lezárni nem lehet, a kászutúrót csak rövidebb ideig tartható el. A fenyőkéregbe burkolt juhtúrót az erdélyi román pásztorok is ismerik, akik a tömlőben tárolt túrót is fenyőágak közé vagy fenyőkéregbe teszik el. A székely pásztorok szerint a fenyődeszka polcon tartott sajt, túró kellemesebb ízű, illatú, mint a bükkfadeszka tartott, ezért a bükkövezetben levő esztenákban is fenyőfa polcokat készítenek.

*

Juhtúrós puliszka Kövi Pál szerint

Lobogva forró sós vízbe öntjük a málélisztet, majd kb. húsz percig erőteljesen kavargatva főzzük. Egy lapos edény aljába terítünk egy réteg puliszkát, arra frissen kisütött, kockára vágott szalonnát szórunk és juhtúrót morzsolunk. Ezt a rétegezést addig ismételjük, míg az edény megtelik. Az utolsó réteg a puliszka. A szalonna zsírával meglocsolva forró sütőben pirosra sütjük.

Változat: Gyergyószentmiklósi táborozásunk alkalmával a meleg puliszkát abroszon hosszúkás téglalap alakban kiterítettük, megszórtuk a juhtúróval és szorosan feltekertük, mint a piskótatekerceset. Felszeletelve köretként fogyasztottuk a gombás raguhoz. (Felejtethetlen ízek.)

*

Savótúró

A savótúró az oltóanyagos juhtejfeldolgozási rendszer másodlagos terméke, amelyet a sajtanyag kiválása után visszamaradt savóból nyernek, újbóli melegítéssel. E túró elnevezése az Alföldön *savótúró*, az Észak-Tiszántúlon és a Felföldön *zsendicetúró*, Észak-Du-

nántúlon *pujna*, Erdélyben és Moldvában *orda*. A *zsendice* és *orda* szó a vlach pásztorok szókinéséből származik, és a középkor végétől kimutatható a magyar nyelvben. A *pujna* a vándor olasz sajtkészítők tevékenysége nyomán meghonosodott újkori jövevényszó. A forralt savó a benne úszó túrócsomókkal a *zsendice* (maga is önálló étel), Dél-Erdélyben *kukerca*, *kukorca*, *kükürca* (itt a még forralatlan első savó a zsendice). A savótúró általában frissen használják, például palacsintába töltve. Gyógyszerként tüdőbajosoknak, lábadozó betegeknek is adták. A Kiskunságban sóval átgúyruva, légmentesen elzárva, a palóc vidéken és Észak-Tiszántúlon kis pogácsákká formálva tartósították is.

*

Sajt- és ordakészítés a bálványosváraljai esztenán (részletek K. Kovács László 1947-es Ethnographia cikkéből)

A cseberbe szűrt tejet beviszik a fejőeresz alól az esztenába és ott oltják be. A sajtészítés színhelye az eszténa belseje. Ott egyenletesebb a hőmérséklet, ami nem közömbös a leendő sajt szempontjából. [...]

A beoltott tej egy jó negyedóra alatt meg szokott alvadni. Erről a bács úgy győződik meg, hogy a tej felszínét ujjával meghúzza (ráteszi ujját a tej felszínére és oldalt meghúzza), ha megalvad, akkor úgy viselkedik, mint a jó kocsonya: gyengén ruganyos és oldalhúzásra megreped. Ha a repedésben azonnal savó szivárog össze, az a túlavadásra, ha pedig félig tejes folyadék mutatkozik, az az alvadás még be nem fejeződött folyamatára figyelmezteti a bácsot. [...]

Az aludttejet a tejtörőfával, köpülő mozdulatok közben alaposan össze-zúzzák. A törés akkor van készen, ha az aludttej híg kásás péppé vált és ha a tejtörőfa korongját lefelé süllyesztve, a korong lyukai között tiszta, sárgásszínű savó fakad fel. A megtört tejből kétféleképpen lehet a sajtot kiválasztani: vagy úgy, hogy a cseberben gyűjtik össze oly módon, hogy két tenyérrel, esetleg a tejtörőfa korongjával nyomkodják le óvatosan, azaz tömörítik össze a sajtot. Amikor így összeállt a sajt, akkor kiemelik és a krintába terített sajtruhába fogják és így gyúruják a krintában, hogy belőle a savót kinyomkodhassák. A sajt kiemelésének, a másik módja pedig az, hogy az összezúzott tejet – úgy, ahogy van – egyenesen beleöntik a krintába terített sajtruhába, majd a sajtruha sarkait összefogják és kinyomkodják a sajtból a savót. A sajtruha négy sarkát az egyik kezükkel fogják, míg a másik kezük tenyerével nyomkodják az ide-oda hengergetett gomolyát. [...] Azt a savót, amit már csak erős nyomásra tudtak kinyomkodni a sajtból, bálmosnakvalónak vagy fehér-savónak nevezték és külön kis edényben (fejőcsuporban) gyűjtötték össze [lásd a receptet].

Amikor a sajt a sajtruhában való gyúruás közben már jól összeállt és savó sem igen szivárgott belőle, akkor ezt a gomolyának nevezett gömbölyű sajtot gondosan becsomagolták, befogták a sajtruhába... [itt a sajtprézés részletes leírása következik]. A gomolya a következő fejésig marad a sajtárában, ezalatt kicsirog belőle a savó s a gomolyából a jellegzetes korongalakú sajt lesz. [...] A visszamaradt savót a nagy rézüstbe öntik és felforralják. Forralás közben orda-keverőfával állandóan kavargatják, nehogy lekozmáljon. Forralás közben, habzás kíséretében túró alakjában válik ki a savóból a még benne lévő kazein: az orda. A fözetet magát savóستól, ordástól, mindentől együtt úgy, ahogy a tűzről leveszik: zsendicének hívják, s a kellemesen édes, túró savót azon melegen vagy hidegen eszik. Különösen tüdőbetegekkel étetik, mint gyógyító ételt. A zsendice felhasználásának azonban nem ez a módja, hanem szűrőkanállal kiszedik a forró savóból az ordát (túrót) és egy hegyes zacskóba, az úgynevezett ordászacskóba rakják. A megtöltött zacskót azután felakasztják az eszténa valamelyik gerendájára s a csepegő savó felfogása végett egy kis edényt állítanak alája. Az ordát frissen használják fel, leggyakrabban ordás palacsinta vagy béles sütéséhez.

Kápolnapusztai Bivalyrezervátum (Balaton-felvidéki Nemzeti Park)

*

Ordás leves Misztótfalusi Kis Miklós 1698-as szakácskönyvéből

A szép ordát, azaz a juhtej savójának forralásakor kiváló sajszerű tejszerűt tedd fel vízben, metélj egy kevés gyenge kaprot belé, igen aprón, és főzd meg igen jól, és egy tálba lapos kenyérszeletet metélővén öntsd reá az ordás levet, és tálald fel.

*

Ordás palacsinta Kövi Pál Erdélyi lakoma című könyvéből

30 dkg ordát villával összetörünk, 15 szál apróra vágott zöldkaporral és pici sóval jól elkeverjük. A kisült palacsintákat ezzel töltjük, majd vajjal kikent tűzálló edényben 15 percig a sütőben sütjük.

Változat: A palacsinták egyik felét megsütjük, sült felére rákenjük a töltelék, majd összehajtván mindkét oldalát készre sütjük.

*

Bálmos, azaz puliszkaszerű étel Misztótfalusi Kis Miklós 1698-as szakácskönyvéből

Szép lány édes sajtot [ez a bálmosnak való savó] tégy egy mázas lábasba, két kanál édes tejet mellé, azt a tűznél sokáig főzted, mivel igen sok fővést vár ez, és magától elég zsírja ereszkedik, azonban mikor megfőtt, egy vagy két kanál liszttel törd fel igen jól, és megint tedd a tűzhöz, roptasd meg, és tálald fel az asztalra.

*

Bálmos K. Kovács László erdélyi gyűjtése szerint

A sajtpréselésnél nyert zsíros fehér savót két-három napig savanyodni hagyják, majd forralják és lassan eresztik bele állandó keverés közben a kukoricalisztet. Az erősen zsíros, kellemesen savanykás puliszkaszerű ételt rendszerint hagymával vagy savanyú uborkával fogyasztják. Ez a jellegzetes étel több balkáni népnél fellelhető.

*

Gulyások tarhója (Részlet Madarassy László 1932-es Ethnographia cikkéből)

A magyar gulyások tarhójáról a magyar irodalomban sok szép megemlékezés található. Báró Orczy Lőrinc, a versíró tábornok és főispán Beleznai Miklós generálispánhoz 1787-ben írott költői levelében így énekel:

Légy boldog tovább is szép s jó asszonykádnál,
Cifra tehenidet számláld a tanyánál,
Főztesd jó tarhót gulyás taligánál.

Mátyási József, a szellemes fiskális poéta a „sorsával elégedő gulyásról” 1823-ban, a pestmegyei Réobér pusztán írott pásztori dalában a tarhóról így emlékezik:

Megfejik a Címert, Kajlát, Zsombót,
Ozsonnének olt a bojtár tarhót.
Gazduram is rá ki-kicsapogat,
Érte dohányt, kulacs bort hozogat.

A Magyar Tudós Társaság 1838-ban megjelent Magyar Tájékoztatójában a tarhó címszóhoz Csapó Dániel megjegyzi, hogy az „az alföldi gulyások fagyaltja”. Herman Ottó Kecskemét legnagyobb legeltetőpusztájáról, Bugacmonostorról jegyezte föl, ez a „gulyások főledele”. Móricz Pál egyik elbeszélésében ezt olvassuk: „a tarhónak legmúltabb hazája Kecskemét” s ezt „a pásztorok az ősi gulyaszélen készítették”. Mindezeknek az adalékoknak nagy hiányossága, hogy bennük a gulyások tarhójának készítésére vonatkozólag alig találunk valami útbaiga-

Tisza menti gulyások cifraszűrben (MTI fotó)

zítást. Ez indított arra, hogy a régi vágású pásztorok egyik tekintélyét, a 67 esztendőes Bense Imre gulyásszámadót Kiskunfélegyházán megkeressem, akitől aztán megtudtam az alább következőket.

A számadó a gulyánál mindig tartott egy-két fejőstehenet, mert a sok bojtár élelmzésében a tejnek igen nagy szerepe volt. Mikor 20–25 literre való frissen fejt tej együtt volt, elővette a tejszolgafát, leütötte a földbe, ráakasztotta a tej mennyiségének megfelelő hatalmas tejesbográcsot, a zsetárból a tejet beleöntötte és alágyújtott. A tejnek addig kellett forni, amíg a habját elforrt. Forrás közben fakanállal kavargatni kellett, hogy meg ne kozmásodjon. A felforrt tejet azután beleöntötte a tarhós dézsába. (Ez 20–25 literes faedény volt, amely csak egy nyáron át szolgált; másik évben már újat vettek a tavaszi „zöldvására”). A tarhósdézsában a tejet nem volt szabad kavargatni. A gulyás a tej melegségét ujjával próbálta ki s mikor a tej a dézsában már olyan se hideg, se meleg állapotú volt, félkanálra való összetört tarhóoltót [kovászos barna kenyér tejes vízbe áztatott héjából] vetett bele. Azután a dézsára tiszta fehér abroszt borított, de előbb föltette a körösfát, mely az abroszt a tejtől távoltartotta. Az abrosszal leborított, sőt lekötött dézsát fészekbe tette, azaz subába takarta és így, subástól a cserény enyhelyében ássott gödörszerű mélyedésbe helyezte. A tarhó a fészekben három óra hosszáig maradt – ennyi idő alatt alvadt meg –, akkor ki kellett onnan venni, mert különben fölvetette volna a savó. [...] A tarhót, ha napközben ették, előbb kútból frissen mert vízben hűtötték; reggel nem kellett hűteni, mert a hajnal hűvösében magától is lehűlt. A tarhót rendszerint reggel és este ették, mielőtt azonban elfogyasztották volna, kis bögrében egy-két kanálravalót félretettek maguknak, mert a következő dézsát (illetve dézsákat) már nem a kenyérhaj-oltóval, hanem evel a tarhómaggal oltották. A gulyások híres tarhójának magjáért az alföldi városok lakói szívesen kimentek a pusztára, ahol érte cserébe bort, dohányt adtak a gulyásnak. A tarhó sűrűsége kocsonyaszerű, íze édeskes; vele élni nagyon egészséges; könnyű eledel, jó gyomrot csinál s mint Bense számadó mondotta, ha reggel akárhogyan jóllakott is vele az ember, délben az éhségtől már alig látta a gulyaitató kutat. A főlöszleges tarhó sem ment soha kárba, felöntötték túrónak; ez a tarhótúró minden más túrónál jobb volt. A véletlenül megsavanyodott tarhót sem öntötték ki, belőle készítették a tarhólevest; a megsavanyodott tarhót ugyanis fakanállal összehabarták és tarhonyalevesbe tették.

Juhász Katalin

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 Are the Hungarians a nomadic, or an agrarian people? – Part 1. The skewed picture of Hungarians – reasons for historical tragedies and current problems. This study examines and argues these statements: The arrival of the Hungarian tribes to the Carpathian Basin put an end to the spread of the flourishing Slav religions. The Hungarians massacred everyone that came into their path, then settled down in their places. Was this really how it happened? Allegedly, even in 1996 certain Slavic neighbors referred to the Hungarians as 'thieving nomads'. A lecture given in 2006 by ethnographer, university professor, politician Andrásfalvy Bertalan who celebrates his 90th birthday on the 17th of November 2021.

Page 6 Pesovár Ernő (1926–2008) – the choreographer. Pesovár Ernő was also a folk dance researcher, dance historian and dance writer. This writing presents Pesovár Ernő's choreography work, the main body of which occurred between 1959 and 1978 when he was director and choreographer of Ungaresca Dance Ensemble in Szombathely, Hungary. He choreographed a total of 48 dance productions the majority which are discussed at least to some degree in this article. His choreographies were either: historical (14 of 48), music inspired, poetry or literature inspired, or folklore inspired. He used works by Hungarian composers: Petró, Bartók, Liszt, Rózsavölgyi, Szöllősy, Bihari, etc. Includes full list of the choreographies. By Horváth János „Gedi”.

Page 12 Adding sound to silent films documenting Hungarian folk dance: The film archives of the Hungarian Institute of Musicology contain an extensive collection on traditional dances of the Hungarian language regions. This article discusses the process of synchronizing existing silent films of dance – with the sound recordings of the music that were documented simultaneously. Most of the silent films were made on 16 and 8 mm film. A professional film scanner which allows digitalization frame by frame and software to restore the the images are used for the process. This article summarizes process, problems and background behind the work being done for the **Dance Research Department of the Hungarian Institute of Musicology**. List of the archive films already synchronized with the music is included – many are available online at the link provided in the article in Hungarian, and on YouTube. The work is being done by Galát Péter, Antal Áron and Vavrincez András in cooperation with colleagues of Dance Research Department of the Institute. The project receives support from the Csoóri Sándor Program and Martin György Folk Dance Association. Report by Galát Péter.

Page 14 Vas County's village museum – conversation with museologist Nagy Endre who has been with the museum for some 35 years. The skanzen is located in the town of Szombathely in Western Hungary and concentrates on preserving traditional architecture of Hungary's Vas County. Nagy tells about efforts presently in motion dedicated to keeping traditional building methods alive. The museum is participating in a project called EUREVITA – an EU program with cooperation between Austria and Hungary – which included a recent course for adults on clay/adobe type building methods. Interview by Grozdits Károly.

Page 21 New recording: Nagy Gábor – *Ördög muzsika – Palóc pásztorzene* [Shepherd's music of Hungary's Palóc region]. In 1995 when Nagy Gábor heard Csoóri Sándor play bagpipe at a Muzsikás concert, he decided he had to learn to play the instrument. In 1996 he met Pál István the Palóc shepherd, musician and ethnographic informant well-known in dance house circles. From then on Nagy Gábor travelled to the Palóc village of Tereske to visit Pál István. This record presents repertoire learned from Pál István over two decades.

Page 22 Basic ingredients, places and tools for preparing food used traditionally by Csángó Hungarians in Moldavia – Part 1. „In Moldavia, like in other traditional communities food served first of all to nourish the body – presentation and taste were [not necessarily priorities]”. „...the WC attendant at the bus station in Bakó/Bacău (RO) – a man from the village of Lészped/Lespezi – was contentedly eating plums with bites of bread. I asked if that was his lunch. Yes, he said, I love it.” Cooking was traditionally done in pots over small open fires in kitchen areas often separate from the rest of the house. Many, many variations of wood burning stoves are known. Pots and cauldrons, frying pans, simple baking tins were the main cookware. A main staple food of the Moldavian Csángó people is corn meal (polenta, málé, mamaliga, puliszka); bread is a more recent addition to the diet. Mainly they ate vegetables and meats they produced themselves, purchasing only salt, yeast, rice, sugar, dried noodles for soup. An array of edible wild plants were collected seasonally. Religious fasting customs and practices for pig slaughtering are described. By Halász Péter.

Page 27 Novák Ferenc received the **Kriterion Wreath Award**. This Hungarian Transylvanian cultural award is given to exceptional personalities whose work has brought news of Transylvania to the world. Novák Ferenc „Tata” was born in Transylvania in 1931. Though he has lived the greater portion of his life in Hungary, the experiences of his Transylvanian childhood have greatly influenced his art and work. Novák was a founder of the Bihari Folk Dance Ensemble, artistic director and choreographer of the Honvéd Ensemble (now the National Folk Dance Ensemble) for some 30 years, and was amongst those who started the dance house movement. „His life and work has touched the lives of so many”. From the laudation at the award ceremony on October 9, 2021 at the Hungarian Heritage House in Budapest – by Korniss Péter.

Page 32 The invitation to dance – in Hungarian tradition (Part 1.) This study examines customs, history and practices for inviting a partner to dance in a non-specified time in the past in traditional village society. It is organized under the following headings: the moment of inspiration [desire to dance]; learned and voluntary expression of invitation to dance; unwritten rules and the working reality – women's and men's roles; expressing the desire to dance; how men invite women to dance; the woman's initiation/accepted individual methods; gestures and methods for inviting a partner to dance. For the most part, in traditional village communities: „the boy makes the moves, the girl waits”. Two levels of invitation to dance are discussed: invitation to the dance event and invitation to dance while already at a dance event. The author worked from 150 examples

of related documentation found in a Hungarian Heritage House archive. By Redó Júlia.

Page 44 New publication – Jávorszky Béla Szilárd: *Kása Béla fotográfus* (Kossuth Kiadó, 2021. Budapest, Hungary). **Photographer Kása Béla** (born Pécs, Hungary 1952) was educated as an art photographer in Köln, Germany (diploma 1979) and worked for both Stern and GEO magazines. He went to Transylvania the first time in 1973. Ever since then he returns regularly to photograph the village people. Main themes of his photography have been: the Transylvanian village musicians and their families, herders of Hungary's Hortobágy region, wandering Gypsies of Dobruja, Transylvania, Moldavia, potters of Körösrév/Vadu Crişului (Romania), Irish Travellers, India's Rabari tribes. He has exhibited in Europe, USA and in India. Béla „always finds the soul and tone for whoever he's photographing”. Excerpts from the book.

Page 49 New publication: Csernók Klára – Árendás Péter: „Szilágysági népzene. Kanalas Imre dallamai” [Folk Music of Transylvania's Szilágyság Region. Melodies played by Kanalas Imre] *Hagyományok Háza*. Budapest 2021. This volume presents tunes played by lead fiddler Kanalas Imre (1934–2018) from the village of Selymesilosa/Ilişua in the Tövishát district of the Szilágyság Region. It contains 59 traditional melodies known locally as: *figurázó*, *verbunk* (men's dances), *asztali nóta* (table songs) and *csárdás*, *ugráló* (couple dances) – that were documented in 1995 and 1996. The book intended for teaching/learning, also presents viola and double bass accompaniment. Includes sound and video material.

Sue Foy

folkMAGazin

2021/5, XXVIII. évfolyam, 5. szám

Megjelenik évente 6+1 alkalommal

Kiadja a Táncház Alapítvány

Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán

Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felölös szerkesztő: Grozdits Károly

Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,
Juhász Katalin, Kóka Rozália,
Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.

Levélcím: 1255 Budapest, Pf. 153

Tel./fax: (36.1) 214-3521

folkmagazin@tanchaz.hu

www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda

Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Országos terjesztés: Lapker Zrt.

Bankszámla-szám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest,

Alagút u. 3. Hungary; Táncház Alapítvány

IBAN: HU28 BIC(SWIFT) KÓD: OTPVHUHB

11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap
Népművészet Kollégiuma

Belső borító: A kötet címlapját Eifert János fotója felhasználásával Klebercz Gábor tervezte; az alsó kép Korniss Péter felvétele

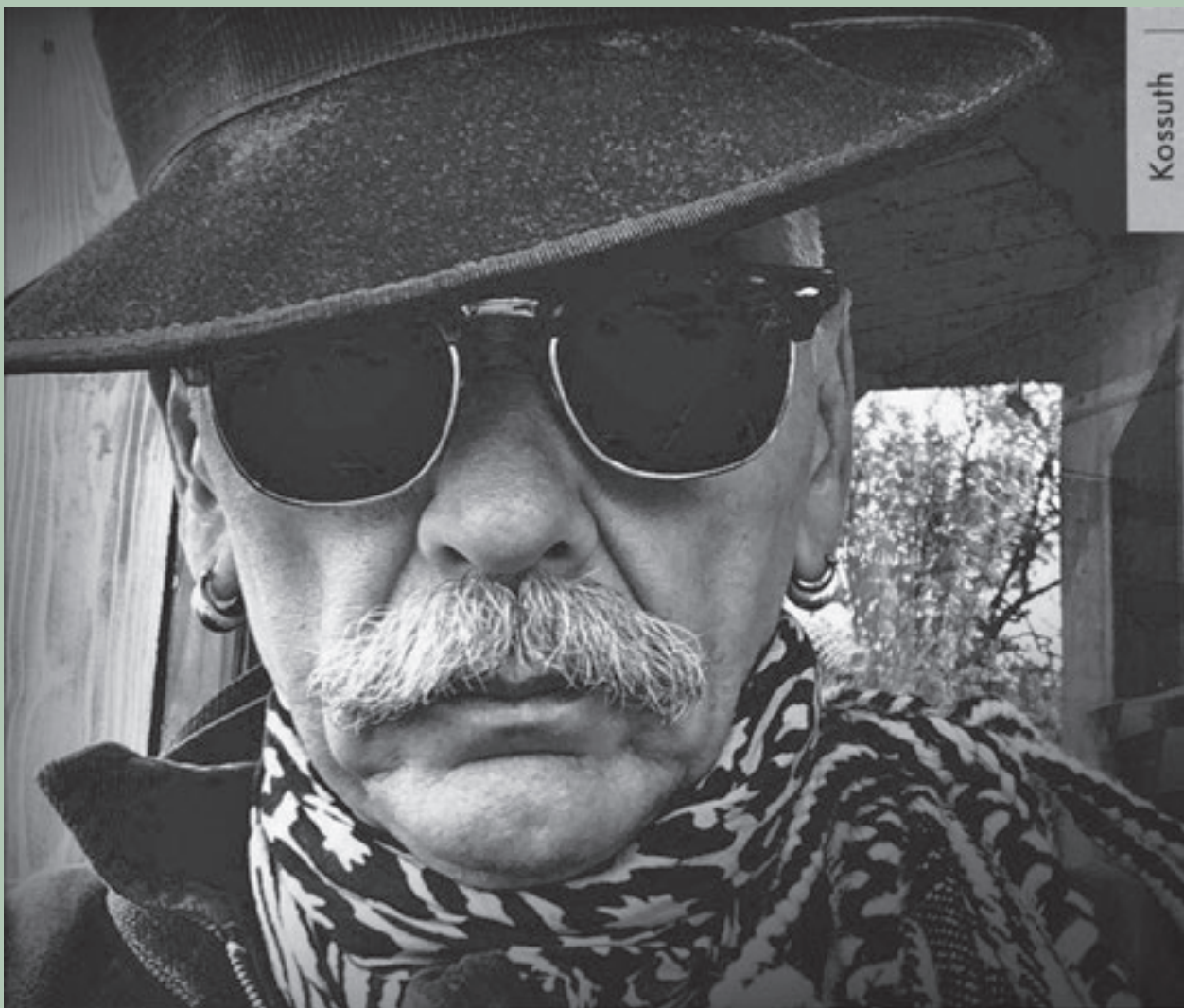
KISS FERENC

Kötélékek

A VÍZÖNTŐ ÉS A KOLINDA HISTÓRIÁJA,
MEG EGYÉB TÖRTÉNETEK

Kossuth

Jávorszky Béla Szilárd

KÁSA BÉLA fotográfus

20217

2021/5 • XXVIII. évf. 5. szám

FOLK MAGAZIN

nka

Nemzeti Kulturális Alap